

Kolozsvármegye birtokállapotai a XV. században.

Kolozsvármegye hajdan is kelet-nyugati irányban terült el, de határa időnkint ingadozott. Némely részei nyugaton egy ideig, mint látszik: kezdetől fogva s a XIII. és XIV. században is, Biharvármegyéhez tartoztak.¹ 1494-ben 5643, 1495-ben 5583 frt. adót vetettek ki területére.²

Északi vonalán az Almás völgyének egy része s a Borsa folyó mente már inkább Dobokavármegyéhez tartozott. E tájakon, nyugatról keletre haladva: Nyerce, Zutor, Topaszentkirály és Berend Kolozs-, Ördögkeresztur és Súlyomkő inkább Doboka-, Diós Kolozs-, a Macskás-ok részben Kolozs-, részben Doboka-, Fejérd, továbbá a Szamoson túl Suk vagy Zsuk,

¹ 1498-ban Sebes- vagy Hunyadvárról mondja II. Ulászló király, hogy e vár előbb *Biharvármegyéhez* tartozott és áttétel útján került Kolozsvármegyéhez. (Losonczy Bánffy cs. lt.) Ez az állítás a vár tartozékaira is értendő; mihez képest az említett századokban a Körösfő helység határában eredő és innen ny.-é. irányban folyó Sebes-Körös egész vidéke, északi és déli oldalán, (Bánffy-)Hunyad várossal és a Kalota folyó mentén elterülő u. n. Kalotaszeggel együtt — mely már a XV. században is (pl. 1443-ban, 1468-ban és 1475-ben) viselte e nevet (Kalothazeg, Kalathazeg, 1443: Bánffy cs. okltára I. 648; 1468: Dl. 27186., 1475: Dl. 27056., 1523: Dl. 36400. pag. 125. n. 1.) — *Biharvármegyéhez számítható*. Bizonyíték erre egy 1249. évi eredeti oklevél is, mely szerint ez időben a Hunyadtól azaz Bánffy-Hunyadtól é.-é.-ny. irányban fekvő Bikal (azaz a mai Magyarbikal), Fild (azaz a mai 3 Föld), sőt még Almás (azaz a mai Nagymás) is Biharvármegyéhez tartozott (Árpádkori új okmt. VII. 284.); továbbá egy másik, mely szerint 1356-ban a Bánffy-Hunyadtól k.-d. fekvő Bedecs helységet is Biharvármegyéhez számították. (Anjoukori okmt. VI. 503.) De legfőbb bizonyíték az a körülmény, hogy a mai Kolozsvármegyének ez az egész nyugati vidéke a XIII. és XIV. századi egyházi tized-lajstromok szerint ez időben, sőt minden valószínűség szerint az egész középkoron át nem az erdélyi, hanem a váradi püspökségnek, jelesül a Váradtól azaz Nagyváradtól kelet felé, a Sebes-Körös mentén, e folyónak egész eredetig elterülő kalotai főesperességnek alkotta kiegészítő részét. (1332—1337: Pápai tizedszedők számadásai Mon. Vat. I/1. k. 49., 50., 54., 70., 76., 89. l.) Erre mutat pl. az az adat is, hogy az 1557. évi erdélyi országgyűlés szerint a kalotaszegi tized azelőtt a váradi püspököt és káptalant illette. (Erd. orszgy. emlékek II. 78. l.) Az épp említett középkori tized-lajstromok: Hunyad (Bánffy-Hunyad), ettől észak felé Almás (azaz Nagymás), Bábon(y) és Farnos (Farnas), dél felé pedig: Zentel(e)ke, Szent-Király (azaz Kalotászentkirály), Bökény, Valkó (azaz Magyarvalkó), Monostor (azaz Győrmonostora) és Deréte (Derite) helységeket vagyis egyházakat nevezik meg. Mindebből bizvást következtethető, hogy a kora-középkori

Visa, Báré Kolozsvármegyéhez számíthatók. Innen kelet felé olykor, különösen a XV. század közepe táján, feltűnően ingadozik a megye határa, a szomszédos Doboka, Belső-Szolnok és Tordavármegyék felé; de azért e tájon nagyjából már inkább a mai határ tekinthető a régi határnak is; mert (Magyar-)Pete, Gyeke, Katona, Budatelke, Lompért vagy Lompérd, Füzkut, Szent-Mihálytelke (azaz Mezőszentmihálytelke), Ida (azaz Nagyida) és Paszmos, a ma Besztercze-Naszódvármegyében fekvő Kis-Sajó és Monor, sőt főntebb Geledén vagy Gledény, valamint a ma Maros-Tordavármegyében fekvő Alsó- és Felső-Répa (a középkorban inkább Répa vagy Répafalva) is, aztán lefelé délnek a ma már kolozsmegyei Vajola, Bátos, Széplak (azaz Dextrádszéplak), Dextrád és Kis-Fülpös, innen nyugati irányban Tancs, Faragó, Kis-Nyulas (Mező-)Szent-Márton, Ölyves, azaz Nagyölves, (Mező-)Szent-György, (Uzdi-)Szent-Péter, Velkér, Méhes és a két Fráta kolozsvármegyei helységeknek vehetők. Innen nyugatra a megye határa nagyjából a maival azonos, de Bányabiki (ma Bányabükk), Szent-László, Rákos (azaz Oláh-Rákos), Léta (azaz Magyarléta és Oláhléta), Hosdát (ma Hesdát) és Kis-Fenes a mai Torda Aranyosvármegyéből, a középkori Kolozsvármegyéhez számítandók.

Nagy uradalmi közül a megye nyugati vidékén elterülő *sebesvári vagy hunyadi* a legegységesebb, melynek központja a bihari hegységhez tartozó mai Vlegyásza vagy Vigyázó havas alján, a Körös egyik mellék völgyében folyó Sebes mentén épült s romjaiban ma is álló Sebesvára vagy Hunyadvár, más néven (1522.) Kalataszegvára, illetőleg az ugyane havasok alján, de már fensíkon elterülő Hunyad (ma Bánffy-Hunyad) mezőváros volt. Sebesvára a XIV. század elején tűnik föl. Ez idő óta egész Zsigmond király koráig vár volt, s a többi hasonló erdélyi várakkal együtt nyilván szintén az erdélyi vajda tisztségéhez tartozott, illetőleg jövedelmével együtt a vajdának volt kiutalva. Zsigmond király idejében, bizonyára adományként, a *losonczy Bánfiak* kezére került, akik már jóval 1435. előtt s azután később is az egész középkoron át állandóan bírták. A hozzátartozó nagyterjedelmű uradalom összes helységeit teljesen sohasem találjuk felsorolva; mert a XIV. század végétől kezdve, amikor egyik-másik tarto-

Biharvármegye (a mai Kolozsvármegye területén) Sebesvár vagy Hunyadvár tartozékain is túlterjedt, még pedig északkelet felé az Almás folyó mentén legalább is Almás és tartozékai: a későbbi Almás vár tartozékai, tehát az Almás hegység mint vízválasztó, dél felé pedig Gyerő-Monostor, Bedecs és Derite vidékéig. (V. ö. még Bunyitay: A váradi püspökség története II. 78. 349. 353. III. 10—12. és odább a kalotai főesperességről szóló fejezetben.) Maga a Sebes-Körös forrásánál fekvő Körörső helység azonban csak részben, annyiban számítható e megyéhez, amennyiben, úgy látszik, vámjá Almás vár, majd Hunyad vár uraíé volt; a helység a XIII. században már az erdélyi káptalané illetve később cserében az erdélyi püspökségé lévén, az erdélyi egyházmegyéhez illetve Kolozsvármegyéhez tartozhatott.

² Engel id. m. 38. és 149. l.

zékának sorsáról értesülünk, több helység vagy birtok kiválik belőle, más helységek pedig beléje kerülnek. Így Jákótelke, más néven Hortlaka (Bánffy-Hunyad közelében d.-k.) 1393-ig, Bikal azaz Magyar-Bikal (Bánffy-Hunyad közelében é.-k.) 1397-ig, a három Fild (Bánffy-Hunyadtól é. felé) 1412-ig, Kis-Mereg-Jó (Bánffy-Hunyadtól d.) 1460-ig szintén ez uradalomhoz tartoznak; de a mondott években előbbieket királyi adomány, utóbbi pedig csere címén idegen kézre jutnak. Viszont ugyancsak cserében a Bánffy-Hunyadtól ny.-é., a megye határszélén a Sebes-Körös mentén fekvő Csicse helység s Nagy- és Kis-Bermen puszták (előbbi ma Csucsá, utóbbiak nincsenek meg) csatolódnak Sebesvár várához. Legteljesebben 1519-ben sorolják föl tartozékait; de e felsorolásból is több oly helység kimarad, melyeket az előbbi évtizedekben részben vagy egészen e vár tartozékai között találunk. Mindent összefoglalva egy város (Hunyad), s mintegy 22 helység vagy pusztá alkotta hatalmas uradalmát; jelesül a Sebes-Körös mentén, nyugatról keletre haladva: Csicse, Nagy-Bermen, Kis-Bermen, Kis-Sebes, Nagy-Sebes, Váralja azaz Sebesváralja, Martonlaka (Marótlaka, Marótká), Remete, Hodos (ma Hodosfalu), Fild vagy Föld azaz Felső-Föld, Ketesd vagy Ketest, Malomszeg, Dámos vagy Damos, Nyárszó és Sálvására; a Kalota vize mentén, Bánffy-Hunyadtól d. felé pedig Zentelke, Kalota (ma Nagykalota), Bökény vagy Bekény, Bököny (ma Bökény), Bócs, Ujfalu azaz Kalotaujfalu, s az azóta eltűnt Cziganfalva és Csinkó. Végül a XV. században a (Sebes-)Körös eredeténél fekvő, előbb az erdélyi káptalan, majd az erdélyi püspökség birtokában levő Körösfő helység vámja is ez uradalomhoz tartozott, valamint a felsorolt helységektől mintegy ívben körített havasok (Alpes) nagy része is, a XV. század második felében aranybányákkal és aranymosó-helyekkel.

A sebesvári vagy hunyadvári uradalom XV—XVI. századi birtokosainak: a *losonczy Bánfiaknak*, valamint a velük egyeredetű, *Tomaj-nemzetségbeli losonczy Dezsőfiaknak* és *Losonczyaknak* (akik a XIV. század folyamán tordavármegyei birtokaikról olykor *Régeni* vagy *Régöni* s *Monyorói* nevet is viselnek) e megye keleti részében s az ezzel határos doboka- és tordavármegyei területen is nagyterjedelmű birtokaik voltak, melyek nagyrészt eleinte, a XIII. és XIV. században a megye kitétele nélkül sorolják föl, a XV. században pedig, meglehetősen zűrzavarosan, hol Kolozs-, hol Doboka-, hol pedig Tordavármegyéhez számítják, a melyeket tehát a szabadság kedvéért alább az illető helyen: a helységeknel és birtokosoknál, lehetőleg már Kolozsvármegyében tárgyalnom kellett.

E helyütt, szintén a szabadság kedvéért, külön-külön egymás után veszem e nemzetség említett három ágát, aztán pedig a velök, illetőleg birtokaikkal összefüggő nagybirtokos családokat.

A *Tomaj-nemzetség* második ismert őse: II. Dénes a Dénes fia, tárnokmester majd nádor, 1228-ban kapta hítségéért II. András királytól,

a Gertrud királyné megöletésében részes Kacsics-nembeli Simon bán birtokait, jelesül Gyekét azaz Gyekét (ma és a középkorban is Kolozsvármegye keleti részének közepe táján, de már a dobokavármegyei határon) és Széplakot, a hozzátartozó összes falvakkal, pusztákkal, szabados és szolga népekkel együtt. Ez a Széplak a mai Dedrádszéplak helységnek felel meg a régi és mai Kolozsvármegyében, a Lucz folyócska mentén, a maros-tordavármegyei határszélén. Az adomány-levél e (kolozsvármegyei) birtok határait is leírja. Ebből azonban azt tudjuk meg, hogy óriási területtel van dolgunk, mely nagyjából a mai kolozsvármegyei Dedrádszéplak, illetőleg ennek szomszédságában: a mai maros-tordavármegyei Szászrégen vidékétől é.-é.-keleti irányban, egyfelől az említett Lucz folyócska mentén é. felé, majd ezt elhagyva a Sajó folyó és Budak patak felső folyása mentén (a régi Torda-, Kolozs- és Doboka-, mai Maros-Torda-, Kolozs- és Besztercze-Naszódmegyében) halad; másfelől keletre csapva a Maros mentén terjed föl, egész az ú. n. Kelemen havasig, s a (mai) román határig (ad Alpes Clementis et inde ad Rusciam), a régi Torda-, mai Maros-Tordavármegyében. E nagyterjedelmű birtokok hatalmas testéből később, már a XIV. század elején: Gyeke (Gyeka), Katona, Nagy-Czég, Szent-Mihálytelke (ma Mezőszentmihálytelke), s az azóta e vidékről eltűnt Torczaltelke vagy Tarczaltelke; továbbá Széplak (azaz Dedrádszéplak), Dedrád, Monor (ma Besztercze-Naszódmegyében), Geledén vagy Geleden, Geledön, Gelede, Gedelén (ma Gledény, szintén Besztercze-Naszódmegyében), még szabatosabban: Felső-Geledén, s ugyane tájon az azóta eltűnt Rosk, végül Répafalva (ma Alsórépa és Felsőrépa, Maros-Tordavármegyében) helységek (összesen 11) *vehetők a losonczy Bánfiak kolozsvármegyei birtokainak.*

Ugyane család a XV. század 30-as éveiben, kir. adományul, illetve zálogban, ugyane vidéken a Kacsics-nemzetség más ivadékainak, jelesül a szécsényi Salgaiaknak és Szécsényieknek birtokait is megszerezte. Ezek közül: Teke, Erked vagy Erköd, Solymos (ma Oláhsolymos), Akna vagy Akana, Aknaj (ma Szászakna), Harasztos, Ujfalu (ma Oláhujfalu), Ludvég, Péntek (ma Száspéntek) és Paszmos helységek (összesen 9), meglehetősen egy tagban, számíthatók Kolozsvármegyéhez; a többiek, ugyane tájon, mintegy 13 inkább Doboka-, s mintegy 3—4 inkább Tordavármegyében feküdtek, bár közülök egyiket-másikat olykor szintén számítják Kolozsvármegyéhez. Mindezek aztán, az 1440-es évek óta, megszakadás útján, lassankint a Hunyadiak kezére mentek át.

Végül ugyancsak a megye keleti felében a XVI. század elején (több, összesen 10) más helységben (Farágó, Tuzson, Oroszfája, Kis-Czég, Domb, Septér, Szent-Márton, Kis-Nyulas, Nagy-Nyulas és Fizkut vagy Füzkut) is birtokos a Tomaj-nemzetség ez (t. i. losonczy Bánfi) ága, kétségkívül beházasodás útján.

A *Tomajok másik ága: a losonczy Dezsőfiék*, többféle czímen, többfelé voltak birtokosok e vármegyében, jelesül annak szintén keleti felében. E birtokaik történetének külső képe azonban meglehetősen összekuszálódik az által, hogy Dezsőfi id. és ifj. László és Zsigmond az 1467. évi erdélyi lázadásban résztvevén, birtokaikat Mátyás király másoknak adományozta, akikről e birtokok még ugyane korszakban részben ismét másokra szálltak át. A könnyebb áttekintés kedvéért tehát röviden sorjába veszem itt különböző czímen bírt jószágaikat.

Még a XIII. század elejéről eredő birtokaik közül a XV. század folyamán, a többé-kevésbé kolozsvármegyeieknek vehető: Sajó azaz Kisvagy Felső Sajó (ma Kíssajó, Beszterczétől d.-k., Besztercze-Naszódmegyében), Geledén, azaz Alsó-Geledén (ma Gledény, szintén Besztercze-Naszódmegyében), Répa'alva (ma Alsórépa és Felsőrépa, Maros-Tordavármegyében), Vajola, Szarvasmező (ma nincs meg, de szintén Vajola vidékén feketett) és Bátos helységeket (összesen 6) találjuk kezükön, azon a vidéken, ahol ma Kolozs, Besztercze-Naszód és Maros-Tordavármegyék összeszögellenek; végül Kamarás azaz Pusztá-Kamarás helységet (odább nyug., Mocs közelében), mely már 1325-ben a Tomaj-nembeli Dezsőnek (a Dezsőfi-ág ősenek) jutott. Mind e birtokokat, mint a föntebb már megnevezett három hűtlen Dezsőfi jószágait, némely más, Torda- és Küküllővármegyéhez számítható birtokok részeivel együtt, (1467.) kedvelt hívének, nádasdi *Ungor* János királyi udvari katonának (a ki a pozsega-vármegyei Orjava váráról a király kívánságára lemondott) és általa édes testvéreinek, Miklósnak és Lászlónak adományozta Mátyás király (Szarvasmezőt ugyan ekkor nem említik, de a későbbi adatokból ítélve, e helységet vagy pusztát szintén ez adományba értették). E birtokok (az egyetlen Kamarást azaz Pusztá-Kamarást kivéve) egy 1473-ban kötött, s úgy Mátyás, mint II. Ulászló király által megerősített kölcsönös örökösödési szerződés értelmében, a XVI. század elején (1507., 1509.), a nádasdi Ungorok magvaszakadtával *Szobi* Mihályra szálltak át. — Az ifjabb losonczy Dezsőfi László némely birtokait (Vajola, Felső-Sajó és Geledén) azonban, ennek halálával és magvaszakadtával Mátyás király *Bátori* István országbírónak és erdélyi vajdának adományozta, mely adományt II. Ulászló király 1492-ben a nevezett István és rokonsága részére megerősíté. — Végül a losonczy Dezsőfiék e helységekből bírt némely részei, részint egyezség útján losonczy Dezsőfi Jánostól (valószínűleg Bátos, Vajola, Felső-Sajó és Geledén), részint pedig a nádasdi Ungorok adományából (Sajó, Vajola és Alsó-Geledén), a XV. század végén és a XVI. század elején a losonczy Dezsőfi Ilonától (mint nagyanyjától) származó Betleni Miklós és fiai kezére kerültek.

A losonczy Dezsőfiék (kolozsvármegyei) birtoka volt a Kolozsvártól kelet felé fekvő, belső-szolnokvármegyei Csicsó várúrhoz tartozott Vajda-Kamarás is, melyet az erdélyi lázadás alkalmával, mint a már nevezett

hűtlen három Dezsőfi birtokát, Mátyás király a Szerdahelyieknek vagy szerdahelyi Imrefieknek adományozott, de amelyet később a moldvai vajdák, mint szintén Csicsó vár urai kezén találunk.

E helységtől nem messze kelet felé: Mező-Szombattelke és Pusztakamarás ugyane Dezsőfiak belső-szolnokvármegyei bálványosi várához tartozott, melyet, e két helység részeivel együtt, az erdélyi lázadás alkalmával (1467.) a váradi püspökségnek adományozott Mátyás király.

Ugyane tájon, de kissé távolabb dél és nyugat felé: Magyar-Fráta Oláh-Fráta és Botháza, továbbá Korpád helységekben, a magvaszakadt Magyarfrátai János és Botházai György illetve Korpádi György birtokrészeit kapta Erzsébet királynétól és V. László királytól Losonczy Dezső erdélyi vajda. E birtokokban azonban később sem őt, sem családját nem találjuk benne.

Végül ugyanez időtájt (1451., 1457.), ugyanez a Losonczy Dezső s fiai László és Zsigmond Hunyadi Jánossal szemben a Kolozsvármegyéhez számítható Teke, Péntek és Paszmos, valamint némely más e vidéki, olykor szintén e megyéhez számított, de inkább tordai illetve dobokavármegyei helységek részeihez tartottak jogot, csere címén, melyet Hunyadi János állítólag nem akart érvényesíteni.

Mindent összefoglalva tehát a losonczy Dezsőfiak időnként, különféle címeken, mintegy 16 helységben voltak birtokosok e vármegye keleti felében.

A Tomaj-ok harmadik ága: a Losonczyak ugyancsak a megye keleti felében földesurak, mindenütt a Kacsics-nembeliek, jelesül a XIII. század óta s főleg XIV-ik században, de, úgy látszik, a XV-ikben is a hűtlen Simon bán, a XV-ik században pedig a Szécsényiek után; előbbi címen: Gyeke, Katona, Nagy-Czég, Pusztakamarás, Mező-Szombattelke (utóbbi kettőben csak 1349-ig), Szent-Mihálytelke (ma Mezőszentmihálytelke), az azóta e vidékről eltűnt Torczattelke vagy Tarczattelke és Nyárlópuszta; továbbá Széplak (azaz Dextrádszéplak), Dextrád, Monor (ma Besztercze-Naszódmegyében), Geledén azaz Felső-Geledén (ma Gledény, szintén Besztercze-Naszód megyében), s ugyane tájon az azóta eltűnt Rosk és Szarvasmező, aztán Répafalva (ma Alsórépa és Felsőrépa, Maros-Tordavármegyében), végül a Kolozsvármegyéhez is számítható Sajó azaz Kis- vagy Felső-Sajó, összesen tehát mintegy 14—16 helységben vagy pusztán; a Szécsényiek után pedig a XV-ik században, úgy látszik, házasság útján: Teke, Erked vagy Erköd, Solymos (ma Oláh-Solymos), Akna (ma Szászakna), Harasztos, Ujfalu (ma Oláhujfalu), Ludvég, Péntek (ma Száspéntek), Paszmos és Sajó azaz Kis- vagy Felső-Sajó (összesen 10) Kolozsvármegyéhez számítható, s ezenkívül még ugyane vidéken mintegy 13 inkább doboka- és mintegy 4 inkább tordavármegyei, de olykor szintén Kolozsvármegyéhez számított helységben. Utóbbi, t. i. a Szécsényi-féle

birtok-csoportból, összesen mintegy 19—21 helység, vagy talán valamennyi (mert a felsorolásban az oklevelek nem szabatosak) csere vagy vétel czímén a Hunyadi János kezére ment át, az ép felsorolt 10 kolozsvármegyei helység azonban kétségtelenül.

A Tomaj-ok e birtokaival kapcsolatban, önállóan kell itt, bár csak röviden, szólanom a *Kacsics-ok* ugyane vidéki, részben már eddig is emlegetett birtokviszonyairól.

E nemzetségnek ősi jószágai voltak e tájon: Gyeke és Széplak, melyeket a hozzájuk tartozó óriási uradalommal együtt a hűtlen Simon bántól elvévén, mint láttuk, 1228-ban a Tomajoknak adott II. Endre király. A nemzetség némely tagjai I. Károly királytól újra kaptak jószágokat e vidéken, részint mint őseik, részint mint idegenek birtokait, de ivadékaik nem mindig maradtak meg ezek birtokában. Tamás mester 1319-ben és 1323-ban a hűtlen Ipot fia András jószágait kapta, melyekben e Tamás leszármazóit: a *Szécsényieket*, de a *szécsényi Salgaiakkal együtt*, egész a Hunyadi János koráig bennetaláljuk. E birtokok három vármegye: Kolozs, Doboka és Torda összeshögellésénél feküdtek, s később e három vármegyéhez számíthatók; jelesül Kolozsvármegyéhez: Pozpus (a mai Paszmos), a később elő nem forduló Szentösháza, továbbá Harasztos és Bartáleus-Ujfalva (a későbbi Oláh-Ujfalu). A nemzetség másik tagja: Simon mester, ugyancsak 1319-ben, mint állítólag ősi birtokait kapta vissza I. Károly királytól a Kolozsvármegyéhez számítható Pozpus, Szentösháza és Bartáleus-Ujfalva helységeket, a melyeknek birtokában azonban ivadékaik nem találjuk benne. Ugyanő 1322-ben más jószágokat is kapott e vidéken, jelesül a Kökényes-Renold-nembeli, magvaszakadt Renold ispán birtokait, nővérével, e Renold ispán özvegyével együttesen. E birtokok közül (megyékük természetesen most sincs kitéve): Herked (a későbbi Erked, ma Szászherked), Ida (ma Nagyida), Péntök (ma Száspéntek), Teke, Ludvégfalva (ma Ludvég), Bani vagy Báni (ma Szászbanyicza), Aknaj (ma Szászakna), Komlós vagy Komlód (ma Komlód), Nyulas (ma Nagynyulas), Kolozs- és Kisnyulas, Maros-Tordavármegyében), Kozmatelke, Kamarás (ma Pusztakamarás) és Szombattelke (ma Mezőszombattelke) számíthatók Kolozsvármegyéhez. Utóbbi két helységet azonban 1349-ben (Szécsényi) Tamásnak, mint régi, tőle elvett birtokát adja vissza I. Lajos király. E Tamás utódai: a Szécsényiek, s az említett Simon mester ivadécai: a *Kentelekei* vagy *Palásti* más néven *kentelekei* vagy *palásti Radó-fi* vagy *Radó és Libercsei* családok tagjai: Teke, Péntök, Ida és tartozékai miatt egymással porbe keveredvén, 1388-ban úgy egyeztek ki, hogy utóbbiak egyebeken kívül, Teke, Herked, Péntök, Ida, Ludvég, Bani és Aknaj helységeket a Szécsényieknek átengedték. A Kentelekei másként palásti Radó-fi családnak magvaszakadván, Pusztá-Kamarás és (Mező-)Szombattelke nevű birtokait az 1420-as években Zsigmond király a *szántai*,

németi vagy *nempti*, *laczkházi Laczk(-fi)* családnak (melyet másként *Nemptii*, *Németii* vagy *Laczkházai*, később pedig *bálványosi* vagy *németi Bánfi* néven is neveznek) adományozta, a melyről aztán, magvaszakadván, e birtokok belső-szolnokvármegyei bálványosi várakkal, s ennek e vármegyei valamint dobokavármegyei tartozékaival együtt, 1456 ban részben a *Vár(a)daiak*, részben pedig, mint már láttuk, a losonczy Dezsőfiak (1458. óta egy ideig, bár visszaéléskép és erőszakosan a *vingárti Gerébek*) kezére kerültek, szintén királyi adományként.

Ugyanez időtájt: az 1430—1450-es években a *szécsényi Salgaiak* illetve *Szécsényiek*: Teke, Erked, Solymos, Akna, Harasztos, Ujfalu, Ludvég, Péntek és Paszmos kolozsvármegyei s a szintén e megyeinek vehető Sajó azaz Kis- vagy Felső-Sajó (összesen 10), már emlegetett helységekben voltak birtokosok, a kiktől aztán e jószágok, különböző címeken, a losonczy Bánfiakra és Dezsőfiakra, illetve a Losonczyiakra és Hunyadiakra, s ezekről később ismét másokra szálltak át.

Ugyancsak a Kacsics-nemzetségből valók a *harinnai* vagy *szécsármai Farkas-ok*, a kiket ugyane vidéken a XV. század folyamán: Ida (ma Nagyida), Báni vagy Bánya (ma Szászbanyicza), Kozmatelke és Szent-Mihálytelke (ma Mezőszentmihálytelke) részeinek birtokában találunk. Ezenkívül azonban ugyanők különféle címeken, több más birtokot is szereztek e tájon. Jelesül 1475-ben az ekkor Kolozsvármegyéhez számított Magyar-Filpös (ma Magyarfülpös, Maros-Torda vármegyében) és Szász-Filpös (ma Kisfülpös, Kolozsvármegyében), továbbá Tancs, El(y)ves vagy Ölyves (ma Nagyölyves, Maros-Tordavármegyében) és Szent-András helységekben, a hol Mátyás királytól a hűtlenségbe esett farnasi Veresek birtokait kapták, melyeket ugyane király előbb az azóta magtalanul elhalt monoszlai Csupor Miklósnak adományozott. 1485-ben Héderfá(ja)i Mihálylyal magtalan halál esetére kölcsönös örökösödési szerződésre lépven, kétségkívül e szerződés alapján kapták 1494-ben II. Ulászló királytól ennek a Héderfá(ja)i Mihálynak, ekkor már mint néhainak: Ludvég, Harasztos, Ujfalu és Akna helységekben bírt részeit, melyek előbb szintén Kacsics-ok azaz a Szécsényiek és szécsényi Salgaiak birtokai voltak s ezekről szálltak a Hunyadiakra s tőlök a Héderfá(ja)iakra. Végül, valószínűleg vétel útján, Dedrád, Katona és valamelyik (tehát vagy Doboka- vagy Kolozsvármegyéhez számítható) Sajó helységben voltak birtokaik. Úgy hogy, mikor 1502. végén a néhai Tamás fia János sógorával bikoli Bikli János hunyadvármegyei ispánnal egyezsége lépett, már 12 kolozsvármegyeinek vehető helységet (Báni, Ida, Ludvég, Harasztos, Ujfalu, Szent-András, Tancs, Akna, Sajó, Katona, Szász-Filpes és Kozmatelke) sorolnak föl birtokában; Elyvest vagy Ölyvest t. i. 1479-ben a Gyulakutaiaknak, Szent-Mihálytelkét pedig a XV. század végén bongárti Porkoláb Demeternek eladták.

A zűrzavarosan egymásra következő birtok-változások miatt, tehát

a nagyobb szabadság kedvéért, hasonlóképp önállóan kell itt összefoglalnom a *Hunyadi* rokonság e megyei birtokviszonyait is. Hunyadi János részint I. Ulászló királytól adományul kapta (magszakadás címén a Szécsényi illetve Iosonczi Bánfi család egyik ága után), részint csere illetve vétel útján a Losoncziaktól szerezte a következő, eredetileg Szécsényi-féle, Kolozsvármegyéhez számítható (összesen 10—12) birtok, u. m. Teke, Erked, Solymos, Akna, Harasztos, Ujfalú, Ludvég, Péntek, Paszmos és Sajó azaz Kis-, vagy Felső-Sajó, (végül az olykor szintén Kolozsvármegyéhez számított, de inkább Tordavármegyéhez sorolható Magyar- és Szász-Filpes) részeit. E birtokokat Mátyás király 1458-ban a beszterczei uradalommal és grófsággal együtt nagybátyjának: *horogszegi Szilágyi* Mihálynak adományozta, a kinek halálával azonban, vagy talán még előbb, ismét visszajutottak azok a Mátyás király kezébe. Ugyanő 1463-ban Harasztos, Ujfalú és Ludvég, 1464-ben pedig Akna helységet *szent-iváni Székely Mihály és Héderfá(ja)i István* beszterczei kir. várkapitányoknak adományozta. Székely Mihály az 1467. évi erd. lázadáskor szintén hűtlenségbe esvén, e négy helységben bírt részei királyi adományul a monoszlai Csupor Miklós erd. vajda kezére jutottak, a Héderfá(ja)i Istvánnak adományozott részek pedig a valószínűleg ez Istvánnak fia Mihály által a harinnai Farkasokkal kötött örökösödési szerződés illetve az ez alapon történt királyi adomány útján 1494-ben utóbbiakra szállottak át. — A Hunyadi-ház e vidéki, említett többi birtokait, jelesül Sajó, Paszmos, Erked, Teke, Péntek és Oláh-Solymos helységeket Mátyás király 1464-ben Szobi Péter beszterczei királyi várnagynak s fiainak Mihálynak és Jánosnak adományozta. Ily módon e királyi család e vidéki összes birtokai 1462—1464-ben idegen kezekbe mentek át.

Hunyadi János ezenkívül e vármegye d.-ny. részében, *a hol Torda, hol Kolozsvármegyéhez számított*, de már inkább Tordába sorozható *Léta várát* is bírta egy ideig, e két megyében fekvő tartozékaival együtt, melyek közül Léta (ma Magyarléta és Oláhléta, Torda-Aranyosvármegyében), Szent-László, Hosdát (ma Hesdát, u. o.), Fenes azaz Kis-Fenes (u. o.), Barbátfalva (ma nincs meg) és Rákos (ma Oláhrákos, u. o.) Kolozsvármegyéhez számíthatók.

Léta vára kétségkívül kezdettől fogva királyi vár volt a XV. század közepéig, s mint több más erdélyi vár, állandóan a mindenkori erd. vajda tisztsége alatt állt, illetve neki volt kiutalva, a ki saját embereivel rakta meg s *innen intézte vagy intéztette az illető megye* (pl. 1408-ban Kolozsmegye) *területének ügyeit is*. I. Ulászló király *herepei Erdélyi más-ként Herepei* Márknak (1441—1443.), Hunyadi János kormányzó pedig kusalyi Jakcs Mihály erdélyi vajdának és rokonainak (1450.) adományozta. De már ekkor a Dengelegi Pongrácz özvegye: Klára asszony (a Hunyadi János nővére) tartott hozzá jogot, a ki aztán 1456-ban három fiával vala-

mint Hunyadi Jánossal együtt, mint eddig is békésen bírt jószágait, királyi adományul is megkapta. A Hunyadi Jánossal ekként sógorsági viszonyban állt Dengelegi Pongrácz ivadékai: *a dengelegi Pongrácz-ok*, jelesül e Pongrácz fia János és ennek fia Mátyás, az egész XV. század folyamán bírták e várat; e Mátyás halálával és magvaszakadtával pedig II. Ulászló király rendelkezésére, zálog czímen a Mátyás özvegye Perényi Orsolya foglalta el azt. Orsolya asszony valamikor 1504. táján *gyarmati Balási* (azaz *Balassa*) Ferenczhez menvén nőül, e vár és tartozékai e második férjének kezére kerültek.

A dengelegi Pongrácz-ok ezenkívül a Léta várával mintegy szemközt, a megye é.-ny. részében az Almás folyó mentén feküdt *Almás várárt* és tartozékait is bírták egy ideig, jelesül 1470. óta, a mikor e vár előbbi birtokosainak: a *Pelsőczieknek* vagy *Vámosiaknak* más néven *pelsőczy Bebekeknek* (a kik azt mintegy 100 évvel előbb Nagy Lajos királytól kapták) a Pelsőczy Imre vajda fiában Pálban magvaszakadt. A dengelegi Pongráczok kihaltával (1500.) e vár és uradalma, királyi adományban illetve egyezségileg a *Korvin János*, az ő halálával fia Kristóf herczeg, ő utána pedig a király különös engedelmével: a Korvin János özvegyének: Beatrixnak és leányának *Erzsébet* herczegnőnek kezére ment át, majd ezek elhunytával a *Somi Józsa* birtokába került, bizonyára királyi adomány czímen. Almás vár tartozékait egyszer sem sorolják fel pontosan. Annyi azonban bizonyos, hogy a vár vidékén időnkint Almás vagy Nagy-Almás város, odább nyugatra Nyíres, keletre Szent-Mihálytelke (1365. táján, bizonyára csak részben), Bócz (részben, ma nincs meg), továbbá Vásártel(e)ke, Lapupatak, Forgácskut, Tóttelke, a két Petri és Argyas, végül, odább délre Nádas vagyis Nádestelke vagy Oláh-Nádas (eredetileg a kolozsmonostori apátság birtoka), hozzátartozott. Úgy látszik, nem számították e vár uradalmához, de ezzel együtt adományozták vagy bírták a dobokavármegyei Buza várost is, melyhez Kolozsvármegyéből is tartozott (egészben vagy részben) három helység, u. m. Gyeke, Budatelke és Örményes (ma Mezőörményes), e megyének ép ellenkező oldalán, Kolozsvártól kelet felé. E helységeket azonban 1507-ben és 1510-ben már nem a Somi Józsa, hanem a *gergelylaki Buzlai* Mózes birtokában találjuk.

A *dengelegi Pongráczok* végül, a XV-ik század második felében és a XVI-ik század elején ugyancsak a megye keleti felében Arankut és Béré helységekből, — a XV. század végén a farnasi Vereseknek Almás vár közelében fekvő négy jószágában, t. i. Bócz, Szent-Mihálytelke, Topa és Alsó-Fild helységekből voltak, nem tudom mily czímen, birtokosok; s 1498. táján a Tamásfalviaknak ugyane tájon fekvő három Fild helységben levő, az 1470-es években pedig a Györgyfalviak Kolozsvártól d.-k. fekvő Györgyfalva és Pata helységekből bírt részeit „bitorolták.“ Mindent összefoglalva tehát, amennyiben a hiányos adatokból kiolvasható, 2 várat

(Léta és Almás), egy várost (Almás vagy Nagy-Almás) s mintegy 20—23—25 helységet tartottak időnként (mintegy ötöt állítólag jogtalanul) kezükön.

Almás vára és az almási uradalom szomszédságában, inkább nyugat felé, különösen az Almás patak mentén, meglehetősen egy tagban egy másik birtoktest terült el, melyhez Magyarnagyszombor vidékétől d.-ny. haladva, a következő 7 helység illetőleg pusztá tartozott, u. m. Zutor vagy Zudor (ma Zutor), Bozolnok vagy Bozolnoktelke (hajdan is, ma is pusztá, ma Bozolnok néven), Nyércze vagy Nérce avagy Nyercze, Nercze (ma Nyercze), Középlak, Dezsőfalva másként Almás (ma nincs meg, de kétségkívül a mai Nagymás határrészei értendők), Bábony vagy Bábony (ma Bábony) és Kőkénpataka vagy Kőkénpatak (ma Kőkényes).

E birtoktest a Kraszna- és Közép-Szolnokvármegyében is birtokos *középlaki Kémeri* családé volt, mely ezenkívül megállapíthatólag már az 1420-as és 1430-as évek óta: *Középlaki és zutori vagy középlaki Zutori* nevet is viselt, s a melyből a *zutori, (középlaki) vagy kémeri Tamási vagy Tamás-fi, a kémeri vagy középlaki (István-fi) és Erdélyi*, továbbá a *zutori Dávid*, végül (valószínűleg) a középlaki vagy szent-királyi Ispán vagy Espán család is kiágazott. Tagjai (Kémeri néven) 1436-ban az e vidéktől kelet felé eső Magyarszentpálból eredő *Szentpáliakkal* együttesen kapják e helységeket (ekkor Bábony kivételével) királyi adományul. Utóbbiakat azonban később nem találjuk benne ezek valóságos birtokában.

A XV. század folyamán, (az ideiglenes jellegű elzalogosításokról itt nem is szólva), a felsorolt hét jószág ez eléggé kiterjedt rokonság birtokából nagyobb részét idegenek kezére került. Így 1461-ben ezek részeit az István-fiak, cserében bizonyos középszolnok- és krasznavármegyei birtokokért, a Dobokavármegye felől szomszédos *sólyomkői Ördögöknek* adták, a kiket aztán e czímen e részek birtokába pl. 1482-ben is beigtattak; 1478-ban pedig a Tamásfiak vagy Tamásiak ugyane helységek más részeit (ekkor Bozolnok pusztát nem említik) *Sombori Péternek* adták el, a ki viszont ugyanezeket ugyanekkor *Szilvási (Angyalló-fi) Jánosnak*, ez pedig 1486-ban Siroki Mátyásnak adta el. Később, a XV. század végén és a XVI. század elején, kétségkívül női ágon illetőleg e rokonságba történt beházasodás czímén, több család jogot tartott a felsorolt birtokok egyikének-másikának részeihez, avagy bírt részeket ezekben, pl. a *Keczeliék, Dobaiak és Géresiek*, főleg pedig a dobokavármegyei Kecset-Szilvás helységből származó *Szilvásiak*, a kik (Kristóf és fiai) 1502-ben: Dezsőfalva, Középlak, Zutor és Kőkénpataka helységekben levő jószágukat a szamosfalvi Mikoláknak adták, cserében belső-szolnokvármegyei birtokokért.

Az almás-vári uradalom, illetőleg a középlaki vagy zutori ép most tárgyalt birtoktest közvetlen szomszédságában: Tamásfalva, Farnos vagy Farnas, a három Fild vagy Föld és Bikal azaz Magyar-Bikal, s innen dél felé a Kalotaszegen, le egészen Valkó azaz Magyar-Valkó, Keleczel és

Kalota-Ujfalu, — keleti irányban pedig, de szintén megszakításokkal: Topa azaz Pusztatopa s ettől délnek Szent-Mihálytelke (a mai Magyarszentpál és Magyaránadas szomszédságában feküdt, de ma már eltűnt) Vataháza és Bócz vidékén, (s ezenkívül olykor itt-ott másfelé is a megyében), *több egyeredetű család* volt birtokos, melyek egyike szegényebbnek maradt, másika vagyonosabbá lett, sőt hatalomra és befolyásra is szert tett e tájakon.

1. *Elsőnek* itt azt a családot vagy rokonságot említem, mely az Almás vize mentén fekvő Tamásfalváról vagy az odább d.-k. eső Bikalról vagyis Magyar-Bikalról időnkint, olykor felváltva: *Tamásfalvi, Bikali, Magyarbikali, tamásfalvi Erdélyi, tamásfalvi Vitéz, bikali Vitéz és bikali Kis* néven nevezte magát, kezdetben pedig, a XIV. század közepe táján, a mikor még *családnév nélkül is* fölmerül, a többi ággal közös: *Valkói* vagyis *Valkói* vagy *Valkai* és *Fornasi* vagy *Farnasi* nevet is viselte.

Birtokai részint már a XIV. század első felében, részint pedig később: Tamásfalva és ettől kelet és dél-kelet felé Topa, Szent-Mihálytelke, Vataháza és Bócz, dél-nyugat és dél felé a három Fild vagy Föld (1415. és később), Farnas vagy Farnos, Bikal azaz Magyar-Bikal (1397. óta), még délebbre a Kalotaszegen: Valkó azaz Magyar-Valkó és az ennek határában alakult Nyírszeg másként Nagybércz (1449. és előbb), Keleczel (1408. és később) és Ujfalu azaz Kalota-Ujfalu (1483. és később); továbbá a megyének épen ellenkező azaz d.-k. sarkában fekvő Tancs (1446.); végül, minden bizonynyal női ágon vagy házasság útján, az ugyane vidéki Gyeke (1449.) és Béré (1473.), a Kolozsvár melletti Szucsák (1449.) és az ugyancsak Tamásfalva melletti Középlak (1498. 1506.), mindent összevéve tehát időnkint mintegy 15—19 helység részei.

Birtokait eléggé meg is tudta tartani. Csupán Topa és Szent-Mihálytelke részeit idegenítette el a farnasi Vereseknek illetve szent-mihálytelki Tompáknak (1459.); Bikal részeit adta el az Ujbudaiknak (1471); és a három Fild részeit a danki Vajdáknak (1475.), a kiktől egyébiránt előbb (1466.), ugyanott, vásárolt is részeket. Ugyancsak fildi birtokait 1498-ban a farnasi Veresek, nagylaki Jaksicsok és dengelegi Pongráczok, — Topa, Szent-Mihálytelke, Bócz, Tamásfalva, Bikal azaz Magyar-Bikal, három Fild, Farnas, Valkó, Keleczel és (Kalota)-Ujfalu helységeikben bírt részeit pedig a II. Ulászló király uralkodása elején, a losonczy Bánfiak bitorolták.

2. Másként jártak a velök egyeredetű *Farnasiak* vagy *Farnosiak* másként *farnasi Veres-ek*, a kik részt vévén az 1467. évi erdélyi lázadásban, birtokaik nagy részét elvesztették. E birtokok közül ősieknak mondhatók s már a XIV. század folyamán kezükön vannak Bánffy-Hunyadtól észak, észak-kelet és kelet felé: Farnas vagy Farnos, Tamásfalva, Topa, Szent-Mihálytelke, az azóta eltűnt Vataháza és Bócz (Magyarszentpál és Magyaránadas vidékén); továbbá a Kalotaszegen: Valkó s az ennek

határában alakult Nyírszeg más néven Nagybércz, Kis-Kalata, Keleczel és (Kalota-)Ujfalú; a XV. század folyamán adományban kapott vagy szerzett birtokaik pedig, Bánffy-Hunyadtól é. felé: a három Fild vagy Föld (1433. óta); a Kalotaszegen: Jákótelke más néven Ivántelke vagy Hortlaka (1446. óta vétel útján); a vármegye keleti felében, mindig keletebbre haladva, egész a vármegye d.-k. zugáig: Magyar-Fráta, Oláh-Fráta és Botháza (1440. óta kir. adomány, 1457., illetve 1459. óta pedig vétel útján), Méhes (ma Mezőméhes, Torda-Aranyosvármegyében, már 1467. előtt), Magyar-Sármás és Oláh-Sármás (ma Nagy- és Kissármás, hasonlóképp), Tuzson (1466. óta cserében) és Tomb (ma Meződomb, hasonlóképp), Öl(y)ves vagy El(y)ves (ma Nagyölyves, Maros-Tordavármegyében, 1440. óta királynői adomány útján), Szilvás más néven Mező-Szilvás avagy Vajda-Szilvás, Oláh-Szilvás, Pusztá-Szilvás vagy Nagy-Szilvás (ma Mezőszilvás, 1448. körül magánadományban vagy vétel útján), Faragó (1451. csere illetőleg vétel útján), Kozmatelke (már 1482. előtt), Tancs (már 1455. előtt, sőt bizonyára már jóval előbb), Szent-András (1450. óta vétel útján), Szász-Filpös (ma Kisfülpös, 1443. óta cserében, Magyar-Filpessel együtt, mely a szomszédságban fekvő mai maros-tordavármegyei Magyarfülpösnek felel meg, de a középkorban már inkább Tordavármegyéhez tartozott); az ugyane tájon (ma szintén Maros-Tordavármegyében) fekvő Unoka, melyet hol Torda, hol Kolozsvármegyéhez számítanak, de a mely már inkább Tordavármegyében feküdt (kormányzói adományul 1447. óta); végül zálogban Nádasd vagy Nádas azaz Magyaránadas (Kolozsvártól ny.-é.), mely azonban 1467-ben szintén a többi birtokok sorsára jutott; azaz mindent összevéve mintegy 31, illetőleg a három utóbbit is ideszámítva mintegy 34 helység.

Mindezek közül a Benedek és János hűtlensége következtében, a Mátyás király adománya alapján, 1467—1468. táján vagy később, több birtokuk vagy birtokrészük idegenek kezére került. Jelesül a *nagylaki Jaksicsok* kapták 1467-ben és 1472-ben: Farnas, Felső- és Közép-Fild, Jákótelke vagy Ivántelke, Valkó, Keleczel és (Kalota-)Ujfalú, 1482-ben a fornasi Veres István halálával és magvaszakadtával pedig ugyane helységek, valamint Alsó-Fild, Topa, Szent-Mihálytelke, Bócz és az ekkor egyszer felmerülő Kozmatelke (összesen tehát 12) helység részeit. Mindezek közül azonban az utóbb említett t. i. Veres István-féle birtokok, a II. Ulászló király uralkodása elején már nem a Jaksicsok, hanem a dengelegi Pongrácz Mátyás birtokában vannak, az egyetlen Kozmatelke kivételével, melyről sem ekkor, sem később nincs többé szó. — *Nagyfalusi Marton Mihály* kapta 1467-ben, szintén kir. adományul: Alsó-Fild, Tamásfalva, Topa, Szent-Mihálytelke és Bócz, valamint a zálogos Nádasd (vagy Nádas, azaz Magyar-Nádas) részeit, melyek közül utóbbi tulajdonkép a Szomorodokiaké volt, s később a Marton Mihály kezéről fejeváltságul a *horváti*

Peres János kezére került, a kitől aztán a Szomordokiak kiváltották. Ugyancsak a *horváti Peres János* birtokában találjuk a XV. század végén a f. Veres Benedek és János vataházi részeit is. *Monoszlai Csupor Miklós* erd. vajda kapta. 1468-ban az ekkor Kolozsvármegyéhez számított Magyar-Filpös és Szász-Filpös, továbbá Tancs, Öl(y)ves és Pusztá-Szilvás vagy tán inkább Szent-András (az oklevélben helytelenül: Pusztá-Almás áll) helységeket, melyek aztán az ő halálával és magvaszakadtával, 1475. elején, szintén kir. adományban a harinnai Farkasok birtokába jutottak. (Ekkor már „Pusztá-Almás“ helyett határozottan Szent-András áll az illető oklevélben.) Ugyanők bírják e helységeket az 1490-es években is, az egyetlen Öl(y)ves kivételével, melyet 1479-ben a Gyulakut(a)iaknak eladtak, a kik ezt az 1490-es években is kezükön tartották. — Hasonlóképp monoszlai Csupor Miklós kapta 1468-ban, Tuzson, Méhes, Pusztá-Szilvás, Tomb és Faragó, továbbá Magyar-Sármás, Oláh-Sármás és a Kolozsvármegyéhez számított Unoka részeit, melyek közül az utóbbi hármat, az ő halálával és magvaszakadtával, 1475-ben *Piski Györgynek és Istvánnak* adományozta Mátyás király; az előbbieket pedig, ha talán nem is valamennyit, *somkerekli Erdélyi Jánosnak* illetve feleségének Jusztinának, a kik 1494-ben, mint ilyen, a „farnasi Veres Benedek birtokaiból Mátyás, majd II. Ulászló király által nekik adományozott“ jószágokat tartják kezükön: Tomb, Vajda-Szilvás (vagy Pusztá-Szilvás) és Tuzson részeit, melyek közül Tomb részeit az időközben, Mátyás király halála után Lengyelországból visszatért f. Veres Jánosnak visszaadták. Ez a János pör útján is igyekezett visszaszerezni a maga és testvére Benedek régi jószágait. 1505-ben: Farnas, a három Fild, Topa, Szent-Mihálytelke, Bócz, Vataháza (puszta), Valkó, Jákótelke, Keleczel és Ujfalu részeibe igttattatta magát; de Farnas, Középső- és Felső-Fild, Valkó, Jákótelke, Keleczel és Ujfalu helységeknél a nagylaki Jaksicsok ellenmondásával. Ugyanőt 1506-ban ellenmondás nélkül igttatták be a néhai Benedeknek előbb a (nem tudni, mily címen) Korvin János kezén volt birtokrészeibe: Alsó-Fild és Topa helységeekben. Fia Márton: Farnas, a három Fild, Tamásfalva, Topa, Szent-Mihálytelke, Bócz, Valkó, Jákótelke, Keleczel és (Kalota-)Ujfalu helységeiben 1518-ban még mindig birtokos. Ősi birtokaik közül tehát tizenkettőt kimutathatólag visszaszereztek.

3. *A harmadik rokon család: a Valkai vagy Valkói (Volkói),* melynek egyik, talán a többiekkel közös őse: Miklós, az Árpád-kor végén: *valkai vagy szent-mihálytelkei Csol* nevet viselt. Tagjai a XIV. század első, sőt gyakran még második felében is, *családnév nélkül*, s ugyanekkor *Szentmihálytelk(e)i* néven is szerepelnek; a XV. században pedig: *valkói Kis, Erdélyi*, sőt *Rékasi* és *Kalotaszegi* néven is. A XIV. és XV. században birtokosok a Kalotaszegen: Valkó azaz Magyar-Valkó, Nyírszeg más néven Nagybercz (1449.), Kis-Kalota (1461.), Keleczel (1459.), Ujfalu azaz Kalota-Ujfalu (1459.); Bánffy-Hunyadtól é., é.-k. illetve k. felé pedig:

Farnas, Tamásfalva, Topa (azaz Pusztatopa), Szent-Mihálytelke és Bócz helységekben s Vataháza pusztán (összesen 11); a XV. századból felsorolt helységekben kétségkívül már előbb is. — Ugyane családból ágazott ki az a *Valkai* család, melyet bizonyíthatólag a XVI. század első évtizede óta: *Gyula*, *Galacz* és *Szent-Egyed helységekről* (az első hol Kolozs-, hol Doboka-, az utóbbi kettő Dobokavármegyében) neveztek, s a melynek ősei, mint látszik, már a XV. század elején viselték a *Gyulai* és *gyulai Valkai* nevet. Abból a körülményből, hogy e család némely tagja 1518-ban Valkó és Keleczel helységekben birtokos, talán joggal következtethetjük, hogy az ép felsorolt többi Valkai-féle birtokokban is részes volt. Különben az inkább dobokavármegyei Gyula szomszédságában a már szintén hol Kolozs-, hol Dobokavármegyéhez számított Diós-Macskás, Szent-Miklós-Macskás(a) és Szent-Kereszt-Macskás(a) helységekben bírtak részeket.

4. *A negyedik rokon család: a szent-mihálytelki vagy aranykúti Tompa*, melynek ősei a XIV. században több ízben fordulnak elő családnév nélkül, majd: *Szentmihálytelk(e)i* néven is. Ősi birtokaik a XIV. s kétségkívül a XV. században is: Szent-Mihálytelke, Bócz, Vataháza, Topa, Tamásfalva, Farnas, a Kalotaszegen: Valkó, Keleczel, (Kalota-)Ujfalu (utóbbi kettő kimutathatólag csak 1484-ben, de bizonyára már előbb is); továbbá Kolozsvártól kelet felé: Botháza, Magyar-Fráta és Oláh-Fráta (mindhárom 1457. óta kir. adományban), végül ezek szomszédságában: Aranykút (1470., 1484.); mindent összevéve tehát 13 helység illetve helységrész. A két Fráta és Botháza helységekben bírt részeik 1457—1459-ben cserében a farnasi Veresek birtokába mentek át.

5. *Az ötödik rokon család: a Bóczy vagy Buczi*, mely nevét a Magyaránadas vidékén feküdt és azóta eltűnt Bócz vagy Bucz helységről vette. Ősei a XIV. században több ízben szintén fordulnak elő családnév nélkül. Ugyanekkor, s kétségkívül a XV. században is: Bócz vagy Bucz, Vataháza, Szent-Mihálytel(ö)ke, Topa vagy Tupa, Tamásfalva és Farnas vagy Farnas, a Kalotaszegen pedig: Valkó (összesen tehát hét) helységben részbirtokos.

Ugyane tájakon illetve a megye keleti felében két más, nem e vármegyéből való család is kapott vagy szerzett birtokokat, t. i. a *Nagyvölgyi* és a *Kecseti*, előbbi Bács és Bodrog vármegyékből, utóbbi pedig a dobokavármegyei Kecsetről. A XV. század közepe táján mindkettő sógorsági viszonyban állt a nevezetes szerepet játszott farnasi Veresekkel; jelesül Nagyvölgyi László a szintén bodrogvármegyei, de Tordavármegyében is nagybirtokos bartáni Peres György Ilona nevű, farnasi Veres Dénes pedig ugyanannak Katalin nevű leányát bírta nőül; viszont Kecseti Lászlónak az erdélyi lázadásban nagy szerepet vitt f. Veres Benedek és János nővére: Anna volt a felesége. *Nagyvölgyi* László 1441-ben e Dénessel együtt bírta: Farnas, Tamásfalva, a három Fild, Topa, Szent-Mihálytelke,

a Kalotaszegen pedig: Jákótelke, Valkó és Kis-Kalata, továbbá a megye keleti felében a szintén Kolozsvármegyéhez számítható Öl(y)ves (ma Nagy-ölyves, Maros-Tordavármegyében) helységek, később pedig (a tordavármegyei Magyar-Filpössel együtt) a kolozsvármegyei Szász-Filpös (ma Kis-fülpös) helységek részeit, utóbbiakat cserében Hunyadi Jánostól. — A *Kecsetiek* közül Péter váci püspök, a ki olykor *Agmándi* néven is előfordul, 1440-ben rokonaival, egyebek közt édes testvérének Andrásnak fiával Lászlóval, továbbá f. Veres Dénessel együtt kapta Erzsébet királynétól, majd I. Ulászló királytól a magvaszakadt (fejérvármegyei) Diódi vagy Gyógi Mihály urafogyott ölyvesi részeit. E Kecseti László, sógoraival: f. Veres Benedekkel és Jánossal együtt szintén részt vevén az 1467. évi erdélyi lázadásban, 1468-ban az ő: Szász-Filpes, Öl(y)ves, Tuzson, Pusztaszilvás, Méhes, Tomb és Faragó helységekben (összesen hét) e f. Veresekkel közösen bírt részeit is m. Csupor Miklós erd. vajdának adományozta Mátyás király; némely más, jelesül: Méhes, Velkér, (ma mindkettő Torda-Aranyos vármegyében), Öl(y)ves és Szent-Márton (ma Nagyölyves és Mezőszentmárton, mindkettő Maros-Tordavármegyében) helységekben bírt jószágait pedig a hunyadvármegyei *Rápoltiaknak*. E hűtlen László gyermekeit azonban még 1493. táján is benne találjuk atyjoknak némely tordavármegyei, valamint: Méhes, Tuzson, Velkér, Kis-Nyulas és Szent-Márton kolozsvármegyei helységekben bírt részeiben, melyeket minden kétségen kívül e László atyjának, a főntebb már említett Andrásnak felesége: a maros-széki Szent-Király helységből eredő Szentkirályi (István leánya) Ilona asszony után (mint eredetileg a Méhesi vagy méhesi Gyerőfi család birtokait) örökölték. A Kecseti család más tagjai ezenkívül a XV. század közepe táján az ekkor Dobokavármegyéhez számított Szent-Márton-Macskása, más néven Botos-Macskása, ugyane század második felében pedig, a Szentiváni másként Vajdaszentiváni családdal való házasság útján: Szombattelke (azaz Mezőszombattelke) és Béré helységekben is birtokosok.

A Kalotaszegen, az ép most tárgyalt rokon családok birtokainak szomszédságában, Gyerő-Monostor vidékén, s ettől é.-k. és k. felé, föl egészen a Kalotaszegen már kívül eső Topa-Szent-Király és Berend vidékéig, s a megye közepe táján a Szamos (és mellékfolyói) mentén, *nehány más szintén egyeredetű család* volt birtokos, bizonyíthatólag már a XIII. század vége óta.

1. *E családok egyik, hármas ága: G(y)erőmonostori vagy G(y)erőmonostrai vagy Monostori*, főleg a XV. század eleje óta pedig g(y)erőmonostori, g(y)erőmonostrai vagy monostori *Kabos-fi vagy Kabos, Kemén(y)-fi vagy Kemén(y)* és *Radó-fi vagy Radó* néven fordul elő; a Kabos-fi vagy Kabos pedig ezenkívül olykor: deritei vagy derejtei előnévvel is. Mindhárom ág különösen ősi lakóhelyén, a Kalotaszegen volt örökjogon birtokos: G(y)erő-Monost(o)ra vagy G(y)erő-Monostor, olykor más-

ként Gerger-Monostora vagy Győr-Monostora (ma Magyargyerőmonostor), Oláh-Monostor (ma Oláhgyerőmonostor), Bikal (azaz Oláh-Bikal), Derite vagy Derejte másként Derete, Deretej (ma Derite), Erdőfalva és Bedecs, továbbá ezektől kelet felé G(y)erő-Vásárhely, é.-k. Berend és Kolozsvártól k. Szent-Miklós (ma Pusztaszentmiklós), végül ezeken kívül, úgy látszik, időnkint, e birtokaik vidékén szétszórta még: Zsobok, Inaktelke, Bábocs (puszta, ma e néven nincs meg), Szamosfalva, Dezmér és Szent-Király azaz Topaszentkirály (összesen 15) helységben illetve pusztán. — Közülök a Kabosok vagy Kabos-fiak Derite helységben levő némely részöket 1469-ben a főntebb már emlegetett *nagyfalusi Marton* Mihálynak eladták; viszont ugyanők örökös vétel illetve, úgy látszik, házasság útján: Sárd (1467., ma Magyarsárd, Kolozsvártól é.-ny.), illetőleg a Radókkal vagy Radó-fiakkal együtt: Szent-Király azaz Kalota-Szent-Király, Monyorókerék vagy Monyorókereke (ma Magyarókereke), Himtelke vagy Hintelke (az előbbinek vidékén, ma nincs meg) és Székely-Jó (ma Székelyó) helységekben, a Kemények vagy Kemény-fiek Jákótelkén (1449.), valamennyien pedig ezenkívül zálogban időnkint még többfelé a megyében bírtak egyes részeket. — A Radók vagy Radó-fiak birtokaiban a XV. század vége felé beházasodás címén a *Dobszaiak* voltak részesek.

2. *A második rokon család: a dezméri vagy szamosfalvi Mik(o)la-fi vagy Mik(o)la másként Miklós-fi, Nikola-fi vagy Nikola vagy Dezméri, Szamosfalvi, szamosfalvi Mikola Nagy és dezméri Mikola Kis*, mely a XV-ik században a kalotaszegi G(y)erő-Monostoron és Gyerő-Vásárhelyen kívül, a hol azonban csak a vámokban volt része örökjogon: Szamosfalva, Szent-Miklós, Magyar- és Oláh-Dezmér s ezektől távolabb Zsobok, Szent-Király azaz Topa-Szent-Király és Berend, cserében pedig 1502. óta a dobokavármegyei Szilvásiaktól, a Középlakiak vagy Kémeriek birtokaiban: Középlak, Zutor, Dezsőfalva és Kökén(y)pataka (összesen tehát időnkint 9—13) helységben földesur.

3. *A harmadik rokon család: a szamosfalvi G(y)erő-fi vagy G(y)erő másként Gergely-fi*, mely olykor *Szamosfalvi* sőt *Vásárhelyi* (értsd: Gyerővásárhelyi) néven is szerepel. A XV. században a kalotaszegi Gyerő-Monostoron kívül, a hol azonban csak a vámokban volt része, Szamosfalva, Szent-Miklós (azaz Pusztaszentmiklós), Vásárhely azaz G(y)erő-Vásárhely, Inaktelke, a két Kapus azaz Magyar-(Kis-)Kapus és Oláh-(Kis-)Kapus, Pán(y)ik vagy Pán(y)it (ujabban Pányik), Bedecs, továbbá Esztána vagy Sztána és Berend, s ezekenkívül, úgy látszik, Zsobok, Szent-Király azaz Topa-Szent-Király, Magyar-Dezmér és Oláh-Dezmér helységekben és Bábocs pusztán örökjogon, csere, illetve házasság címén pedig a Kolozsvártól keletre eső vidéken: Pata és Korpád (1451.), Gyéres, Mocs, Csehtel(e)ke, Báld (1460.) és Györgyfalva (1497.) helységekben, mindent összevéve tehát időnkint mintegy 16—23 helységben vagy pusztán volt birtokos.

4. *A negyedik rokon család: a vásárhelyi vagy g(y)erő-vásárhelyi, inaktelki, kis-kapusi, magyar-kis-kapusi, szamosfalvi G(y)erő-fi vagy G(y)erő, mely olykor G(y)erővásárhelyi, Vásárhelyi, Szamosfalvi, Inaktelki, Kiskapusi és vásárhelyi Jánosi nevek alatt is előfordul s Vásárhely azaz G(y)erő-Vásárhely, Inaktelke, Pán(y)ik vagy Bánik, a két Kapus azaz Magyar-(Kis-)Kapus és Oláh-(Kis-)Kapus, Bedecs, Bábocs, Szamártelek (utóbbi kettő ma nincs meg), továbbá Esztána vagy Sztána, Szent-Király azaz Topa-Szent-Király és Szamosfalva, végül, úgy látszik, Zsobok, Berend Magyar-Dezmér, Oláh-Dezmér és Szent-Miklós azaz Pusztaszentmiklós (összesen 16) helységben illetve pusztán volt örökjogon birtokos. Mindezek egyikében vagy másikában e családba történt beházasodás címén a *Gesztrágyiaknak, Szentpáliaiaknak, Budaiaknak*, a dobokavármegyei *Lónaiaknak, Dobokaiaknak, czegei Vas-oknak* és az aranyos-széki *veresmarti Czikóknak* voltak időnkint részeik.*

A *Kalotaszegen* ezenkívül: a havasok alatt elterülő Szent-Király azaz Kalota-Szent-Király, Monyorókerék vagy Monyarókerék, Monyorókereke (ma Magyarókereke), Himtelke vagy Himtelek másként Hintelke (ma nincs meg) és Székel(y)-jó, Székely-Jó vagy Széköly-Jó helységekben a biharvármegyei *álmos(d)i Csire-fi vagy Csire*, az ugyane megyéből való *Madarászi vagy Madarasi* és *Szentkirályi* (értsd: Kalotaszentkirályi) *másként Béli vagy szentkirályi Csenkes(z)* családok birtokosok, s velők együtt, házasság címén több más család is, jelesen az álmosdi Csirékkal, a kiknek Kalota-Szent-Király határában, úgy látszik, fém-bányáik is voltak: a gyermek-monostori *Kabos* vagy *Kabos-fi*, a Madarásziakkal: a szintén biharvármegyei *Ugrai*, a gyermek-monostori *Radó* vagy *Radó-fi*, középlaki vagy szent-királyi *Ispán* vagy *Espán* másként *Középlaki*, a dobokavármegyei *Tótőri* és sólyomkői *Men(y)hár(t)*, a farnasi *Veres*, *Turi* (Tordavármegyeiből), *Kemindi* vagy *Keméndi*, merreg-jói vagy belényesi *Botos*, várczai *Vajda*, *Domoniki*, madarászi *Móré*, g(y)erő-monostrai *Dobszai*, krasznai *Porkoláb* másként *Kis* vagy *Vajda* és a nagyfalusi *Pimperle*, végül a Szentkirályiakkal: szintén a gyermek-monostori *Radó*, a középlaki *Ispán* vagy *Espán* és a farnasi *Veres* családok tagjai. — A magtalanul elhalt Madarásziak monyorókeréki és szent-királyi részei ezenkívül 1482-ben kir. adományul a temesvármegyei *macskási Tárnok-ok* kezére kerültek, de az ép felsorolt rokonság több tagjainak ellenmondásával.

Ugyancsak a *Kalotaszegen* és ezenkívül a Sebes-Kőrös mentén is, Bánffy-Hunyadtól dél, nyugat és észak felé néhány más kisebb, *oláh eredetű* család volt birtokos, melyeknek tagjai a XV. század elején még mint oláh vajdák, később, ugyane századnak első vagy második felében pedig már mint magyar nemesek szerepelnek. Ezek közül első helyen említhető:

1. A merreg-jói, merreg-gyói, mirigyai, merek-jói, nagy-merreg-jói, mergei, belényesi vagy bölényesi *Botos* család, mely másként *Bernaji*,

Birneji, Mergei avagy *Meregjói* vagy: mereg-jói sat., belényesi sat., szentkirályi azaz kalota-szentkirályi *Vajda, Vajda Botos* vagy *Botos Vajda*, sőt mereg-jói *Bád* nevet is viselt. Birtokai a XV—XVI. században: (Nagy-) Mereg-Jó (vagy Merek-Jó, Meregy-Jó, Mereg-jó, Merek-jó, Mereg Gyó, Mereg-gyó, Meregyó, Meregyó, Merge, ma Meregyó), továbbá Czigánfalva helység és Viszerván pusztja. (Ugyane tájon; ma egyik sincs meg.) Ezenkívül a XV. század vége felé, házasság czímén részük volt a Madarászi család: Szent-Király azaz Kalota-Szent-Király, Monyorókereke, Hímtelke és Székely-jó helységekben levő jószágaiban is. Birtokaiban olykor, beházásodás czímén az *Óbudai, Szentpáli, béli Vajda* (szintén oláh eredetű) és a Telegd azaz Mező-Telegd helységben lakó (úgy látszik, nem-nemes) *Székely* családnak is voltak részei.

2. A második ily oláh eredetű magyar nemes család várczai vagy várszai, kalotai, kalatai, kalataszegi, mereg-jói azaz nagy-mereg-jói *Vajda*, olykor, főleg a XV. század első felében *Várczai* vagy *Várszai, Incseli*, vagy *Encseli, Kalotai* vagy *Kalatai* néven fordul elő s Bánffy-Hunyadtól d. felé a havasok alján: Incel vagy Encsel (ma Incel), Várca vagy Vársza (ma e néven nincs meg), Kalota (ma Nagykalota) és Mereg Jó azaz Nagy-Mereg-Jó, s ezenkívül házasság czímén ugyancsak a Madarásziak birtokaiiban: Szent-Király azaz Kalota-Szent-Király, Monyorókereke, Hímtelke és Székely-jó helységekben volt birtokos. Némely várczai és incseli jószág-részükhöz házasság czímén a g(y)erő-monost(o)rai *Kabos* és *Sárdi* családok tartottak jogot.

3. A harmadik ily család Bánffy-Hunyadtól ny.-é. felé, a Sebes-Körös mentén fekvő Csicse (ma Csucsá) vidékéről való, kis-mereg-jói *Csicsei* másként *csicsei Vajda*, kis-mereg-jói *Nemes, Csicsei Nemes, Nemes Csicsei, Igyártó* és kis-mereg-jói, nagy-mereg-jói vagy telegdi *Ficz* néven szerepel, s 1460-ig: Csicse helységben s az ennek vidékén fekvő Nagy- és Kis-Bermen pusztákon, ez évtől fogva pedig, cserében a I. Bánfiaktól Kis-Mereg-Jó, végül házasság czímén a (XV. század végén) Nagy-Mereg-Jó helységben volt földesur.

4. A negyedik ily család: a danki *Vajda* vagy *Vajda-fi*, mely Bánffy-Hunyadtól é.-k. és é.-ny. felé: Dank, egyideig Argyas, továbbá, bizonyára vétel czímén, a három Fild vagy Föld helységben volt birtokos. Utóbbiakban 1466-ban a bikali Vitézeknek adott el részeket.

A vármegye nyugati felében a felsoroltakon kívül *világi birtokokat* csak *Kolozsvártól ny. és é.-ny. felé* találunk még, *számos kisebb birtoku nemes család* kezén.

Azon a vidéken, a hol ma Burjánosóbuda vagy Burjánosoláhbuda avagy legujabban Bodonkut nevű helység fekszik, a középkorban *Buda*, vagy 1283-ban és 1367-ben Budatelke, majd mintegy 1424 óta: Ó-Buda és Uj-Buda, a XV. század közepe táján ezen kívül: Nagy-Buda és Kis-Buda

s ugyanez idő óta állandóbban: Burjános-Buda helységeket emlegetik az oklevelek. De e nevek alatt, úgy látszik, csak két vagy legfeljebb három helységet (egyik: Ó-Buda vagy Kis-Buda olykor Buda, másik: Uj-Buda vagy Nagy-Buda s olykor szintén Buda, a harmadik talán Burjános-Buda) lehet értenünk. E helységekből — melyekben különben csupán köznemesi birtokosságot találunk — több egymással rokon vagy egyeredetű család származik, melyek a XIII. század végétől a XVI. század elejéig: *Budai* másként *Budatelk(e)i*, *Óbudai*, *Ujbudai* vagy *Nagybudai*, *Kisbudai*, *sárdi Budai* másként *Budai* vagy *Ujbudai*, *esztyéni Budai*, *Burjánosbudai*, budai, nagy-budai, ó-budai vagy uj-budai *Nagy*, budai, uj-budai, ó-budai vagy kis-budai *Kis*, uj-budai *Biró*, *Bot*, *Cséb* (?), uj-budai vagy budai *Darabos*, uj-budai *Eskelei*, budai vagy uj-budai *Esztyéni*, uj-budai *Fekete*, budai vagy uj-budai *Hamar*, *Hencz*, uj-budai *Horvát*, *Magyari*, *Marai*, budai vagy uj-budai *Pelbárt* vagy *Pelbárd*, uj-budai vagy ó-budai *Porkoláb*, uj-budai *Róka*, *Szabó*, ó-budai *Székely*, uj-budai *Szilágyi*, *Szóke*, uj-budai vagy budai *Török*, uj-budai *Varju* és *Vas* neveken fordulnak elő.

E több ágra szakadt és különféle nevek alatt felmerülő családok közül a XV. század folyamán a Budai másként Óbudai, Ujbudai, Nagybudai, Kisbudai, a budai, nagy-budai, ó-budai, uj-budai *Nagy*, a budai uj-budai, ó-budai, kis-budai *Kis* nevű, de meglehet, a felsorolt többi családok egyike-másika is birtokos volt az előbb különféle nevek alatt felsorolt Buda nevű helységeken kívül: Kölesmező (ma nincs meg), Gyós azaz Diós helységeken és Balog János-telke pusztán (mely e néven szintén nincs meg) örökjogon; és ezenkívül egyik-másik még, részint kir. adomány czimén pl. Szokol vagy Szokol, vagy cserében pl. Szucsák, részint házasság utján pl. ugyancsak Szucsák, továbbá Nádas azaz Magyar-Nádas, Sárd azaz Magyar-Sárd, s a Kalotaszegen Mereg-Jó, Bedecs és Inaktelke, részint pedig örökös vétel utján Bikal azaz Magyar-Bikal helységben. Viszont e családok egyikének-másikának birtoka: Ó-Buda, Diós és Kölesmező helységeken (vérdíj czimén 1450. körül) a dobokavármegyei *Kereszturi*, Uj-Buda helységben (házasság czimén 1455. táján) a *szucsáki Nagy* vagy *Vas*, *Esztyéni*, *esztyéni Nemes*, *szucsáki Illés és Nemes*, Buda, Diós és Kölesmező helységeken (házasság czimén, 1495-ben) a *Gesztrágyi* és Szucsák helységben (örökös vétel czimén, 1501-ben) a szent-márton-macskási *Macskási* családok kezére került.

Úgy a helységek, mint a családok és birtoklás tekintetében ugyanily, vagy még tipikusabb állapotokat találunk a szomszédságban: a Budákkal szomszédos *Macskás*-ok vidékén, Kolozsvártól é. felé. E tájon ma három, u. m. Magyarmacskás, Szentmártonmacskás és Hosszumacskás jelzős nevű Macskás helységet és egy Csepegő nevű pusztát találunk; a középkorban azonban kilencz különböző előnevű, még pedig hol Kolozs- hol Doboka-

vármegyéhez számított Macskás helységet emlegetnek az oklevelek. Ezek: Macskás vagy Szent-Márton-Macskása, mely másként Botos-Macskása vagy József-Macskás, mely nevek alatt talán szintén ugyanegy, de Szent-Márton-Macskásával illetve Botos-Macskásával vagy ezek részeivel is azonos helység rejtőzik; Gene-Macskása vagy Genye-Macskása; Gyós-Macskás vagy Diós-Macskás és Szent-Miklós-Macskása, mely nevek talán szintén ugyanegy helységet jelölnek; Csepegő-Macskása vagy Csepegő-Macskás másként Csepegős-Macskása; végül Szent-Kereszt-Macskása vagy Szent-Kereszt-Macskás. Mindezekből ma csak egyetlenegy van meg régi nevén, úgymint Szentmártonmacskás, mely, úgy látszik, magának az ősi, eredeti Macskásnak felel meg. Csepegő(s)-Macskásból Csepegő puszta lett. Hogy a mai Magyar- és Hosszumacskás helységeknek melyik felel meg a középkori Macskás-ok közül, nem lehet megállapítani. Elsősorban az látszik valószínűnek, hogy Szent-Kereszt és Szent-Miklós-Macskás rejtőzködik bennük.

Eme különböző nevek alatt előforduló középkori Macskás-okban nagyszámu, részint pedig (ezektől házasság vagy vétel útján), a szomszédos kolozsvármegyei helységekből vagy más erdélyrészi vármegyéből eredő, legnagyobb részt köznemesi család volt időnkint birtokos. A *Macskás helységekből való családok* a következők: a macskási vagy csepegő(s)-macskási, szent-kereszt-macskási, almádi, mérai vagy szilkereki *Almádi*, mely olykor, úgy látszik, *Csepegőmacskási* és *Macskási* néven is fölmerül, s Csepegő(s)-Macskás, Szent-Márton-Macskás(a) és Szent-Kereszt-Macskás(a) helységeken kívül, házasság útján, időnkint az innen nem messze eső Szomordok (1479.) és Méra (1504.) s a távolabb, a megye keleti felében fekvő Kozmatelke (1493.) helységben is birtokos; továbbá a szucsáki *Macskás* vagy *Macskási* más néven: *Csepegő(s)macskási* sőt *Szucsáki* és szucsáki *Sándor* vagy *Sándorfői* család, Macskás vagy Csepegő(s)-Macskás egyik földesura; azután a *Macskási* más néven *Józsefmacskási*, *Szentmártonmacskási*, szent-márton-macskási *Macskási* vagy *Felsőmacskási*, melynek Szent-Márton-Macskása illetve József-Macskás(a) vagy Felső-Macskás, továbbá Szent-Miklós-Macskása és Szent-Kereszt-Macskása helységeken kívül az innen nem messze eső Szomordok (1479., 1489.) és Szucsák (1478.) helységeken is voltak, kétségkívül házasság útján, örökös részei; végül a Szucsákon szintén birtokos macskási vagy gyós-macskási *Darabos* vagy *Darabas*, a csepegő(s)-macskási *Deák* más néven *Macskási*, a Csepegő(s)-Macskáson és Szucsákon is birtokos szent-márton-macskási *Dózsa*, a macskási *Ficsor*, a szent-márton-macskási *Kidei*, a Diós-Macskáson vagy Gyós-Macskáson és Szent-Miklós-Macskásán birtokos gyulai és macskási *Loránt-fi* másként *Macskási* vagy *Gyulai*, a macskási *Szabó* és *Székely*, s a macskási vagy botos-macskási *Veres* családok. *Nem valamelyik Macskás helységről nevezett*, de ezek egyikében vagy másikában birtokos *családok* pedig, jelesül *kolozsvármegyeiek*: a szucsáki *Bese* és *Dózsa*, szent-királyi vagy topa-

szent-királyi *Gesztrágyi*, uj-budai *Hamar* és *Hencz*, valkói *Kis*, szucsáki *Nagy* vagy *Negyedes*, szucsáki *Orros*, *Somai*, *Szomordoki*, *Valkai*, szucsáki *Vas*; *dobokavármegyeiek*: a *Bádoki*, mikói *Bakó*, balázsfalvi *Cserén(y)i*, gyulai *Erdélyi*, *Galaczi*, *Gyulai* vagy gyulai *Gyula-fi*, *Kecseti*, sólyomkői *Men(y)hár* vagy *Men(y)hárt*, *Nyiresi*, gyulai *Porkoláb*, *Szilkereki*, *Szilvási* azaz *Kecsetszilvási*, lónai *Tóki*, bádoki *Vámos*, *Zalaházai* vagy *zalaházai Zalai*; *belső-szolnokvármegyei*: a *Gióltti*; *tordavármegyei*: az *Indali*; a székely *Aranyos-székről* való: a váraljai *Zöld*; végül az egyetlen nem köznemes losonczi *Bánfi* és az ismeretlen eredetű *Kilédi* és *Ludasi* családok.

Hasonló tipikus köznemesi birtokosságot találunk odább dél felé a Kolozsvártól nyugatra eső *Szucsák* vagy *Szucság* (ma Szucsák) helységben, melyből több, e helységről nevezett, egymással valószínűleg rokon vagy egyeredetű család származott. Ezek elseje a már Macskásnál is említett *Szucsáki*, más néven szucsáki *Macskás* vagy *Macskási* avagy *Csepegő(s)macskási* család, melynek egyik ága: szucsáki *Sándor* vagy *Sándor-fi*, másik ága (a belső-szolnokvármegyei Péterházáról) péterházai *Szucsáki*, *Péterházai*, szucsáki *Péterházi* sőt szucsáki *Ravasz* nevet is viselt s a melylyel való rokonság czimén az *Óbudai*, *Gesztrágyi*, *Somai* és uj-budai *Darabos* családok tagjai is jogot formáltak (1504.) Szucsák részeihez. Azután következnek: a szucsáki *Antal-fi*, *Balog*, *Bátor* másként *Bátor-fi* vagy *Bátori*, a Macskáson azaz József-Macskásán is birtokos szucsáki vagy macskási *Bes(s)e* másként *Bese-fi*, a szucsáki *Bíró*, az Uj-Budán is birtokos szucsáki *Dombi*, a Csepegő-Macskáson is birtokos szucsáki *Dózsa*, a szucsáki *Gerebl(y)és* vagy *Gerebl(y)ési*, *Gyalai* (értsd: Gyalui), az Uj-Budán is birtokos szucsáki *Illyési*, a szucsáki *Jánosi*, a Szomordokon is részirtokos szucsáki *Kerekes*, a szucsáki *Kis*, *Kotos* vagy *Kotus*, *Mike*, a Macskás, Uj-Buda és Szomordok helységben is birtokos szucsáki *Nagy* vagy *Negyedes*, a Szent-Márton-Macskásán is részes szucsáki *Orros*, a szucsáki *Pilisi* és *Pogány*, a Szomordokon is részirtokos szucsáki *Porkoláb*, a szucsáki *Siked*, a Kara helységben is részes s valószínűleg a gesztrágyi Tatár-ral azonos szucsáki *Tatár* s a Buda vagy Uj-Buda, Szent-Márton-Macskása illetve József-Macskása helységekben is részirtokos szucsáki *Vas* másként *Nagy* családok, melyek egyike-másika időnkint a Szucsáki nevet is viselte.

A Szucsák szomszédságában feküdt, de ma már eltűnt Soma helységből való s a Szucsákiakkal rokon, már említett szucsáki vagy somai *Somai* család: Soma és Szucsák helységen kívül Szent-Márton-Macskása illetve József-Macskása helységben volt birtokos. Ugyanily kisebb nemes családot vagy rokonságot találunk az odább é.-ny. fekvő Nádas (ma Magyarnádas) helységben a XIV. században: *Felsőnádas* vagy *Felnádas*, ugyanekkor s a XV. században: *Nádas* vagy *Nádasdi*, majd a XV-ikben

nádasdi *Lőrinczi*, nádasdi *Dorgó* és nádasdi *Cseh* néven; valamint a Nádas és Szucsák közt, a Nádas folyó mentén feküdt s olykor (1423.) Nádas nevet is viselt Andrásházán is, a hol az egymással vérrokon avagy azonos *Andrásházi* (*Andreásházi*, *Andorjásházi*) másként *Szentandrásházi*, andrásházi *Cseh*, *Cseki* vagy *Csiki*, andrásházi *Darabos*, *Nagy* és *Róka* családok is birtokosok.

A szomszédos Méra helységben, — a hol időnkint különféle címeken számos köznemes családnak voltak részei — vagyonosabbak már a *Méraiak*, a kik Mérán s a szomszédos Kórógy és András háza másként Nádas helységekben kívül, bizonyára házasság címén, az ugyane vidéken feküdt Bócz, a Bánffy-Hunyad közelében levő Farnas s a kalotaszegi Valkó, Keleczel és Ujfalu azaz Kalotaujfalu, végül Szent-Miklós-Macskása, Szent-Kereszt-Macskása és Csepegő-Macskása helységekben (összesen 11) voltak földesurak. Velök együtt vagy fölük bírtak részeket e jószágok egyikében-másikában időnként: a suki *Darabos* vagy *Darabas*, ródi *Cseh*, patai *Dezső-fi*, *Szentpáli*, gesztrágyi *Tatár*, a dobokavármegyei *Csomafá(ja)* másként csomafá(ja)i *Tót*, a tordavármegyei *Hadrévi* s az ismeretlen eredetű *Dombrai* családok tagjai.

Odább északkeletre Sárd (ma Magyarsárd) helységben a *Sárdi* család a főbirtokos, melynek azonban a szomszédos Magyaránadas és Szomordok (cserében 1486 óta), a kalotaszegi Incel és Várcza (házasság útján 1487.) s a megye keleti felében Faragó helységben s ugyancsak Sárd szomszédságában Vataháza pusztán (házasság, illetve csere útján, 1450 táján) is voltak időnkint részei. Belőle ágazott ki a sárdi *Kis* és a XVI-ik század elején Berkenyesen is birtokos sárdi *Szegő* család. A Sárdiaktól házasság, csere vagy örökös vétel címén, de pusztán csak Sárd helységben: az *Ujbudai* másként sárdi *Budai*, budai vagy uj-budai *Hencz*, a sárdi *Ha(t)czaki*, az uj-budai *Darabos*, a *Szomordoki*, az, úgy látszik, dobokavármegyei *Földvári*, a küküllővármegyei *Szancsali*, a gorbói vagy sárdi *Uj* másként *Gorbói*, a *Deáki* és g(y)erőmonostori *Kabos*, a dobokavármegyei *Szilkeréki*, lónai *Tóki* és sárdi *Esztyéni* családoknak voltak részeik.

Sárd szomszédságában a Borsa-nemből eredő *Szentpáliak* Szent-Pálon (ma Magyarszentpál) kívül az ugyane vidéken fekvő Szent-Király azaz Topa-Szent-Király, Méra és Kórógy (ma Kóród) helységekben s zálogban vagy vérdíj címén a G(y)erővásárhelyi vagy g(y)erő-vásárhelyi Gyerő-fi család jószágaiiban voltak birtokosok. Belőlök ágaztak ki a szentpáli *Gyulafi*-ak és *Fogas*-ok is.

Szent-Pál tőszomszédja (Kolozsvártól é.-ny.), Szomordok helység, szintén köznemesi birtok volt. Főbirtokosai: a szucsáki *Szomordoki*, *Pétertelki*, pétertelki *Beden-fi* vagy *Beden*, sőt olykor a *Szucsáki* nevet is viselik s Szomordokon kívül, melyet néha Péterteleke és Monyoróalja

néven is neveznek időnkint, a szomszédos Sárd, Nádas, Vataháza és Szucsák s az ezektől és Kolozsvártól keletre eső Kara helységben is földesurak. Házasság, csere avagy örökös vétel czímén tőlük bírta Szomordok részeit a dobokavármegyei szilkereki *Gebárt*, a *Sárdi*, a kórógyi *Horvát* és a *Gesztrágyi*, Szomordok, Nádas és Vataháza részeit az ugcovármegyei eredetű *Fejérdi* másként *fejérdi Forgoláni* vagy *Forgolán*, Nádas részeit a (nádas) *Nagy*, ugyanennek más részeit zálog czímén a farnasi *Veres*, e jogczímen alapuló királyi adomány útján a nagyfalusi *Marton* s tőle fejeváltságul a horváti *Peres család*.

Ugyane vidéken, a Kolozsvárhoz közelebb eső Papfalván a *Papfalvi* s az ezzel kétségkívül egyeredetű, e nevet olykor szintén viselő papfalvi *Csoronk* vagy *Csorong*, *Csornok* család volt földesur. Előbbinek ezenkívül a szomszédságban Szent-Pál s a megye k.-d. zugában Szent-András, — utóbbinak pedig ugyancsak a szomszédságban Kórógy vagy Kóród és Szucsák vagy Szucság, s a megye keleti felében Magyar-Fráta, Oláh-Fráta és Botháza helységekben is voltak részei.

Papfalvától és Kolozsvártól nyugat felé a Nádas és Kapus patakok közti vidéken fekszik Gesztrágy helység, melynek földesurait: a *Gesztrágyiakat*, mint oly köznemes birtokosokat mutathatjuk be, a kik különböző czímen, főleg pedig zálog, örökös vétel és házasság útján a megye különböző részeiben időnkint jelentékeny jószágokat szereztek. Jelesül birtokosok voltak Gesztrágyon kívül a Kolozsvártól é. ny. fekvő Szent-Mihálytelke, ennek vidékén az azóta eltűnt Boroszlótelke, a Magyarszentpál mellett feküdt Vataháza s a Bánffy-Hunyadtól é. eső Bábony helységben; továbbá a G(y)erővásárhelyi vagy g(y)erő-vásárhelyi Gyerő-fi családba való beházasodás útján: Vásárhely azaz G(y)erő-Vásárhely, Kis-Kapus, Szamártelke, Inaktelke, Pán(y)ik, Bedecs, Esztána vagy Sztána, Szamosfalva, Szent-Király azaz Topaszentkirály (itt a Szentpáliaktól is), a Méraiakkal való rokonság és zálog czímén: Méra, Andrászáza és Kórógy, a patai Dezsőfiaktól zálogban szintén: Méra, a Macskásiakkal illetőleg a gyulai Valkaiakkal való rokonság czímén: Gyula, Diós-Macskás és Szent-Miklós-Macskás(a), a Budai családba való beházasodás czímén: Buda (Uj-Buda, Ó-Buda) és Kölesmező, a Sárdiaktól zálogban: Sárd, a Szomordokiaktól zálogban, majd örökös vétel útján: Szomordok, a szucsáki Porkoláb családtól hasonlóképp zálogban: Szucsák, a Györgyfalvi vagy györgyfalvi Henke családtól vétel czímén Nádas, végül a szent-gothárdi Vas családba való beházasodás czímén a megye keleti felében levő Gyeke helységben.

Kolozsvártól egyenesen é. felé Fejérd helység következik, a hol a XV. században a *Bátori* nemzetség Szaniszló-fi ága volt birtokos. E helység egyes részei tőlük magán-adományként tisztjők, az ugcovármegyei *Forgoláni* (később másként *Fejérdi*) István, majd ennek az erdélyi lázadásakor történt hűtlensége következtében királyi adományul a zarándvár-

megyei *zeléndi Buda* család, majd egy időre, szintén Mátyás király adományából, *Kolozsvár város* birtokába kerültek; más részei pedig ugyancsak a Bátori Szaniszló-fiaktól házasság útján a *Sombori, patai Dezső* és *eskelői Ördög* családok tagjainak birtokába mentek át.

A Bátoriak másik ágából István országbíró, erdélyi vajda és rokonai a megye keleti felében kaptak birtokokat Mátyás királytól, jelesül azon a vidéken, a hol a középkori Kolozs-, Doboka- és Tordavármegye összeért, Szászrégentől é. felé: Vajola, Felső-Sajó (azaz Kis-Sajó) és Geledén helységekben a magtalanul elhalt Iosonczai Dezsőfi László birtokrészeit; ugyancsak Szászrégentől ny.-d.-ny. felé pedig a középkori Kolozs- és Tordavármegye ingadozó határszélén, a Mezőségen: Szokol, Kis-Nyulas, Szent-Márton, Szent-György, Szent-Péter, Tuzson, Velkér és Méhes inkább Kolozsvármegyéhez számítható helységekben, a székely Maros-székről való, hűtlenségbe esett *szent-györgyi* vagyis *erdő-szent-györgyi Meggyes* Balázs jószágait (1481.), melyeket azonban II. Ulászló király (1493.) egyebek közt a Bátoriak ellenmondásával, *futaki* vagy *futagi Nagy* Balásznak adományozott. Ugyane helységek némely részei e Meggyes Balázs leánya Zsófia, előbb a *Barcsai* Gáspár jegyese majd felesége, később pedig a *gyerőmonostori Kabos* Gáspár neje kezén maradtak. Ugyanez a Meggyes Balázs ezenkívül Szászrégen szomszédságában nyugat felé Faragó s odább nyugatra Kolozs város szomszédságában Arankut helységben is birtokos volt. Utóbbinak egyes részeihez (1481.) a küüllővármegyei *széplaki Borda* és az erdélyrészi fejevármegyei *nyéni Tél* családok tagjai tartottak jogot.

Ugyane vidéken, a megye keleti felében, még *több más*, szintén *székely eredetű család* is nagyobb birtokok ura volt. Jelesül a Maros-székről való s a szomszédos Torda- és Küüllővármegyében is birtokos *meggyesfalvi, vidradszegi, náznánfalvi, kisleludi, ercsei Alárd-fiak, Alárd-ok* más néven *Meggyesfalviak, Ercseiek* stb., ugyancsak Szászrégentől ny.-d.-ny. felé, a középkori Kolozs- és Tordavármegye ingadozó határszélén, a Mezőségen: Szokol vagy Szakol, Ercse, Kis-Nyulas, Szent-Márton, Szent-György (utóbbi négy ma Maros-Tordavármegyében), Szent-Péter (ma Uzdijszentpéter), Tuzson, Velkér és Méhes (utóbbi kettő ma Torda-Aranyosvármegyében), végül odább ny.-é. felé, a dobokavármegyei határon Béré, összesen tehát 9—10 helységben, melyek közül Szakol helység részei később cserében az *Oroszfá(ja)iak*, ezektől pedig a *Héderfá(ja)iak* kezére kerültek; a többi birtokok egyikéhez-másikához pedig rokonság czímen tőlök a székely *Madarasi* (azaz *Baczkamadarasi*), györgyfalvi *Henke*, a székely *Szentgyörgyi* másként *szent-györgyi* vagy *erdő-szent-györgyi Erdő, Erdő-fi* vagy *Erdősi*, a fejevármegyei *Forrói* vagy *Forrai*, a küüllővármegyei péterfalvi *Porkoláb, Kerelei* vagy *Kerel(l)ői* és *Somogyoni*, a tordavármegyei *Toroszkai*, továbbá a székely: csávási *Erdő* és *szent-mihályfalvi Székely*, a küüllővármegyei kis-kendi *Balád-fi*, a fejevármegyei *Nagylaki* és bizonyos *Cseh* családok is jogot formáltak.

A szintén Maros-székről való „telegdi székely“ *dátosi, szent-királyi, tuzsoni Bolgár* másként *Szentkirályi, Tuzsoni* vagy *Tuzsondi, Moróczházi* család főbirtoka e tájon a Kolozsvár és Szászrégen közt középen fekvő Tuzson helység, melytől nyugatra Báld, k.-k.-é. felé Tumb vagy Tomb (ma Meződomb), az ennek táján feküdt Moróczháza, a Szilvás azaz Mező-Szilvás határába olvadt Nagy-Akasztótelöke pusztja, az ép említett Szilvás, továbbá Septér, Oroszfája, Felső- vagy Nagy-Nyulas, ettől é.-ny. Fizkut vagy Füzkut, végül az olykor Kolozs-, máskor Torda-, ismét máskor Dobokavármegyéhez számított s tulajdonkép inkább utóbbi vármegyéhez tartozó Budak vagy Budajt (ma Besztercze-Naszódmegyében, Besztercze város mellett d. felé), összessn tehát 9—10 helységben vagy pusztán birtokos, részint örökjogon, részint pedig vétel útján. E birtokai némely részeihez a XV. század első felében házasság czímén a kükküllővármegyei apa-nagyfalusi vagy ebesfalvi *Apafi*, hosszuaszói *Francziás* és széplaki *Bordi* s a tordavármegyei *Bogáti* családok tagjai tartottak igényt.

Velök egy többől három más család eredt. Egyik a *tuzsoni, méhesi, szent-annai, szent-györgyi, szent-királyi* és *szopori Tót* család, mely szintén viselte a *Tuzsoni* nevet s Tuzson, Tomb, Moróczháza, Nagy-Akasztótelöke, Oroszfája, Nyulas azaz Nagy- vagy Felső-Nyulas és Budajt vagy Budak helységekben szintén birtokos volt és ezenkívül Méhesen s az Iklódi családba való beházasodás czímén *Őr* és *Szopor* helységekben is. Tuzson és Tomb részeit azonban 1466-ban két tordavármegyei helységért cserébe adta a farnasi Vereseknek. — A másik rokon család főleg a *Tuzsoni* nevet viselte, de a XV. század közepe óta egyik tagjáról Tamásról a: *tuzsoni, náznánfalvi, szentkirályi* és *méhesi Tamási* vagy *Tamás-fi* nevet is fölvette. Birtokai közül e tájon csupán Kis-Nyulas, Velkér és Méhes (előbbi ma Maros-Torda-, utóbbiak Torda-Aranyosvármegyében) helységeket sorolják föl, a melyekhez 1426-ban rokonság czímén *Kecseti* Istvánné tartott jogot. — A harmadik rokon család a maros-széki Szent-Király helységről leginkább a *Szentkirályi* nevet viselte, de a XV. század közepéig olykor szintén szerepelt *Tuzsoni* néven. Birtokai az ép említett Nyulas azaz Kis-Nyulas, Velkér és Méhes, továbbá a Kis-Nyulas szomszédságában fekvő Szent-Márton azaz Mezőszentmárton (ma Maros-Tordavármegyében) és az odább nyugatra, Kolozs város mellett elterülő Arankut részei, melyek közül az első négyen 1447-ben három Szentkirályi leány: *Gyulakutai Péterné, Kecsed* vagy *Kecseti* Andrásné és (harinnai) *Farkas* Jánosné osztozkodott; valamennyinek részeit pedig 1495-ben szintén egy Szentkirályi leány: a *szent-mártoni Jánosi* György özvegye, a *szent-királyi Csáni*-aknak adta el.

A hasonlóképp Maros-székről való, olykor *szent-annai* előnevet is viselő *Gyulakut(a)i* család ugyane tájakon, Kolozs városától keletre: Arankut, továbbá Tuzson, ettől délre Velkér és Méhes (utóbbi kettő ma

Torda-Aranyosmegyében), odább k.-é. Szent-Márton és Kis-Nyulas (ma mindkettő Maros-Tordamegyében), ettől é. Nagy-Nyulas, végül vétel útján a harinnai Farkas-októl: Elyves vagy Ölyves (ma Nagyölyves, Maros-Tordavármegyében), összesen tehát mintegy 7—8 helységben volt birtokos. Ezekben bírt részeit (Ölyves kivételével) a XV. század 90-es éveiben a Balázs fia Miklós, édes anyjának s ez édes anyja második férjének, tehát mostoha-atyjának: a *Nagymihályi* vagy *nagy-mihályi Nagy* nevet is viselő *szent-annai* vagy *nagy-mihályi Polyák* Albertnek örököltette el, a ki ezenkívül nevezett felesége: györgyfalvi Henke Zsófia asszony után Kolozsvártól d.-k. és k.-é. Györgyfalva, Pata, Szent-Miklós és Keszi (ma Keszü) s odább k.-d. Szent-Péter és Szent-György (ma Uzdiszentpéter és Mezőszentgyörgy), összesen tehát még hat más helység részeit is bírta.

A Tordavármegyében nagybirtokos *Toroszkaiak* ugyancsak a megye keleti felében, az ép tárgyalt székely családok szomszédságában összesen mintegy 10 helységben voltak részbirtokosok. De Ellyős részt vevén az erd. lázadásban, birtokait 1467—68-ban Mátyás király szintén elkobozta s hívének, *nádasdi Ungor* vagy *Ongor* Jánosnak adta, a kiról azok a XVI. század elején (1507.) a Mátyás és II. Ulászló királyoktól (1473., 1502.) megerősített örökösödési szerződések értelmében *Szobi* Mihályra szállottak. E birtokok, melyeknek megyéjét mindig zavarosan közlik s időnkint nem is egyformán sorolják föl, Szászrégentől é.-ny., a dobokavármegyei határon fekvő Fizkut vagy Füzkut, ettől dél felé Septér, Nagy-Nyulas és mellette Oroszfája, ettől d.-k. Faragó és végül Szent-András, már a tordavármegyei Szászrégen szomszédságában. A Toroszkai-család egy másik ága: a Péter családja, házasság útján ugyancsak a megye keleti felében az ősi Janka-fiak két s a meggyesfalvi Aladárfiak hét birtokában is részes volt.

Ugyane tájakon többfelé földesur különböző címeken a Becse-Gergely nemzetségből származó, szintén előkelő *Betleni* vagy *Betlemi* család, főleg a XV. század végén és a XVI. század elején. Egyik birtokcsoportjuk Szászrégentől nyugat felé Szokol, Kis-Nyulas, Oroszfája (utóbbiak vétel útján az *eszényi Csapiaktól* illetve a dobokai Besenyeiektől), Szent-Márton azaz Mezőszentmárton (ma Maros-Tordavármegyében), Szent-Péter és Szent-György (a mai Uzdiszentpéter és Mezőszentgyörgy) és Méhes (ma Torda-Aranyosmegyében); a másik, Szászrégen közvetlen közelében, az olykor Kolozsvármegyéhez számított, de inkább tordavármegyei Magyar-Filpes (ma Magyarfülpös, Maros-Tordamegyében), Szász-Filpes (a mai Kisfülpös), Szent-András és Tancs, melyekre nézve azonban a XVI. század elején megejtett ígtatás alkalmával a harinnai Farkasok ellenmondással éltek; a harmadik, Szászrégentől é. felé: Bátos, Vajola, Sajó azaz Kis- vagy Felső-Sajó és Alsó-Geledén (ma Kissajó illetve Gledény, Besztercze-Naszódmegyében), melyeket a losonczi Dezsőfiak illetve nádasdi Ungorok birtokaiból szereztek; a negyedik, a megye keleti felének közepe

táján: Mocs vidékén észak felé feküdt Bozkut vagy Büzkut, melyet a Mocsiaiktól és mocsí Miske-fiektől, úgy látszik, zálogban, de erőszakosan tartottak elfoglalva; végül ötödik birtokcsoportjuk az 1480-as években a dobokavármegyei határon fekvő Fizkut vagy Füzkut helységtől le délkeletnek (Mező-)Szent-Mártonig és Faragóig 10—11 helység, úgymint: Fizkut vagy Füzkut, Oroszfája, Nagy-Nyulas, Septér, Kis-Czég, Tomb azaz Meződomb, Tuzson, Szent-Márton azaz Mezőszentmárton (utóbbi kettő Maros-Tordavármegyében), Faragó és az ekkor Kolozsvármegyéhez számított, valójában azonban tordavármegyei Néma részei, női ágon *somkerekí Erdélyi* Miklós leánya Anna után.

Az ép felsorolt helységek többi részeit, ugyanily czímen, t. i. e Miklós többi leányai után: a *farnasi Veres*, kendi *Balát-fi* vagy *Balád-fi*, *Kendi* és (patai?) *Dezső-fi* családok tagjai kapták. (1487.) A *somkerekí Erdélyi*-ek többi birtokai ugyane vidéken: Szilvás azaz Mezőszilvás s ettől dél felé Tomb (ma Meződomb), Tuzson, Velkér, Méhes (utóbbi kettő ma Torda-Aranyosmegyében) és az olykor szintén Kolozsvármegyéhez számított, de már inkább tordavármegyei Rücs (ma Mezőrücs, Maros-Tordamegyében), tehát 6 helység-részei, a XV. század második felében, tordavármegyei gernyeszegi kastélyuk tartozékai. *somkerekí Erdélyi* István szintén csatlakozván az 1467. évi erdélyi lázadáshoz, e birtokait előbb monozslai Csupor Miklós erd. vajdának adta Mátyás király, a szintén hűtlenségbe esett *Suki* Mihálynak ugyancsak kolozsvármegyei, szamosmenti Suk azután Kötelen, Visa, (Oláh)-Báré, Magyar-Kályán és Oláh-Kályán, Szovát, az ezek vidékén feküdt Asszonfalva, végül az odább keletre található Magyar-Sármás és Oláh-Sármás (ma Nagy- és Kissármás) helységek részeivel együtt, (melyeket különben egyidőre előbb Geszti Jánosnak adományozott), a Csupor halálával pedig zálogkép, illetve cserében a trencsénvármegyei Sztrecsén várért szent-miklósi Pongrácz Lászlónak és feleségének Jusztina asszonynak. E birtokokat, az ép felsorolt 6 helységgel, az időközben megözvegyedett Jusztina asszony, második férje: a hűtlen Suki Mihály fia Pál is elhálván, harmadik férjének: a hűtlen *somkerekí Erdélyi* (István fiának) Jánosnak adta zálogba. Ily módon, t. i. házasság útján (a melylyel, mint látjuk, Suki Pál is megpróbálkozott) került vissza a gernyeszegi kastélyhoz tartozott 6 falurész a *somkerekí Erdélyiek* birtokába, megpótolva a hűtlen Suki Mihály 10 helységbeli részeivel, melyeket együtvéve 1496-ban (amikor azonban csak 6 Suki-féle birtokot említenek) újadományul kapott II. Ulászló királytól nevezett s. Erdélyi János és felesége Jusztina asszony.

A *somkerekí Erdélyiek* birtokai (összesen mintegy 26 helység részei) közül némely részek a XV. század végén illetve a XVI-ik elején magánadományként a tordavármegyei szent-iváni *Székely* (Faragón), az ugyane vármegyei pókai *Detrehi* (Szent-Mártonban), a toldalagi *Gáltói* (ugyan-

csak Faragón) s a méhesi *Zsidó* (Méhesen) családok birtokába jutottak. Viszont a *Suki* család ágai közül: a *suki Darabosok* a XIV. század végén s a XV-ik elején, úgy látszik, szintén részesek voltak a már emlegetett Suki-féle birtokok némelyikében; valamint a *Felsősuki* nevet is viselt Sukiak is, akiknek ezenkívül Szent-Miklós helységben szintén volt jószáguk. A Sukiak különben (a kik közül egyik a XVI. század elején Suki *Lepséni*, másik suki *Sánta* nevet is viselt) a XV. század közepe táján Arankuton is birtokosok. Összesen tehát részben vagy egészen 14 helység földesurai. 1491-ben és 1503-ban újra és újra egyezkedtek a somkerekai Erdélyiekkel, akiknek kezére jutott, mint tudjuk, a Jusztina asszony útján, a család birtokának egy tetemes része. Más jószágai az 1470-es évek óta 1509-ig női ágon illetve házasság címén a közép-szolnokvármegyei *Sándorházi* vagy sándorházi *Porkoláb* avagy *Sándor*, a dobokavármegyei ombozi *Kisfaludi* másként *Ombozi*, a küllővármegyei *Haranglábi* és és hédertá(ja) *Barlabási* vagy *Barrabási*, végül kir. adományul 1501-ben, a *Szentgyörgyi* Péter országbíró és erdélyi vajda s testvére Kristóf birtokába jutottak.

A somkerekai Erdélyiek a XV. század elején a Hunyad-, illetve Dobokavármegyéből eredő *Sztrigyi*-ekkel együtt — a kiknek Mocs vidékén Novaj és Gyeke helységekben is voltak részeik — Méhes, Velkér, Nyulas és Szent-Márton helységekben házasság címén a *méhesi Gyerő-fiektől* másként *Méhesi*-ektől bírtak részeket.

Kívülök a családok egész terjedelmes csoportját sorolhatjuk még fel, a melyek a megye keleti felében mintegy középpont fekvő Mocs helységtől kelet felé, az ép tárgyalt vidéken, egy vagy több helységben földesurak voltak. Ide tartoznak az erdélyrészi fejérvármegyei *Vizaknaiak* Faragó, valamelyik Nyulas, Oroszfája és Tomb (ma Meződomb) helységekben; továbbá a Szabolcsvármegyéből ide származott *Parlagiak*: ugyancsak Faragó, Nagy-Nyulas, Oroszfája, Septér, Kis-Czég, Fizkut vagy Füzkut és az olykor szintén Kolozsvármegyéhez számított, de inkább dobokavármegyei Budak azaz Kis-Budak helységben, melyek illető részeit a XV. század végén egyik Parlagi-leány: *Pak(o)siné* és gyermekei egy másik Parlagi-leánynak és férjének: *enyingi (laki, szigeti) Török* Imrének adták el, a kik viszont egy évtized mulva (1505.) ugyane részeket (ekkor azonban Kis-Czég helyett Nagy-Czéget említik) a *razvai Horvát*-oknak örökítették el. A Tolnavármegyéből a Rátold-nemből eredő Pak(o)-si-ak ezenkívül Mátyás királytól a magvaszakadt Frátai Gergely: Botháza, Oláh-Fráta és Magyar-Fráta helységekben (odább nyugatra, épen Mocs alatt) levő részeit is kapták, a melyekbe azonban, úgy látszik, sohasem jutottak be.

Ugyancsak az erdélyrészi Fejérvármegyéből valók a *csesztvei* vagy *hédertá(ja) Barrabásiak* vagy *Barlabásiak*, a kik bizonyára nagyrészt házasság vagy vétel címén voltak birtokosok Füzkut, Kis-Czég, Nagy-

Nyulas és Szent-Márton, odább nyugatra a Mocsi másként csesztvei vagy bagói Miske-rokonságtól: Mocs, G(y)éres, Csehtel(e)ke és Báld helységeiben és Bozkut pusztán; végül Mocstól é.-ny. Béré (a Sukiak után) és délre Arankut helységben; továbbá a Küüllővármegyében is birtokos *Nádas(d)iak*, a kiknek Szászrégentől nyugatra, Szakol(y)ban voltak részeik.

Tordavármegyéből valók a *Bogáti*-ak, a kik (zálogos birtokaikról itt nem szólva) Fizkut vagy Füzkut, Tomb, azaz Meződomb, az ép említett Arankut s a már Kolozsvár alatt fekvő két Bán(y)abiki (ma Bányabükk, Torda-Aranyosvármegyében) helységeiben voltak birtokosok, a legutóbbiakban házasság címén a szintén tordavármegyei Gerendiektől. Ugyancsak tordavármegyeiek a *Toldalagi*-ak vagy *Toldaladi*-ak is, a kikből a XV. század második felében a *toldalagi Gáltói*-ek kiágtak: valamelyik Nyulas, továbbá Faragó és Tancs s az olykor szintén Kolozsvármegyéhez számított, de tulajdonképen tordavármegyei Ercse helység részeinek urai, a kikkel e birtokokban beházasodás címén egy időben a Kalotaszegről való várczai Vajdák osztozkodtak.

Dobokavármegyéből valók a *dobokai Bes(s)enyei*-ek, a kik olykor „*oroszfá(ja)i*“ elő-nevet is viselnek s szintén Tancs, Oroszfája, valamelyik Nyulas és Fizkut vagy Füzkut helységben földesurak. A XV. század elején azonban Oroszfája részeit Betleni Miklósnak, Fizkut és Nyulas részeit pedig a hasonlóképen dobokavármegyei *bongárti Porkoláb-oknak* adták el. Utóbbiak ezenkívül a Fizkuttal szomszédos (Mező-)Szent-Mihálytelkén is szereztek részeket (1501.), a harinnai Farkasoktól. Ugyane vidékről valók a *zalaházai* vagy *czegői Zalaházi*-ak vagy *Zalai*-ak, a kiknek zálog címen többfelé, a megye nyugati felében is voltak részeik, örök-jogon pedig az ép tárgyalt keleti vidéken: Nagy-Nyulas, Oroszfája, Komlód és Kozmatelke helységeiben, mely utóbbinak részeit a XVI. század elején cserébe kapták a három elsőnek részeiért az *apa-nagyfalusi Apafi*-aktól; s végül Faragó helységben is.

Szintén inkább Dobokavármegyéhez számíthatók a *kozmatelki, oroszfájai, girolti Galacziak* is, az e megyei, olykor Kolozsvármegyéhez számított Galacz helységből. Földesurak a Szászrégentől ny.-d. fekvő Szent-Márton és ettől é.-k. Szokol (előbbiben a Vajaiakkal, utóbbiban az Oroszfáikkal való házasság címén), továbbá odább északi irányban k., ny. és ismét k. felé: Kozmatelke, Oroszfája, Komlód, Fizkut vagy Füzkut, Lompért és Széplak (azaz Dextrászéplak) helységeiben, végül Kolozsvár városban és ettől é. Szent-Márton-Macskásán is, utóbbiban vétel útján a Bádokiaktól. A XV. század végén Kozmatelkén adtak cserébe a Járaiaknak s Széplakon adtak el részeket a tulajdonkép szintén dobokavármegyei *mániki* (máskor *széplaki*) *Erdős-öknek* és *devecseri* (máskor szintén *széplaki*) *Kajtor*-oknak. A Galaczi család egyik oldalága volt a *galaczi Erdélyi* és talán a *galaczi Lompérti* vagy *Lompért* család is, a XV. század má-

sodik felében. A Galacziakkal kapcsolatban ép említém az *Oroszfá(ja)iakat*, a kik a XIV. század vége óta Oroszfáján kívül Fizkut vagy Füzkut (a Fizkutiaktól), valamelyik Nyulas és Szakol helységben voltak birtokosok. Utóbbinak részeit a meggyesfalvi Alárd-fiaktól kapták cserébe (1455.) s nemsokára (1459.) a Héderfáiaknak adták. Szomszédosok voltak velök a *Komlódiak*, egyszersmind Kozmatelke s odább nyugatra, a dobokavármegyei *Mátéiak* után Berkenyes helységben. Utóbbit azonban (1471.) az Iklódiaknak adták el.

Ugyane tájon, azaz a Szászrégen és Mocs közötti keleti vidéken még több kisebb birtoku család élt. Ezeket azonban jobb lesz úgy felsorolnuk, hogy keletről nyugatnak, helységről helységre haladunk. Ilyenek Széplakon a *Széplaki* és *széplaki Nagy*; Aknán a Berkenyesen is birtokos *Aknai*, valamint a *Padányi* vagy olykor *Lengyel*; Faragón a *Faragói*, a maros-zéki székely *Faragói* másként *Seprődi* s a küküllővármegyei *Szancsali*; Szent-Mihálytelkén azaz Mezőszentmihálytelkén az odább d.-ny. fekvő, Szopor helységben is birtokos, Dobokavármegyéből való *Tótőri*; Fizkuton vagy Füzkuton a dobokavármegyei *ha(z)sdáti Apród*; Septéren a *Septéri*, *septéri* vagy *kisbudaki Bár*, *septéri Porkoláb*, *septéri* és *monyorósi Gyula*, az erdélyrészi fejevármegyei *Silei* vagy *Sülei*; Szilváson azaz Mezőszilváson, mely a középkorban Vajda-, Pusztá-, sőt Oláh-Szilvás nevet is viselt, a Berkenyesen is birtokos *Szilvási*, továbbá az ezzel házasság útján rokonságba került *szilvási Cszeliczky*; Ölyvesen (ma Nagy-ölyves, Maros-Tordamegyében) az *Alföldi* vagy *alföldi Nagy* (monoszlai Csupor Miklóstól) s a XV. század elején az erdélyrészi fejevármegyei *Diódi* vagy *Gyógi* másként *Feldiédi*, *Feldiögi*, *Felgyógi*; Szent Mártonban azaz Mezőszentmártonban (ma szintén Maros-Tordamegyében) a *Szentmártoni* másként *Majosi* vagy *Majusi*, *Vajai*, továbbá a székely *Szentgyörgyi* (Maros-Szent-Györgyről), *bodogi Czerjék*, *ernyei* vagy *nagy-ernyei* és *keresztúri Székely*, *Kiléni*; Szent-györgyön vagy Oláh-Szent-Györgyön (ma Mezőszentgyörgy) a dobokavármegyei *Bongárti*; Szent-Péteren (ma Uzdiszentpéter) a *Szentpéteri* és *szent-péteri Székely*; Méhesen a dobokavármegyei *ho(z)sdáti Porkoláb*, a küküllővármegyei *Darlaszi* vagy *Darlaczi*, továbbá a Maros-zékről való *ákosfalvi Székely* és *szent-benedeki* vagy *vajai Marton*; innen é. felé Katonán a *katonai Porkoláb*; a szomszédos Gyekén az ugocsavármegyei eredetű *gyekei* vagy *heteni Fejes* s általa házasság vagy vétel czimén a dobokavármegyei *Mátéi*, a küküllővármegyei *adámosi Horvát*, a dobokavármegyei *szent-gotthárdi*, *szent-egyedi* vagy *czegei Vas*, a *szent-királyi* vagy *topa-szent-királyi Gesztrágyi*, továbbá a *szent-egyedi Székely*, a Szent-Györgyön azaz Mezőszentgyörgyön is birtokos *gyekei*, *szent-györgyi*, *szent-iváni* azaz *csid-szent-iváni Kemecz*, *Kömecz* vagy *Kemöcz*, a *gyekei Sztrigyi*, *gyekei Kályán*, végül a székely Aranyos-zékről való *Szent-mihályfalvi* másként *szent-mihályfalvi Székely* vagy *Dienes(s)i*; odább

délre Novajon a Magyar-Fráta vidékén is birtokos, olykor „*sombori*“ előnevet viselő *Nova(j)i* vagy *Noéi* s általa az erdélyrészi fejérvármegyei *Sílei* vagy *Sülei*, a tordavármegyei *Szengyeli* s a novaji *Szilágyi*; a szomszédságban d.-ny. Berkenyesen a *berkenyesi Faragó*; Tótházán a *Tótházai* (de, úgy látszik, csak a XIV. század második felében), a tordavármegyei *Szarkadi* és a küküllővármegyei *Hosszuaszói* családok.

S ezzel eljutottunk Mocs vidékére, a hol Mocs vagy Macs, G(y)éres (ma Oláhgyéres) s odább d.-k. Csehtelke és Báld helységeiben és a Mocs vidékén feküdt Bozkút vagy Bazkút pusztán a vérrokon *Mocsi* vagy *Macsi* s a *mocsi, csesztvei, bagói Miske-fi, Miske* vagy *Miskei* család volt birtokos, melynek egyik ága az erdélyrészi Fejérvármegyében (a hol Bagó és Csesztve is feküdt) levő Szent-Király helységről, olykor „*novaji*“ előnévvel a *Szentkirályi* nevet is viselte. A Mocsiak és Miske(f)iek a Frátaiak vagy Magyarfrátaiak és botházai Kakas-ok urafogyott birtokait is kapták (1458.) Mátyás királytól, a szomszédos Magyar-Fráta, Oláh-Fráta és Botháza helységeiben, a melyeknek birtokába azonban, úgy látszik, sohasem jutottak be. A szomszédos Novajon és Arankuton azonban, kétségkívül házasság vagy vétel útján, szintén részbirtokosok voltak. — Mocs, Csehtelke és Báld helységeiben kívülök, de valószínűleg általok a dobokavármegyei *Mánikiak* is bírtak örök-részeket.

A szomszédságban é. felé Palatka azaz Magyarpalatka és Oláhpalatka, Légen (Légyön, Légyen), Pétörtelőke másként Petetelőke majd Petelaka vagy Péte (ma Magyarpete), továbbá, legalább a XIV. század közepéig, az ugyane vidéken feküdt Mikatel(ö)ke vagy Mikótelke, Tehenőstelke vagy Tehenőstelök, továbbá örökös vétel útján a szomszédságban Gyeke, még távolabb k.-d. Kozmatelke, végül valami czímen Komlód helységben, a dobokavármegyében is birtokos: *ősi, palatkai Janka-fi* vagy *Janka, Ivánka-fi, Johanka-fi*, olykor a *Palatkai, Ősi* s a *Nagy* nevet is viselt család volt földesur.

Mocs-vidéki birtokaik közelében nyugat felé: Báré helységben a már fentebb említettekén kívül még több birtokost találunk. Ilyenek a tordavármegyei *Szentivániak* vagy *Vajdaszentivániak*, a kiknek az odább nem messze k. fekvő (Mező-)Szombattelkén is voltak (a losonczai Dezsőfiektől) részeik. Utánok Bárén a zemplénavármegyei *Butkaiak* s ezektől a Szent-Péteren (azaz Uzdiszentpéteren) is birtokos küküllővármegyei *Kere(l)őiek*, továbbá Bárén és Szombattelkén a *Piski*, a dobokavármegyei *Kecseti, Földvári* és *földvári Kóka*, egyedül Bárén, cserében a Szentivániaktól, a tordavármegyei *Járai* másként *járai Abafá(ja)i* vagy *Felső-járai* családok tagjai részbirtokosok, a kiknek ezenkívül odább d.-k. Berkenyesen és a megye d.-k. zugában Kozmatelkén is voltak időnkint némi részeik. Végül ugyancsak Bárén a XIV. század végén a szintén tordavármegyei *Figedi* vagy *Figödi* és *detrehi* vagy *bartáni Peres* s a XV. század második felében a dobokavármegyei *csehi Pánczél* család (benne a *Drági* is) földesur.

Mocstól dél felé Botháza, Magyar-Fráta és Oláh-Fráta (utóbbi ma Kisfráta pusztá) helységekben szintén több, úgy látszik, rokon köznemes család volt birtokos. Ezek közül a *Frátai* család *Magyarfrátai*, egyik dobokavármegyei birtokáról: *Márkházai*, s a XV. század második felében olykor *frátai Gál-fi* nevet is viselt, s a szomszédságban Berkenyes s odább keletre Szent-Péter (azaz Uzdizsentspéter) helységek részeit is bírta. A következő családok: a *Botházai*, s az ezzel, úgy látszik, azonos *botházai Nagy* és *botházai Porkoláb*; a *frátai, botházai* vagy *kakasfalvi Kakas*; a *frátai Örkei* (a tordavármegyei Örke helységről); az odább é.-k. Fizkuton és kel. Kozmatelkén is birtokos: *frátai, fizkuti, kozmatelki, kis-, felső- és nagy-devecseri* (a dobokavármegyei Devecserből) *Székely* másként olykor *Kozmatelki*; a *frátai, botházai*, vagy *méhesi Szentés*; a XVI. században a szomszédos Velkéren is birtokos *frátai* vagy *magyar-frátai Boncza* vagy *Boncz*; a *frátai* vagy *magyar-frátai Vas*; a *frátai Ho(z)sdáti* (a dobokavármegyei Hozsdát ma Hezsdát helységről); a *botházai Hosszutelki* (az erdélyrészi fejevármegyei Hosszutelkéről); a *frátai Bodoni* (a tordavármegyei Bodon, ma Mezőbodon helységről); s végül a szomszédságban Berkenyesen és Tótházán is birtokos *Dombai*.

E családok egyikének-másikának ép megnevezett birtoka, névleg vagy valósággal, megszakadáson alapuló királyi adomány, egyezség vagy rokonság címén részben másoké lett. Így a Frátaiak, frátai Kakasok és Botházaiak némely részeit a *Losonezi* (Dezsőfi), farnasi *Veres, Vásárhelyi* más néven szamosfalvi *Gyerő-fi*, a szabolcsvármegyei *Téti* és *Kisanarcsi*, a mocsí *Miske* vagy *Miske-fi* és *Mocsi*, a *Pakosi*, a beregvármegyei *Guti* (guti *Ország*), szent-mihályfalvi *Tompa* és papfalvi *Csoronk* vagy *Csorong* családok tagjai kapták.

A Frátától nyugot felé a szomszédságban a Borsa-nemből eredő, Dobokavármegyében is birtokos *Iklódi* más néven *iklódi Beke-fi* család volt földesúr, Szopor és Őr (azaz Mezőőr), ezenkívül a Mocs mellett é. fekvő Keszi (ma Keszü), s a XIV. század elején még Noé (ma Novaj) és Öhtontelke a későbbi Ajtony (Mocstól d.-k. és d.-ny.), végül vétel útján (1471.) a Szoporral szomszédos Berkenyes helységben. Márton szintén részt vevén az 1467. évi erd. lázadásban, birtokai Őr, Szopor és, úgy látszik, Keszi helységben is, kir. adomány illetve vétel vagy zálog címén egymásután illetve részben a Buda városból való *Kovács István* volt nagybányai kir. kamarás és szebeni kir. kamaraispán, *Raguzai (Drobroniki)* másként *Olasz Frank* és fia Jeromos, a temesvármegyei temeseli vagy csehi, iklódi *Dé(z)si*-ek, illetőleg a nevezett Iklódi Márton özvegye: Potencziána második férje *szopori* vagy *méhesi* (másként tuzsoni, szentannai, szent-györgyi azaz maros-szent-györgyi, szent-királyi azaz marosszent-királyi, majusi vagy majosi) *Tót István*, s ugyane Márton leányának Mártának férje: szent-györgyi (azaz maros-szent-györgyi) és szopori Szentgyörgyi György kezére jutottak.

Odább nyugat felé, a Kolozs- és Kolozsvár közt délre elterülő Pata, Bós, Rőd sat. vidékén több egymással rokon sőt azonos nevű birtokos családot találunk. Ezek Patán: a *patai Barta, Magyarai és Vagyos*; a *patai, györgyfalvi, elekesi* (az erdélyrészi Fejérvármegyéből) *Bakó* vagy *Bakó-fi*, mely a XIV. század végén Györgyfalván is részes; a *patai Boka* vagy *Poka*, mely a XV. század végén Pata részeit az uj-budai *Hencz*-eknek adta, cserében a Kolozsvártól é.-ny. fekvő Szomordok részeiért is; a *Patai*, mely a XIV. század végén a Kolozstól é. fekvő Korpádon, a XV. század közepén pedig a két Fráta helységben is birtokos, a hol az ekkor, úgy látszik, dobokavármegyei *Kereszturiaknak* adott el részeket; az ugyancsak Patai nevet is viselt *patai Salom-fi* vagy *Salamon-fi* és *patai Székely*, melytől a XV. század közepén Patán a Tordavármegyéből való *szent-iváni* azaz *vajda-szent-iváni Tatár* család is bírt részeket; a *patai, mérai* vagy *rődi Dezső, Dezső-fi* vagy *Dézsí*, mely olykor a *Rődi* és *Patai* nevet is viselte, s Patán kívül a szomszédos Bós és Rőd s a Kolozsvártól é.-ny. fekvő Méra és Kórógy (Kóród) helységekben is földesúr volt.

Vele egy eredetű a *rődi Cseh* család, mely olykor a *Rődi, rődi Veres, rődi Dezső-Cseh, rődi Nagy-Cseh* és *Kis-Cseh* neveket is viselte, s Magyar- és Oláh-Rőd (ma csak Rőd), Györgyfalva, Pata, Magyar- és Oláh-Bós (ma csak Bós), az e mellett feküdt Sejter, továbbá Kolozsvártól é.-ny. Méra és Kórógy (Kóród), Kolozstól k.-é. Magyar-Kályán és Oláh-Kályán, é. Visa, azután Mocs, e mellett Gyéres, ettől d.-k. Csehtelke és Báld, végül odább kelet felé Oroszfája és Felső- vagy Nagy-Nyulas helységekben volt birtokos. Némely részei házasság czimén, örök áron vagy adományul idegenek, jelesen Kórógyon a *Somboriak*, ugyanitt és Mérán a *Szomordokiak* és *gyerő-vásárhelyi Gyerő-fiek*, Bóson a *szamosfalvi Gyerőfi-ek*, Rődön a tordavármegyei tur-csán(y)i *Nagy-ok* és a paraszteredetű *Macskásiak*, a két Kályán és Visa helységben pedig a somkerekí *Erdélyiek* kezére jutottak.

Rokon velök a *rődi Kályán* vagy *Kályáni* család, melynek tagjai időnkint a *Rődi* és *kályáni Nagy* nevet is viselték. A XIV. század közepe táján ugyane család volt birtokos Kolozsvártól é.-ny. Diós és Kajántó vidékén, a XV. században pedig Kályán azaz Magyar-Kályán és Oláh-Kályán, az ép emlegetett Rőd, Bós, Pata és Sejter helységekben illetve pusztán, s odább kelet felé Septéren. Kályánt azonban, mely eredetileg is Suki birtok volt, a *Sukiaknak* (1423.), Septért pedig a *szent-királyi* vagy *tuzsoni Bolgároknak* (1413.) adta el.

A Kályán szomszédságában fekvő Korpád, s ezenkívül odább d.-ny. Pata helységben a *Korpádi* (a XIV. században *korpádi Bogár*) másként *fodorházi Korpádi* vagy *Fodorházi* s tőle házasság, kir. adomány vagy örökös vétel czimén a *szamosfalvi Gyerő-fi, Losonczi* vagy *losonczi*

Dezsőfi (úgy látszik, csak névleg), *kusali Jakab-fi* vagy *Jakcs*, *Györgyfalvi*, *Ladussai* másként *Nagy* és a *mániki Gáltói* családok voltak birtokosok.

Kolozsvártól d.-k. fekvő Györgyfalváról vagy Győrfalváról (ma Györgyfalva) nevezte magát egy másik család, mely a XIV. század első fele óta *györgyfalvi Henke*, ugyane század vége felé *Felekfarki*, a XV. század második felében pedig *györgyfalvi Butó* vagy *Botó*, *györgyfalvi Bó(z)si*, *Kis* és *Nagy* néven is szerepelt, s időnkint Györgyfalva (egy része a XIV. században Felefkark néven is) Pata (úgy látszik), Bós, Kara, Szent-Miklós (ma Pusztaszentmiklós), Szamosfalva, a Mocs melletti Kesző (ma Keszü), d. Arankut és d.-k. (úgy látszik) Méhes (ma Torda-Aranyosmegyében), Szent-Péter (ma Uzdiszentpéter) és Szent-György (ma Mezőszentgyörgy), ezektől é.-k. Septér, végül Kolozsvártól ny. felé Szucsák és Nádas azaz Magyar-Nádas, összesen tehát 14 helységben volt birtokos. E birtokai némely részei (az elzálogosításokat itt sem említve) házasság címén a dobokavármegyei *Szilkereki*, a kükküllővármegyei *Somogyi* vagy *Somogyoni*, a kükküllővármegyei *Kendi*, a krasznamegyei *Récsei*, *györgyfalvi* vagy *báldoni Nagy*, s a szent-annai vagy nagy-mihályi avagy györgyfalvi *Polyák*, valami követelés címén a székely aranyos-széki *veresmarti Czikó*, csere utján a *Randa* és *Csákány* nevű (Torda városi) családok, a *szamosfalvi Gyerő-fiek*, a *Szentgyörgyi* és *Bazini Gróf*-ok, végül örökös vétel utján a *Gesztrágyiak* birtokába mentek át.

Ugyancsak Kolozs város vidékén Szent-Miklóson (ma Pusztaszentmiklós) s ezenkívül odább é.-ny. Nádason azaz Magyaránadason s keletre Szent-Péteren (azaz Uzdiszentpéteren) még a *szent-miklósi Nagy* másként *Szentmiklósi*, Keszin vagy Keszőn (ma Keszü) a *Keszi*, a dobokavármegyei *gőczy Porkoláb* és *szent-egyedi Székely*, — az olykor Tordavármegyéhez számított, ma is Torda-Aranyosvármegyében fekvő, a középkorban azonban inkább Kolozsvármegyéhez tartozott két Bán(y)abiki (ma Bányabükk) helységben a tordavármegyei *Gerendi* (a XIV. század elején a Kolozstól é. k. fekvő Bárén is) s tőle házasság címén a szintén tordavármegyei *Bogáti*, a hunyadvármegyei *Barancskai* és a turóczvármegyei *Tótprónai*, — végül Ajton helységben a Kolozsvártól é.-ny. illetve é. fekvő Kórógy (Kóród) és Fejérd helységekben is birtokos dobokavármegyei *Sombori*, s ettől örökös vétel utján a kükküllővármegyei *teremi Sikésd* és dobokavármegyei *derzsei Komjáti* család volt földesur. Ugyane tájon Felek helység 1367. óta állandóan, mintegy másfél évig (1470—1471.) Kolozs város, s úgy látszik, pár évtizedig (1470—1490.) az innen é. fekvő Fejérd helység felé, s ennek vidékén már előbb a XIV. században Bócztelőke vagy Bóczteleki pusztá és Undóteleke másként Tarcsaháza *Kolozsvár városáé* volt.

Az *egyházi* méltóságok és testületek közül az erdélyi püspökségnek és káptalannak, a kolozsmonostori benczés apátságnak voltak e vármegyében terjedelmes birtokaik. Jelesül az *erdélyi püspök* Kolozsvártól é.-ny.

Köblösön azaz Oláhköblösön, innen dél felé, de csak a XIII. század végéig, Bogártelkén és Nádason azaz Magyar-Nádason; e vidéktől le dél felé, lehet mondani egy tagban: Darócz, Türe, Mákó, Magyar-Gorbó, az e tájon feküdt Gorbófó, Vista, Nagy-Kapus, Egerbegy, Fenes vagy Szász-Fenes, Lóna azaz Szász-Lóna, Hideg-Szamos, Hév-Szamos azaz Meleg-Szamos, Sztolna, Oláh-Fenes és Tótfalu helységekben, s az ennek vidékén elterült Gorbóvölgyén, a hol olykor Gorbó vagy Oláh-Gorbó helységet is találjuk, továbbá e birtokoknak mintegy központján, a Szamos mentén: Gyalu városában, a melyben vára is állt, s odább nyugatra a Sebes-Körös forrás-vidékénél: Köröső helységben volt földesúr. E hatalmas birtoktesthez a két Szamos felső folyása mentén nagyterjedelmű erdőségek azaz havasok tartoztak, melyek Leske-föld másként Apáthavasa néven a XIII. század legvégén (1299.) csere címén a kolozsmonostori apátságtól (a főntebb említett Bogártelkéért és Nádas azaz Magyar-Nádas részeiért) kerültek a püspökség birtokába. Végül a XIII. század második és a XIV. század első felében egy ideig Kolozsvár város is a püspökségé volt. E város mellett feketett az a Szent-György helység vagy pusztá is, a melyet 1299-ben ugyancsak a kolozsmonostori apátságtól kapott cserében.

Mocstól keletre: Kecset, Köcset (azaz Mezőkecset), Vizula vagy Veszalya (azaz Vizolya), Köbölkut és Ujlak (azaz Mezőujlak) helységeket és Septér-részeit, úgy szólván egy tagban, állandóan az *erdélyi káptalan* birtokában találjuk, s ezenkívül a XV. század végén Novaj helység s a XVI. század eleje óta Kolozs város határának részeit is.

A *kolozsmonostori benczés apátság* két városból s mintegy 16—17 helységből vagy pusztából álló, tehát szintén nagyterjedelmű birtokának központja az azóta Kolozsvár városba olvadt Kolozsmonostora vagy Monostor város volt; szélső pontjai pedig kelet felől a Szamos mentén Apáthida, Apahida, délről a tordavármegyei határszélen, Kolozsvártól dél felé feküdt Gorbóvölgy vagy Szent-Benedek, nyugat felől a Nádas mentén Jegenyé és Egeres, észak felől Solyomtelke (vagy Solyumtelke) és Kajántó; s testét ezeken kívül a Nádas mentén Bogártelke, az ennek illetve Solyomtelke, Egeres és Jegenyé helységeknek vidékén feküdt Eperjes és Ontelke vagy Hontelke, odább k.-d. Nádas(d) vagy Nádastelek (azaz Magyaránádas) és Bács, az ezek táján feküdt Saság és Szent-Iván, s a Kajántó vidékén elterült Bénye vagy Bőnye, Tiburcz vagy Tiborcz más néven Tiburcztelke vagy Tiborcztelke, Érd más néven Szilvástelek és Máriatel(ö)ke helységek vagy puszták — s valamikor régebben, az Árpádok korában: Nádas(d) vagy Nádastelek azaz Oláh-Nádasd is — alkották.

Végül itt-ott a megyében a *besztercei és kolozsvári domonkosoknak*, a *besztercei apáczáknak*, a *maros-széki szent-királyi pálosoknak* stb. voltak kisebb részei, magánosok adományából.

(Budapest.)

Dr. Csánki Dezső.

A történelmi segédtudományok oktatása Erdélyben 1848 előtt.

(Második, befejező közlemény.)

IV.

A tanárok irodalmi működése.

Kelemen, Jánosi, Lőcsei és Medvés közül Lőcseit kivéve, szakmájának irodalmát egyik sem művelte vagy gazdagította.

Lőcseiről tudjuk,⁵⁴ hogy már a mikor a paleografiai tanszékre pályá-

⁵⁴ Szinyei: Magyar írók VIII. k. 3—4. I. Lőcseinek csak szépirodalmi működését említi, noha szakmüködése is volt; 1841—46-ig a „Hon és Külföld” című folyóiratban közölt oklevelek időrendben a következők:

II. Szelim szultánnal való frigy. (II. 1842. 93.)

1544. Szultán Szolimánnal való békessége Magyarországnak és Erdélynek. (U. o. 17.)

1554 május 30. Bécs. I. Ferdinánd császár és királynak a Zápolya János Zsigmond magyar királyfi és egyszersmind erdélyi fejedelem pártján lévőkhöz, a török udvartóli lehető elszakadás és a Reformatio előtti állapotra visszatérhetés iránt költ levele. (U. o. I. 1841. 417.)

1559 jan. 6. Gyulafejevárv. Izabella kir.-nének Hrustánhoz II. Szolimán török császár főhadvezéréhez írott levele. *Saját eredetijéből* közli. (U. o. I. 1841. 225.)

1559—1568. II. Szultán Szolimántól (I-ső) Ferdinánd császárnak adott Athnámé. (U. o. II. 1842. 93.)

1576 febr. 24. Báthory István levele II-ik Szelimhez, az iránt, hogy lengyel királylány lett választásában segítse és tartsa meg. (U. o. II. 1842. 165, 173.)

1578 szept. 30. Mehemet Passa levele erdélyi fejedelem Báthory Kristófhöz (U. o. II. 1842. 162.)

1578. Daut Bég levele Lengyelország királyához Báthory Istvánhoz a Bogdán vajdán nyert győzelem iránt. (U. o. II. 1842. 161.)

1605. Rosnyai Török Dávid jegyzetei közül. (U. o. 97.)

1605. I. Achmet áthnáméja Bocskai Istvánhoz. (U. o. 91.)

1611. Bethlen Gábor levele fővezér Achmed basának. (U. o. 109.)

1612 május 10. Géczy András levele Kajmakámhoz Gyürctzi Mehemed passához. (U. o. 208.)

1612 május 15. Géczy András által, a vele pártoskodó szászokkal együtt instituált követségi levelezés. (U. o. V. 1845. 68.)

1612 jun. 27. Targovistia. Erdélyi fejedelem Báthori Gábor némely a török földön kiünn lévő megbízottjaitól iratott levél. (U. o. II. 1842. 25.)

1613 szept. 9. Gyulafejevárv. Bethlen Gábor levele Szkender pasának a Vaskapunál lévő török táborba. (U. o. 1842. 203.)

1621 aug. 30. Bethlen Gábor levele Kolozsvár városához. (U. o. V. 1845. 74.)

1638 július 7. Deés. I. Rákóczy György 1638 évi leveléből az aláírások. (U. o. I. 1841. 343.)

1649 febr. 18. Az erdélyi országos Rendeknek levele IV. Muhamed török császár vezéréhez. *Saját eredetijéből* közli. (U. o. I. 1841. 289.)

1659 márcz. 12. Besztercze. Ebeni Istvánnak váradi kapitányságról adott reversalisa *Sajátjai közül közli.* (U. o. I. 1841. 285. sz.)

zott, kérelmét azzal is indokolta, hogy *Schwartner* Márton, „Introductio in rem diplomaticam“ című munkája alapján írt egy művecskét a rövidítések első elemeiről: Prima linea brachygraphiae. Ezt a művét azonban közelebbről nem ismerjük,⁵⁵ bár később, mint ő maga említi jutalmazása javításáért beadott folyamodványaiban „typis lythographicis, propriis sump-tibus“ ki is adta.⁵⁶

Ezenkívül dolgozott ki Lőcsei valami heraldikai és genealogiai munkát is, de ez már kéziratban maradhatott csak meg, mert kinyomatásáról vagy sokszorosításáról sehol sem találunk adatot és ő maga sem említi.⁵⁷ Azonban Lőcsei tevékeny és szorgalmas ember volt, mert nem elégedett meg ezekkel az — úgy látszik — csak apróbb dolgozatokkal, meg oklevél-közlésekkel, hanem megírta a saját előadásaihoz a diplomatika, illetve paleografiko-diplomatika vezér fonalát, s azt hallgatói számára kivonatolta is.

Már 1825-ben, a javadalmazását javítani kérő folyamodványában említi, hogy ha a főkormányszék az általa megírt „Palaeographiá“-t jónak találná, ő azt a lyceumi nyomda költségén való kinyomatásra a főkormányszéknek átengedné. De a főkormányszék elutasítván a fizetésjavítás iránti kérelmét, ezt az ajánlatot figyelemre sem méltatta és válaszra sem érdemesítette.⁵⁸ 1826-ban már megint beszél Lőcsei a maga irodalmi tevékenységéről, midőn ismét fizetésjavítást kérő folyamodványában elmondja, hogy ő a tanulók érdekében írt egy magyar paleografiát és dolgozott ki egy ezzel

1664 jún. 2. Gyulafejérvár. Apafi Mihály parancsa Ebeni Istvánhoz. *Saját eredetijéből* közli. (U. o. 315.)

1665 jún. 26. Radnót. Apafi Mihály fejedelem levele. *Saját eredetijéből* közli. (U. o. II. 1842. 163.)

1666 ápr. 11. Balázsfalva. Apafi Mihály parancsa Ebeni Istvánhoz. *Saját eredetijéből*. (U. o. I. 1841. 319.)

1667. Gyulafejérvár. Rákóczi Zsigmond fővezér Murád Passának küldött pecsétes levele. (U. o. II. 1842. 97.)

1669 okt. 13. Szöllős. Biharvármegyei Kis-Szöllösi bírák és esküdtek eredeti levelök Bethlen Domokoshoz. Közli saját gyűjteményéből. (U. o. I. 1841. 339.)

1674 szeptember. Szent Jóban lakó török basa Murterány levele Kolosváron lakó Csegői Vas Ferenczhez és Beszprinyi Györgyhöz. *Saját eredetijéből* közli. (U. o. I. 1841. 323. sz.)

1678 szept. 28. Janoroviae. Szobieszky János eredeti levele Teleky Mihályhoz. Közli *saját gyűjteményéből*. (U. o. I. 1841. 397. sz.)

1683 febr. 26. és jul. 3. Varsó. Szobieszky János lengyel király két levele Teleki Mihályhoz. Közli *saját gyűjteményéből*. (U. o. I. 1841., 331., 335.)

1683 jul. 23. In arce Striensi. Wyssynsky levele Teleki Mihályhoz. Közli *saját gyűjteményéből*. (U. o. II. 1842. 179.)

1696 május 20. Erdélyi történeti oklevél Leopold királytól. (U. o. VI. 1846. 17.) 1708 jul. 13. Szászváros. Károlyi Sándor Rákóczi-pártján levő főhadvezér patense. (U. o. I. 1841. 401. sz.) *Saját gyűjteményéből* közli.

1710 decz. 2. Kolozsvári oklevél. Közli *sajátjai közül*. (U. o. II. 1842. 13.)

Jó volna tudni, hogy vajjon a Lőcsei gyűjteményében volt és Erdély történetét tárgyazó oklevelek hova lettek?

⁵⁵ 1823: 2540. gub. sz.

⁵⁶ 1825: 12696. gub. sz. és 1826: 3868. erd. udv. kancz. sz.

⁵⁷ 1833: 9655. gub. sz.

⁵⁸ 1825: 12696. gub. sz.

összefüggő magyar diplomatikát is.⁵⁹ 1828-ban Lőcsei panaszszal fordul a főkörmányszékhez, hogy t. i. diplomatico-palaeografiai művét kölcsön adta Laskai Károly erdélyi udvari kancelláriai gyakornoknak és az nem adja vissza. A főkörmányszék 1828 januárus 31-én értesíti Lőcseit, hogy Laskait a munka kiadására felfogja szólítani.⁶⁰ Úgy látszik a munka visszaadása meg is történt. Közben Lőcsei levéltár-rendezéseket is végzett. Így pl. 1833-ban az erdélyi gubernium részéről „törvényesen“ kirendeltetvén az iktári Bethlen-család archivumának egybeszedésére és regisztracziójára, ezt a nagy tudást és fáradtságot igénylő munkát másodmagával már 1833 augusztus 21-ére elvégezte,⁶¹ még pedig igen pontosan.

Innen a negyvenes évek elejéig azonban nem történik említés Lőcsei működéséről, illetve irodalmi műveiről. Ámde 1843 november 7-én az erdélyi udvari kancellária leíratot intéz a főkörmányszékhez, melyben felszólítja, hogy tegyen már eleget azon több ízben tett abbéli meghagyásnak, hogy a kolozsvári Lyceumon előadott tantárgyak és tudományzakok közül, melyeket tanítják nyomtatott tankönyv alapján és melyeket nem, továbbá a nyomtatott könyv hiányában írott vezérfonal alapján előadott tantárgyaknak kézirati kompendiumait küldje fel a főkörmányszék a kancelláriához azért, hogy kiadhatók legyenek megbirálás végett, s végül véleményt mondjanak róluk, hogy érdemesek-e a nyomdafestékre vagy nem.⁶²

A gubernium maga ez ügyben nem intézkedik, hanem 1844 januárus 20-án (tehát elég hosszú gondolkodás után) leíratot intéz ez ügyben az erdélyi püspökhöz, mint valamennyi erdélyi római katolikus iskola főigazgatójához.⁶³

Persze e közben a kancellária várta a felterjesztést, de hiába. Végre megunva a hosszas várakozást 1844 márczius 14-én megsürgeti a főkörmányszéket, hogy tegyen már valamit a szóbanforgó ügyben.⁶⁴ Azonban a főkörmányszék addig semmiféle felterjesztést nem tehetett, míg Kovács Miklós püspök nem nyilatkozott. A püspök végre augusztus 21-én teljesíti a főkörmányszék kívánságát és jelenti, hogy a kolozsvári Lyceumon mely tantárgyakat tanítják nyomtatott könyvek alapján. Ezek közt a paleografiát nem találjuk, ellenben ott szerepel a kézirat alapján előadottak között. Kovács püspök egyuttal fölterjeszti a kézíratos vezérfonalak egy-egy példányát is és mivel úgy látszik a főkörmányszék arra is felkérte a püspököt, hogy a Lyceum igazgatójának a kéziratokra tett birálatát a maga részéről

⁵⁹ 1826: 3868. erd. kancz. sz.

⁶⁰ 1828: 514. gub. sz.

⁶¹ A levéltár általa készített registruma elejéről, az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárában.

⁶² 1843: 4734. erd. udv. kancz. sz. és ugyanezen évi 13194. gub. sz.

⁶³ 1844: 378. gub. sz.

⁶⁴ 1844: 952. erd. udv. kancz. sz.

fölvéleményezze, erre nézve a püspök megjegyzi, hogy ezt a bírálatot „voto meo comitari minime possim.“

A gubernium sietett most már a régen húzódó ügyet a kancellária elé terjeszteni és ezt augusztus 31-én már meg is tette.⁶⁵

A bírálatra felterjesztett kéziratok közt volt Lőcseinek két „diplomatico-palaeografiai“ munkája is, melyet a kancellária szeptember 20-án áttett a bécsi udvari közoktatásügyi bizottsághoz („Studien-Hofcommission“) azzal a kérelemmel, hogy a mellékelt kéziratokat és a Lőcsei-féle paleografiai munkákat bírálja meg, illetve adja ki szakértőknek megbírálásra. Ezek egyuttal adjanak véleményt arról is, hogy érdemes-e a csatolt munkákat kinyomatni vagy nem?

Az udvari közoktatásügyi bizottság e kéziratokat két bécsi egyetemi tanárnak, név szerint: először Dr. *Kaiser* Nepomuk Jánosnak, a ki ekkor a bécsi egyetemen a világtörténelem, az osztrák tartományok (államok) történetének, továbbá a diplomatika és heraldika tanára volt, másodsor pedig *Ficker* Ferencznek, — a ki ugyanezen egyetemen a klasszikus irodalmat és az aesthetikát tanította, — adta ki megbírálás és véleményezés végett.

A tanárok bírálati reánk maradtak és ezek alapján Lőcseinek ránk nem maradt paleografiai munkálatának töredékes vázlatát rekonstruálni tudjuk.

A mű címe volt: *Palaeographia una cum succincta notione diplomaticae praecipue Hungaricae.*“

Ez Lőcsei főműve. Ebből tartotta ő előadásait is. De ezen kívül írt Lőcsei még egy második munkát is, melynek címe volt: „*Summa extractus palaeographiae, notionisque diplomaticae Hungaricae.*“ Ez a hallgatók számára készült compendium volt és nem volt más, mint az előbb említett vezérfonalnak rövid kivonata.

A mint a bírálatokból tudjuk, a munka célja volt az olvasót megtanítani az oklevelek megértésére. Körülbelül ez volt a lyceumi paleografiai előadások célja is.

Lőcsei „Palaeographiá“-ját, *Schwartner*nek, a pesti egyetemen a diplomatika tanárának „*Introductio in rem diplomaticam aevi intermedii, praecipue Hungaricam*“ című, 1802-ben második kiadásban megjelent compendiuma alapján írta, a mi már abból is kitűnik, hogy Lőcsei is, mint *Schwartner* három főrésze osztja munkáját a „*Graphicá*“-ra (Írástan, Schriftkunde) „*Semioticá*“-ra (Diplomatikai jelek tana, Diplomatische Zeichenkunde) és a középkori oklevelek *formuláinak tanára*. *Schwartner* ebben a beosztásban, — mint maga is bevallja — *Gatterert* követi.

⁶⁵ 1844: 9597. gub. sz. és 1844: 3240. erd. udv. kancz. sz. Kováts Miklós sub a. pont 4) alatt teszi a paleografiáról szóló jelentését: „*Paleographiam iuxta manuscripta Lőcsei, secundum Schwartner elucubrata isthic adiacentia inde ab initio mensi maji usque ad finem anni scholastici tradi quamquam in ductu decreti gubernialis sub No gub. 2392., 1824. editi per 4 mentium efluxum esset praelegenda.*“

A három rész közül legjobban az elsőt ismerjük, ez lévén a legrosszabb, ezzel foglalkoznak legtöbbit és legbehatóbban a bírálók. A második részt már nem ismerjük annyira, mert úgy látszik, a bírálók ezt már jobbnak találták. A harmadik részt, a formulák tanát a bírálók egyhangulag a munka legjobb fejezetének, a legsikerültebb részének nyilvánították és erről beszélnek legkevesebbet.

Lőcsei is — mint Schwartner — munkáját folytatólagosan szakaszokra (§.) osztotta; a legmagasabb szakasz-szám, amit a bírálók idéznek, 31, a 61-ik oldalon. Az első 12 szakasz (megfelel körülbelül annak, a mit Schwartner a bevezető részben ad elő, a 13—23. §§ okban) a grafikával foglalkozik, ez lévén a tudománynak legfontosabb fejezete, erre volt Lőcsei-nek előadásaiiban legnagyobb szüksége, ezt dolgozta ki tehát legbővebben.

A második főrésze a semiotícára már sokkal kevesebb szakasz esik, a mennyiben ez a 23. §-tól a 30. §-ig terjed, a 30. §-ban oklevéltani szabályok vannak, de hogy milyenek, az a bírálatokból közelebbről nem tűnik ki.

A formulatani rész terjedt a 31. §-tól végig, hogy meddig, az nem határozható meg.

A munka a nevezetesebb diplomatikai írók munkáinak felsorolását fejezte be. Ez azonban, mint a bírálatokból megtudjuk, nem más, mint pusztá könyvészeti felsorolás, — könyvcímek megadása, — a szerzők vagy munkájuk érdemeinek méltatása nélkül.

Hogy Lőcsei a főrészekon és szakaszokon kívül használta-e a Schwartner által követett fejezet-beosztást is, nem tudjuk.

A mi már most a részleteket illeti Lőcsei az:

1. §-ban bizonyára kifejtette a paleografia vagy a diplomatika miben létéét, megadhatta ennek meghatározását, hogy azonban ez a §. szószerint mit tartalmazott? azt, sajnos nem ismerjük.

A 2—4. §-ok körülbelül ugyan azt tartalmazhatták, a mit Schwartner a bevezető rész 2—5. §-ában a diplomák osztályozásáról mond.

Az 5. § ban Lőcsei az oklevelek megőrzéséről — conserválásáról — egyáltalán a levéltárakról beszél, a mi megfelel Schwartner művében a 6—7. §-okban mondottaknak.

A 6. §. tartalma ismeretlen.

A 7. §. az oklevelek hitelességük szerinti osztályozásával foglalkozik. Ez nem lehet más, mint Schwartner bevezető részében a 8—10. §-ban elmondottakkal megegyező.

A következő 8—11. §-ok valószínűleg az oklevelek folytatólagos más-más szempontok szerint való felosztását tartalmazhatták, szólhattak továbbá az oklevéltan hasznáról.

A 12. §. az oklevélhamisításokról és oklevélhamisítókról szól, a mit Schwartner munkája bevezető részének 16. §-ában tárgyal.

A 13. §-sal kezdődik a grafikai főrészt, az a mit Schwartner ezen főrészt első fejezetében tárgyal „De literarum scriptura“ czímen a 27—36. §-okban.

A 14. §-ban az írás keletkezése és történelmi fejlődése képezi megbeszélés tárgyát. Ebben szó van az írás történetéről a magyaroknál is, a kik Lócsei szerint, már a kereszténység behozatala előtt is tudtak írni.

A 15. §-ban a betűk, illetve írásfajok különféle nemeiről szól a capitalis, uncialis, maiuscula, minuscula stb. írásról, a mit Schwartner a 32—33. §-okban tárgyal.

A 16. §-ban az oklevelek ortografiájáról, nyelvezetéről van szó, arról a tanról, melyet Schwartner a grafikai rész második fejezetében tárgyal a 37. §-tól a 44. §-ig, ezt a részt és a brachygrafiát (seu doctrina abbreviationum) Lócsei a 21. §-ig tárgyalja és ez a négy szakasz annál inkább elég volt a fejezetek méltatására, mert, mint azt már tudjuk, Lócsei régebben külön is megírta a brachygrafiát és azt saját költségén litografikus úton sokszorosította is.

A 17., 18., 19. és 20. §-ok tartalmát közelebbről nem ismerjük, de a Schwartner rendszere alapján a fentieket kell tartalmazniok. Következik ez abból, hogy Lócsei Schwartner beosztásától és rendszerétől semmiben sem tér el.

A 21. § tartalmazza Schwartner grafikai főrészének III. fejezetét a stigmeológiát, az interpunctiók tanát. (Schwartnernél 61—71. §.)

A 22. §-ban Lócsei, — a bírálót szerint rendkívül hiányosan — az írószerekről tárgyal, mely Schwartnernél a grafikai főrészt negyedik és utolsó fejezetét képezi, mely a „De instrumentis scriptoriis“-ról, az írószerekről szól. (72—80. §.) Eddig terjed a grafikai rész és itt kezdődik Lócseinél is a szemiotika, a 23. §-tól a 30. §-ig; de a melyek közül bővebbet csak a 28. és 29. §-okról tudunk.

A 23—24. §-okban úgy látszik bővebben foglalkozik Lócsei a kriszmonokkal és a sztaurologiával, szóval Schwartner egy-egy fejezetét, Lócsei egy-egy §-ban tárgyalja, művének 39. lapjától az 50-ig. (Schwartnernél 81—88. §-ok, a 121—130. lapon.)

A 25. §-ról annyit tudunk, hogy az a monogramokkal és talán részben a közjegyzői jegyekkel is foglalkozik és habár adatunk nincs rá, de mégis valószínű, hogy a 26. és 27. §-ok is erről szóltak, igaz ugyan, hogy nagyon röviden, mindössze három lapon.

A 28. §. röviden a sphragistikával, a pecsétannal foglalkozik; ez Schwartner munkájában a semiotica negyedik és egyik leghatalmasabb fejezete, mely a 102—151. §-ig terjed, de a míg ezt Schwartner 73. lapon tárgyalja, addig Lócsei három oldalon végez vele, igaz, hogy a bírálók ezzel sehogy sincsenek megelégedve.

A 29. §-ban Lócsei valószínűleg a közjegyzői jegyek kapcsán az

oklevél kiadással és írással foglalkozó egyének: közjegyzők, notariusok, kancellárok, szkribák-ról is megemlékezik.

A 30. §-ban Lőcsei bizonyos oklevéltani szabályokat ad, azonban, hogy miről szóltak ezek a szabályok, azt megállapítani nem tudjuk.

A 31. §. már a formula-tan körébe vág, mert itt Lőcsei megadja az oklevelek formuláris kifejezéseit magyar nyelvre fordítva. Azután még egy pár szakaszban a formula-tant tárgyalhatta Lőcsei, megemlékezve a kortan-ról is, végezetül pedig megadta — a bírálók szerint hiányosan és minden magyarázat nélkül — a nevesebb diplomatikai írók munkáinak címeit.

Ez a mit töredékes vázlatban az *egyetlen erdélyi diplomatikai kézi-könyvről* tudunk.

A bírálói véleménye szerint Lőcsei könyve *rendszeretlen*, nélkülöz minden szisztémát, a mi mivel a könyv Schwartz nyomán készült, volta-képpen arra is vonatkozik. Sőt némileg az osztrák az osztrákot is lebecsüli ezzel, mert tudvalévő, hogy Schwartz művét a II. József által 1784-ben kiadott „Entwurf für das Philosophische Studium“-hoz csatolt „Besondere Anleitung“-ja („wie der Entwurf . . . auszuführen ist“) alapján, Gatterer és Gruber műveinek szem előtt tartásával írta meg.

A bírálók második és egyhangú kifogása az, hogy a munka *egyoldalú*, mert az egész *főleg* a magyar *királyi* oklevelek figyelembevételével készült.

A harmadik egyhangú vádpont, a munka barbár, sőt hibás *latinsága*.

Végül a negyedik nygancsak egyhangú vádpont az, hogy Lőcsei munkájában sok *ellentmondást* hagyott meg: továbbá, hogy az egész mű nagyon *hézagos*.

A bírálat végeredménye az, hogy Lőcsei munkájában csak az a jó és türethető rész, a mit Schwartzból másolt, az pedig a mit saját magától tett hozzá, rossz és meg nem állhat.

Időrendi sorrendben az első bíráló és véleményező Dr. Kaiser N. János tanár, a ki véleményét 1844 október 24-én terjeszti fel a Studium Hofcommissiohoz.

A bírálat címe: „Beurtheilung des Werkes Paleographia, una cum succincta notione diplomaticae, praecipue Hungaricae concinnata per Samuelem Spielenberg Lőtsey.“ Kaiser csak a főmű címét említi, hogy miért csak azt, a bevezető sorokban mindjárt meg is magyarázza. Szerinte ugyanis a bírálendő két munka közül az egyik — a címben említett, — valószínűleg a tanár számára készült vezérfonal akar lenni és a diplomatika teoriájáról szól, a másik munka pedig nem más, mint az elsőnek a tanulók számára készült kivonata. A mi tehát a bírálat alkalmával az elsőről mondatik, ugyanaz minden részében érvényes az utóbb említett kézíratra is.

A mi a Lőcsei-féle munka tervezetét általánosságban illeti, feltűnő, hogy a szerző olyan gyakorlati tudományágnál, mint a diplomatika (Schönemann-féle felfogás), megelégszik az elméleti résszel. Ez az okozója annak,

hogy a tanuló nem sajátíthatja el mindazon gyakorlati ismereteket, melyek az oklevelek megértéséhez, megítéléséhez és alkalmazásához szükségesek, továbbá hogy ismeretlenek maradnak a hallgató előtt a levéltárak berendezésére és rendben tartására vonatkozó tudnivalók. Pedig a diplomatika tulajdonképpen célja és rendeltetése az volna, hogy ezeket az érdeklődőkkel megismertesse.

A bíráló előtt egyáltalán úgy tűnik fel, mintha Lócsei feladatának csak azt tekintette volna, hogy a diplomatikus három főfoglalkozásából csak is az *első* t. i. azt, mely az oklevelek megértésével foglalkozik, vegye különösebb és szorosabb vizsgálat alá, a mi természetesen ennek a címnek „Palaeographia“ körülbelül meg is felelne. Ennélfogva a szerző, tekintet nélkül az oklevelek megítélésére („beurtheilen“) és felhasználására („benutzen“) csak a diplomatikus azon említett főfoglalkozásának *három főrészt, t. i. a grafikát, szemiotikát és a középkori oklevelek formuláinak tanát tárgyalja*, és pedig majdnem kizárólag csak a magyar királyi oklevelek alapján, anélkül, hogy egyéb nemzetek okleveleiről vagy például a pápai bullákról csak egy szó említést is tenne. Ennélfogva Lócsei e munkája a legnagyobb mértékben *egyoldalú*.

A mi a tárgy tudományos feldolgozását illeti, a bíráló azt hiszi, hogy csakis azon fejezetekben, a melyek a középkori oklevelek formuláinak tanával foglalkoznak, van némi alaposág és teljesség, kivéve mégis eme fejezetnek a diplomatikai kronológiáról szóló részét, a hol a szerző megelégedett azzal, hogy az olvasót Schwartner Márton és Perger Jánosnak immár nyomtatásban is megjelent munkáira utalja.

A *grafika* és *szemiotika* fejezeteiről azt jegyzi meg Kaiser, hogy azokról még a felületes szemlélő is mindjárt észreveszi, hogy nagyon elégtelenül, hiányosan vannak megírva, mert Lócsei azt az eljárást követi nagyon sok helyen, hogy egyszerűen a fentidézett művekre utalja az olvasót. Csak ritkán emlékszik meg a szerző arról, hogy előadásaiban egyet-mást hallgatóinak bővebben kifejti, sőt írásmintákkal demonstratív megvilágít. Mindemellett még e főrészekben is nagy és lényeges hibák és tévedések tapasztalhatók. Így például:

1. A szerző nagyon sok ízben ellentmond saját magának. Munkájának 5. §-ban (a kézirat 9. lapján) olvasható az a kijelentése, hogy az oklevelek azért őrizettek templomokban, egyházakban, kolostorokban, egyáltalán azért állottak egyházi személyek őrizete és felügyelete alatt, mert a közvélemény szerint az egyházi embereket minden időben becsületesebbeknek tartották, mint a világiakat! Nem sokkal később (12. §. 21. lapon) meg már azt mondja Lócsei, hogy a középkor okleveleiben megszámlálhatatlan hamisításokkal találkozunk és ez állítását megerősíti VII. Ince pápa egy oklevelével⁶⁶ és hivatkozik Werbőczy *Tripartitum*ának egy titu-

⁶⁶ Ezt az oklevelet Schwartner is idézi Baluzeből; id. munkája 24. l.

lusára és szakaszára (jobban mondva szakaszaira).⁶⁷ E mellett nem tagadja, hogy minden középkori oklevél csak is az egyházi emberek írástudó kezeiből származik. Éppen így a szerző:

2. Adós marad munkája 14. §-ában, a 23. lapon felállított azon tétel indokolásával, hogy a magyarok, már a kereszténység behozatala előtt ismerték az írás mesterségét és hogy sajátos írásmódjuk (persze Bécsben a rovásról mit sem tudtak, míg az erdélyi származású Lőcsei erről sokat hallhatott) az olasz és német papok által használt latin írás által lett csak kiszorítva.⁶⁸

3. Történelmileg, de meg bölceletileg is helytelen az az állítás, a mit a szerző a 16. §-ban, (a mű 29. lapján mond) hogy a latin nyelv, csak is akkor romlott el, mikor a góthok és longobardok Itália földjére betörték és azt meghódították, holott tudnia kellene, hogy a latin nyelv tisztaságának megromlása már a kereszténység III—IV. századában bekövetkezett, még pedig történelmileg nagyon könnyen megmagyarázható okok alapján.

4. Téved a szerző akkor is, midőn munkájának 25. §-ában (az 50. lapon) azt állítja, hogy a monogramok nem mások, mint „a ravasz, hunczut notáriusok találmányai,“ mert tudnia kellett volna Lőcseinek, hogy még jóval a jegyzői intézmény keletkezése előtt, a Meroving és Karolinguralkodók idejében használatban voltak a monogramok. De Lőcsei már a régi érmek tanából is megtudhatta volna, hogy ezek a monogramok már a régi rómaiaknál és a görögöknél is ismeretesek voltak, úgy hogy alkalmazásuk az oklevelekben — a mint ez oly sok esetben történik — nem más, mint utánzása a már régóta fennálló szokásoknak. Különös azonban, hogy a szerző újra ellentmondásba keveredik azzal a tétellel, a melyet az egyházi személyek ritka becsületességéről állított fel, azt mondván a 29. §-ban, (munkájának 56. lapján) hogy a notáriusok és cancellariusok ugyanazok, ezeknek személye azonos, csak elnevezésük más és hozzáteszi mindjárt, hogy csak magas állású egyházi személyek viselték a kancellári méltóságot.

Eltekintve ezen és sok más hibától — folytatja Kaiser tanár — feltűnő mindenki előtt az a körülmény, hogy a szerző a grafikáról szóló

⁶⁷ Az illető idézet Werbőczy Hármaskönyvének azon részéből van véve, mely a magyar királyok érvényes és érvénytelen privilegiumaival foglalkozik, az pedig, mely a hamisításokhoz szolgáltat példát nem más mint az ezen (II. rész. 14. titulus 50—82. §§-ok) részben lévő, a Zömlényi Gábor deák által hamisított oklevelek regisztruma, melyeket 1448-ban írtak össze, a mely összeírást Werbőczy Hármaskönyvébe szószerint bele vette. Ezt idézi Schwartner is, műve 26 oldalán, e) jegyzet.

⁶⁸ A régi magyar írásról Schwartner is beszél műve 56. I. XX. jegyzetében, tehát a bírálat neki is szól. A régi magyar írásra ld. többek közt Kerékgyártó: Magyarország művelődésének története I. k. 404—409. I.

főrésznek csak a végén (a munka 22. §-ában, a 39. lapon) beszél a középkori írószerekről, az írás anyagáról (ez ismét Schwartnernek is szól, mert ő is ezzel a fejezettel végzi a grafikát) és ebben a részben téves az az állítás, hogy többek közt gyémántra is írtak. Tulajdonképen a szerzőnek ezzel a fejezettel kellett volna a grafikai főrészt elkezdeni.

A munka 7. §-ában (a 12. lapon, az oklevelek beosztása hitelességük szerint) rendszertelen és nyilvánvalóan téves az az állítás, mintha az egyszerű és láttamozott másolatok egyenlő értékűek lennének.

Lőcsei munkájának 15. §-ában (a 24. lapon) nem mondja meg helyesen azt, hogy mi a különbség a *capitalis* és *uncialis maiuscula* betűk között.

Nem teljes a munka 21. §-ában, (a 38. lapon) az interpunctiók tana.

A 28. §-ában (a munka 53. lapon) a szfragisztika semmiképpen sincsen kimerítve; három oldalon nem is lehet a pecséttant kimeríteni. A pecsétviasz színbeli különbségei nincsenek kellőképpen figyelembe véve. Tévedés a szerzőnek amaz állítása is, hogy **minden** olyan oklevél, mely ércpecséttel van megpecsételve: **hulla**.

Lőcsei munkája 30. §-ában (az 57. lapon) közöl bizonyos diplomatikai szabályokat, de ezek közül a 3. és 4. számú szabály hamis, a 6. és 7. számú szabályok pedig csak bizonyos megszorításokkal igazak és helyesek.

A magyar birodalom pecséteinek leírása és használatuknak története nagyon hiányos.

A szerző paleografiájának 31. §-ában (a 61. lapon) némely okleveles formuláris szavak és kifejezések magyar fordítását adja; hogy ezek a kifejezések helyesek-e, azt a bíráló nem tudja megmondani, mert a magyar nyelv előtte ismeretlen volt.

A latin nyelvhez szokott fülnek kellemetlen azonban az a körülmény, hogy Lőcsei művében oly sok a barbarizmus. De, sőt nem is oly ritkán nyelvtani hibák is fordulnak elő benne, még pedig a legmeglepőbb formában; ennél fogva, mondja némi gúnnyal a bírálótanár, a szerző a horatiusi „Nonum prematur in annum” elvét, nem a római költő által felállított formában szívlélte meg.

Mindezen okoknál fogva a bírálatra bemutatott munka éppenséggel nem alkalmas arra, hogy paleografiai előadások vezérfonalául szolgáljon. És tekintettel arra, hogy annyi jó — sőt köztük kítűnő, diplomatikai kézikönyv és szakmunka — van forgalomban a könyvpiaczon, azt sem érdemli meg, hogy nyomtatásban lásson napvilágot.

Eddig tart Kaiser tanár bírálatának érdemleges része. A továbbiakban a Lyceum számára paleografiai és diplomatikai szakmunkákat ajánl. Az udvari közoktatásügyi bizottság azon felszólításának — mondja Kaiser, — hogy a kolozsvári akadémia számára megfelelő paleografiai

vagy diplomatikai szakmunkákat ajánljon, nem egy könnyen tud megfelelni, mert a legtöbb e tudományágban munkálkodó külföldi író nem vette tekintetbe azon követelményeket, a melyek a jelen esetben is fenforognak, hogy t. i. a szerző tartozik munkáját a *magyar királyság és az erdélyi nagy fejedelemség* területén létező oklevél-anyagra való figyelemmel megírni.

Az erdélyi tanuló ifjúságnak az oklevélisme általános tanainak elsajátításaira nagyon jó szolgálatot fognak azonban tenni a következő könyvek, melyeket még a magyar erdélyi speciális oklevéltani viszonyokra is lehet némileg használni:

Gatterer János Kristóf, göttingai egyetemi tanár által írt és ugyancsak Göttingában 1765-ben latinnyelven megjelent: „Elementa artis diplomaticae universae. Volumen I.” negyedréte alakban. Vagy pedig:

Oberlin Jakab Jeremiás által írt és Strassburgban 1783-ban latinnyelven megjelent: „Artis diplomaticae primae lineae, in usum auditorium“ octavo.

Ezeket tekintet nélkül idős voltukra, a diplomatika alapos elsajátítására ajánlhatja. Ha pedig az oktatásnál a magyar-erdélyi okleveles viszonyokra már mindenképpen tekintettel kell lenni, akkor egy munkát sem ajánlhat jobban e célra, mint azt, (melynek rendszerét önkéntelenül előbb szidta a bíráló tanár úr) melyet *Schwartner* Márton, pesti egyetemi tanár írt és a melynek címe: *Introductio in rem diplomaticam, praecipue Hungaricam. Cum figuris aeneis. Pesthini, 1790. Editio secunda ibidem 1802.*

Ezeknek a műveknek a Lőcsei kézírata mellett legalább az az előnyük, hogy meg van bennük az alaposság, a teljesség és a nyelv tisztasága.

Kaiser tanár véleménye részben nem ment a szörszálhasogatástól, mert ha már nagyobb hibát, vagy ellentmondást nem talált, mint azt, a melyet az egyházi személyek becsületességéről hoz fel, ezzel ugyan bátran elhallgathatott volna. A másik pedig, a minél a „si tacuisses“ elve nagyon bevált az, hogy a régi magyar írás dolgát kár volt feszegetni, mert hogy ehhez hozzájárulhasson, Kaisernek széles és alapos előtanulmányokra lett volna szüksége, így azonban csak az derült ki, hogy a tanár úr ehhez a témához nem ért. Kaiser után *Ficker* Ferencz tanár kapta megbírálásra Lőcsei kézírátát.

Ficker a Kaiser-féle hibák felsorolása mellett még útmutatást is ad arra nézve, hogyan kellett volna némelyik hézagossabb, hiányosabb részt kidolgozni.

A két bíráló bírálatát részben közös megegyezéssel írhatta meg, mert *Ficker* sem tud többet mondani, mint Kaiser. *Ficker* véleményét 1844 november 2-án adja be a közoktatásügyi bizottsághoz. Címe: „Gutachten des unterzeichneten über die im Manuscripte anliegenden, am Klausen-

burger Lyceum beim öffentlichen Unterricht verwendeten zwei Quartbänder über Palaeografia und Diplomatie von Professor Lötsey.“

A bevezetésében Ficker is azt állítja, hogy a benyújtott két kézirat közül egyik a másiknak kivonata lévén, a mit az egyikről fog mondani, az áll a másiktól is.

A bíráló már a kézirat címén is megakad, mert idegenszerű neki „Palaeografia una cum succincta notione diplomaticae praecipue Hungaricae.“ Már e címből is az következik, hogy a palaeografia itt a lényeges, (természetesen, hiszen a lyceumi előadások címe is paleografia és nem diplomatika volt,) míg a diplomatika csak függelék; holott az osztrák tanulmányi utasítás értelmében (melyhez azonban mint *osztrákhhoz* semmi köztünk sem volt) nyilvánvalóan és világosan kiténik ennek ellenkezője.

A „Palaeographia“ maga, mint ilyen, önálló történelmi tudománynak is tekinthető, de a diplomatikába belevonva már nem önálló, hanem az utóbbinak csak integráns része. Kérdem tehát a szerző urat, — mondja Ficker tanár — hogy az előttem fekvő kompendiumában miért nem vette a diplomatikát főrésznek, miért nem indult ki ebből, mint lényeges és essentialis részből és miért nem tekintette a paleografiát ennek csak intengrāns részének?

Ha a bíráló tanár érdeklődött volna az iránt, hogy a Lyceumon e tudomány tanszéke milyen feltételek mellett és milyen utasításokkal lett felállítva, akkor a fenti kérdést, mint tárgytalant és feleslegest bizonyára elhallgatta volna.

A bíráló szerint Lócsei e kézírata nem más még így sem, (t. i. daczára a címnek) mint egy hiányos szegényes kompendium, mely nélkülöz minden rendszert és nagyon is egyoldalúan van megírva. Sok részben a munka hiányos és sok helyen nem jelentéktelen hiba és nem csekély tévedés észlelhető benne.

A rendszeresség hiánya már a cím olvasásáról mindenki előtt kiténik, de ha az ember még át is nézi a kézirat egyes részeit, akkor rögtön tisztába jön azzal, hogy a systema nélküliség vádja éppen nem alaptalan.

Lócsei úr — mondja a bíráló tanár — a diplomatikát tényleg grafikára szemiotikára és a középkori oklevelek formula-tanára osztja, de micsoda rendben beszél a grafikáról? — sóhajt fel a bíráló! Az íróanyagok tulajdonságából kellett volna neki kiindulni és csak miután ezt letárgyalta, kellett volna neki az idők folyamán változó írást és írásmódokat figyelembe venni. A szerző azonban éppen az ellenkezőjét csinálja.

Az íróanyagot az emberek — Lócsei állítása szerint — a természetnek mind a három országából vették. Én ezt helybenhagyom jelenti ki Ficker; csakhogy — folytatja — mely időben vették be az emberek az írást kőbe vagy ércbe? Nem történt-e ez meg az ó-korban és a legkorábbi középkorban? Ekkor a kő és érc csak nyilvános törvények és

emlékek bevésésére szolgált. A szerzőnek a növényországból vett íróanyagok közt, még a fára is kellett volna gondolnia. De hát mit is haszál az íróanyagoknak illetően részletezése, ha ez az egész nem járul hozzá ahhoz, hogy egy bizonyos oklevél korának meghatározását megkönnyítse, — mondja Ficker — és azután ő maga adja meg vázlatosan az íróanyagok történetét.

Szerinte, az ásványországból vett íróanyag és még egynéhány növényi íróanyag is, drágasága miatt nem mindenki által volt megszerezhető és ha ez nem is okozott akadályt, még akkor is az ilyen íróanyag használata nagy fáradsággal járt. A viaszszal bevont lapoknak, tábláknak használata sok kényelmetlenséggel járt és mivel a fa kérge, sőt a falevelek sem szolgáltak elég jó íróanyagúl, végre is sok hiábavaló kísérlet és fáradozás után találtak fel az emberek egy íróanyagot, a mely az általános kívánalmaknak sokkal jobban megfelelt és sokkal használhatóbb volt, mint az eddigi íróanyagok. Rájöttek ugyanis arra, hogy a *papyrus* cserje, mely sásszerű rostos növény és Egiptomban a Nilus partján, ennek áradásaiban továbbá Siciliában Syracuse környékén az állóvizekben tenyészik, bizonyos eljárással papirossá alakítható, a mely legalább is hét, sőt valószínűleg kilencz, vagy majdnem tízenkét századon át használatban maradt.

Ficker azután példákat idéz a papyrusra, mint íróanyagra vonatkozólag. A bécsi cs. és kir. udvari könyvtárban őriznek egy papyrus tekercset, a Ravennai chartát 504-ből, Herculánumban pedig nagyon sok papyrus tekercset találtak (1752—54 közt, egy eredetileg 800 tekercsből állott könyvtárat, melyből 700 ma is meg van) és 1825-ben a római vatikáni könyvtár Egiptomból egész gyűjteményhez jutott, melyben csupán csak papyrus tekercsek voltak. Ez volna a cyperus vagy syriacus papyrus története.

A *pergament* („charta pergamena sive membranea“) valószínűleg még Herodotos előtt Jóniában találták fel, később azonban Pergamosban, II. Eumenes király uralkodása alatt, körülbelül 200 esztendővel Krisztus születése előtt javították gyártási módját a mint azt nekünk Plinius elbeszéli. A készítési módot pedig azért kellett javítani, mert a papyrus kivitelét Egiptomtól eltiltották. Elnevezését a pergamen, Pergamenostól vette, a hol javított alakban készítették és a honnan így készítve forgalomba hozták.

A pergament ma részint kecske-, részint birkabőrökből készítik, de egykoron valószínűleg borjúbőrökből is gyártották. A pergamen színe fehér vagy sárgás, mert ilyen a színe már természeténél fogva, vagy pedig bíborvörös. A sárga színű pergamen rendszerint csak az egyik oldalán volt festve, a bíborvörös színű pergament pedig a Keleten szentírásokra és császári (t. i. görög,- keleti-) oklevelek kiállítására használták.

A X. század pergamenjei közt találtatott — igaz úgy, hogy csak egyetlen egy példány — bepréselt, vagy talán beégetett (?) mustrás, min-

tázott alapú is. Krisztus után a VI. század előtt a délvidéken a pergament főleg codexekre, az egyiptomi papyrust pedig főképpen diplomák kiállítására használták, de nem így volt ez Németországban és Angliában, a hol kizárólag csak pergamenhártyát használtak az írás czéljaira és a papyrust valószínűleg nem is ismerték.

Lőtsey beszél a palimpsestekről is mondja Ficker; hanem valamint a többiről, úgy ezekről a „codices rescripti“-ról is a szerző elégtelent és keveset mond. Csak is a IX. századtól fogva vált általánosabbá az a divat, hogy a pergament mind a két oldalán tele írták és csak ettől az időtől fogva kezdték el a már egyszer tele írt pergamentet lecsiszolni és a már rajta volt írást eltávolítani, és az ilyen úton előálló tiszta lapot egyéb feljegyzésekre használni. Ez az elítélendő, káros visszaélés, a mely a XIV—XV. századig dívott, csakis azzal indokolható, hogy a pergament addig az ideig meglehetősen drága volt és az áruk különösen a X. században rendkívül magasak voltak.

Kérdés, mikor lett a cotton vagy gyapot-papír (*Charta bombycina*) feltalálva? Európában csak a XI. század folyamán kezdték ismerni, noha az arabok már 704-ben rendelkeztek ilyen papírral, a mint az az Escorialban meglévő arab kéziratokból kitűnik. A gyapot-papír a XIV. századig maradt használatban. Mivel azonban ez a papirosfaj a gyakori használat folytán épségében nagyon szenvedett, továbbá a molyok is könnyen elpusztíthatták, azonkívül pedig olcsó sem volt éppen, nagyon könnyen szakadt is, azért az emberek lassan-lassan áttértek a vászon- és rongypapírra, *charta lintea seu linea*. Hogy ezt a papír fajtát ki fedezte fel és ki használta először, hogy ki volt az a ki először forgalomban hozta, eddig még nem lehetett megtudni.

Ennyit mond Ficker az íróanyagokról, hozzátevén, hogy ezzel csak azt akarta megmutatni, hogy mennyire szegényes Lócsei kompendiuma.

Nézetünk szerint Ficker tanárnak ez a fejtegetése czélt tévesztett, felesleges munka volt, mert vele legfeljebb azt akarta megmutatni, hogy ime a bécsi egyetem esztétikusa mennyit ért a diplomatikához! Abból, ugyanis, hogy Lócsei mindezeket a dolgokat nem vette be a kéziratába, még nem következik, hogy azokról nem volt tudomása, mert hiszen ha más honnan nem, hát nagyjában ismerte mindezeket Swartner könyvéből is, melyet kompendiuma megírásánál mintaképpül választott. Igaz, hogy Swartner példákat az egyes íróanyagokra nem idéz, de a többit ő is nagyjában elmondja a grafikai fő rész utolsó fejezetében. A baj ott van azonban, hogy Ficker nem tudta, hogy a Lyceumon a diplomatikából mit és mennyi idő alatt kellett előadni. Azt sem tudhatta, hogy a marosvásárhelyi királyi táblán a felek sem tabula ceratákkal, sem papyrus oklevelekkel, sem semmiféle más íróanyagra írott oklevéllel, mint pergamenhártyára vagy rongypapírra írottakkal nem bizonyítottak; tehát Lócsei méltán feles-

legesnek tarthatta azt, hogy a rendelkezésére álló rövid tanítási időt a papyrus és egyéb Erdélyben ismeretlen és elő nem forduló íróanyagok méltatására fordítsa akkor, mikor neki a *gyakorlati élet* számára kellett praktikus ismereteket előadni.

Már azok a hiányok, a miket Ficker tanár folytatólag hoz fel és pótolni igyekszik, inkább írandók Lócsei kompendiumának rovására Ugyanis a bíráló szerint mindaz, a mit az íróanyagokról mondott, áll az írásmódról is. Ennél is hiányzik a közelebbi kormeghatározás. Igaz ugyan, hogy Lócsei különbséget tesz a maiuscula és minuscula betűk között, sőt még az unciális és kapitalis írásfajok között is, a minusculánál a minuta és cursiva közt, csakhogy a diplomatikusnak feladata főleg az, hogy az írásoknak és az írásmódoknak változásait minden századon át megtudja határozni és pontosan megadni.

A legkorábbi időben, mondja Ficker, az úgynevezett unciális írással írtak vagy pedig a capitalis írással a nélkül azonban, hogy a szavak helyes elválasztására vagy megkülönböztetésére valami nagy gondot fordítottak volna. Példának felhossa *Vergilius* Eclogáinak a római vatikáni könyvtárban lévő kéziratát, de — mint folytatja — a hibás szó elválasztást tapasztalhatjuk költői műveknél épen úgy, mint prózában írtaknál; tehát ez általános hiba volt. Ekkor az emberek megszokták nélküli, folyton folyó sorokban írni minden interpunctió nélkül. Az interpunctió használata csak a Krisztus utáni későbbi korban kezdődik.

Az unciális írásból képződött lassanként az úgynevezett „semiquadratae literae,” a melyekkel a ma még létező legrégebbi kéziratokban találkozunk. Később felépett a minuscula és a cursiva írás, a melyet a legfiatalabb és legtöbb manuscriptumban megtalálunk, még pedig nagyon sokféle változatban és formában. E változatok annak tulajdonítandók, hogy minden század, minden ország, minden vidék, de sőt minden jelentékenyebb kolostor és zárda — mint a tudományos életnek azelőtti székhelyei — az írásnak különböző sajátos formáit mutatja.

Általánosságban azokat az írásokat nevezzük régieknek, a melyeknek ércz formájú tintája csak gyenge nyomot hagyott maga után, végre azokat az írásokat is, a melyek hanyagúl, minden művészi érzék nélkül írt nagy betűkkel, úgynevezett főbetűkkel vannak írva. Végezetül régi írások azok is, a melyeknél minden fejezet két vagy pedig három vöröstintával írt sorral kezdődik. A régi kéziratoknak azonkívül legnagyobb részében bizonyos szabályszerű négyszögletes formájuk van, melyeket a későbbi kéziratoknál már hiába keresünk. A hosszukás folio alak nem marad tovább használatban a XIII. századnál.

A régi egészen a VIII. századig terjedő kéziratokban az egyes szavak egészen egymáson függenek és a sorok között alig van valami közbeeső tér, intervallum. A pontok vagy egészen hiányzanak, vagy pedig ha hasz-

nálnak is pontozást, azt az írás felett alkalmazzák, de a soron sohasem láthatók. A vessző — comma — későn, csak a X. század vége felé jött használatba. E század végéig található némely kéziratokban (melyek a keleti görög császárság területéről erednek) arany vagy ezüst betűket, bibor vagy pedig violett színűre festett pergamentre írva: ez a byzanci chrysographia: így voltak írva a Codex aureusok. Innentől kezdve azonban az aranybetűk már csak természetes színű pergamen hártján fordulnak elő. A XII. század után el is tűnt az a szokás, hogy egész kéziratokat, codexeket, vagy pedig ezeknek egész oldalait arany vagy ezüst betűkkel írják, de ezzel szemben megjelennek a miniatura képek és a manuscriptum szegélyének (margo) szegély-diszítése.

Ficker itt ismét nem tudja, hogy Lőcseinek a Lyceumban nem a manuscriptumokkal és kodexekkel, hanem az oklevelekkel, főleg pedig ezeknek olvasásával kellett hallgatóit megismertetnie, nem általános, hanem diplomatikai palaeografiát kellett tanítania és ezt is meglehetősen vázlatosan, úgy hogy ilyen kitérések egyenlők voltak az előírt tárgytól való eltéréssel.

A bíráló azután áttér a brachygraphikus rész méltatására. A rövidítéseknel — mondja — ismét nem emlékezett meg a szerző arról, hogy már a régi rómaiaknál nemcsak emléktáblákon, feliratokon és érmeiken, hanem egyúttal kéziratokban is fordulnak elő rövidítések. És mindaddig, a míg uncialis vagy más nagyobb fajta írással írták ezeket a kéziratokat, addig mindig használták bennük rövidítéseket. Némely rövidítés olyan volt, hogy egyes betűkben egész mondat rejtett, éppen így rövidítették a szavakat is egyes jelekkel, mint például retorikai, orvosi, asztronómiai, kémiai és zeneművekben vagy pedig a mértékek és súlyok megjelölésére használtak az emberek ugynevezett beszélőjeleket vagy képeket. Ha a szerző mindezt bővebb és körülményesebb meghatározásokat és magyarázatokat feleslegesnek tartja, akkor manuscriptumának címe egészen elhibázott.

A gyorsírás (tachygraphia) és titkosírás (chryptographia) Lőcsei szemében egyenlő, ennek pedig már a szavak etimológiája is ellentmond.

Az oklevelek díszítéséről sehol sem esik szó Lőcsei munkájában, éppen így az interpunctiók tana is hiányos; a sphragisticáról szóló részben pedig a pecsétek anyagának tana nincsen teljesen kimerítve és a pecsétanyagok színének különfélesége nincs eléggé tekintetbe véve.

A bíráló tanár ezután a diplomatikai irodalmának vázolását adja, most megrovandónak találta — ugymond — még azt is, hogy a szerző munkájából a diplomatika keletkezésének története teljesen hiányzik. Igaz ugyan, hogy Lőcsei a manuscriptum végén felsorol egy pár oklevéltani szakmunkát, melyeknek szerzője a diplomatika ügyének előbbre vitele terén érdemeket szerzett magának, azonban Lőcsei ezeket az érdemeket sem nem részletezi, sem nem méltányolja.

Mabillon János, a francia benczés „Congregatio S. Mauri“ tudós

tagja volt az első, a ki 1681-ben Párizsban megjelent „De re diplomatica libri sex“ című munkájában a diplomatikát tudományosan tárgyalja, tehát az oklevéltan megalapítójának tekintendő. Az oklevelek gazdagsága s a diplomatikai tapasztalatokra és szabályokra tett tartalmas kritikai megjegyzések, melyeket *Bessel* Godofred írt, jellemzik a tulajdonképpen *Hahn* Ferencz József által összeállított „Chronicon Gottwicense“-t, a mely 1723-ban jelent meg Tegernseeben.

A Heineccius által megírt pecsétismét, később Gerchen, Spiess és mások bővítették és gazdagították.

A monogrammak tudományos feldolgozója Baudis.

A graphica *Bahring* Dániel „Clavis diplomatica“-jában és Walther „Lexicon diplomaticum“-ában dolgoztatott ki.

A tyroi jegyekre nézve megjelent Carpentier „Alphabetum Tyro-nianum“-a.

Toustain és Tassin a „Nouveau Traité de diplomatie“-ben (mely hat kötetben 1750 és 65 közt jelent meg) a grafikára való figyelemmel kissé egyoldaluan ugyan, megadták a diplomatika tudományának teljességét, óriási anyaggyűjteményét.

Heumann a pecséttan — sphragistica — feltalálója, megmutatta a helyes utat és módot arra, hogyan kell a német okleveleket analizálni és pragmatikusan felhasználni.

Gatterer János Kristóf, a göttingai egyetemen a történelem tanára volt az, a ki az oklevéltan tudománya terén addig kifejtett tevékenység eredményeit egyesítette és rendszerbe foglalta. Ezt Gatterer az őt jellemző sajátlagos gondossággal tette. Gatterer rendszerét követték Gruber Gergely, a ki a bécsi egyetemen a diplomatika tanára volt, és különös tekintettel Magyarország oklevélanyagára *Schwartner* Márton, a ki meg Lőcsei mintaképe volt. Végre sokat bővítve, kiegészítve és helyreigazítva Schönemann Károly Traugoth és Schmidt — (genannt von) Phideldeck.

Ez utóbbiakat Lőcseinek tanulmányoznia és használnia kellett volna. Ugyancsak meg kellett volna néznie Mamert „Miscellanea“-it, Kopp „Tachygraphiá“-ját és Gervard „Siglarium Romanum“-át.

Meg kell azt is említeni, — mondja a bíráló, — hogy a diplomatika praktikus része, t. i. az oklevelek alkalmazásáról szóló, továbbá a levéltárak berendezése és használata egyáltalán nincsen a kéziratban kifejtve. Egyoldalú továbbá az is, hogy Lőcsei majdnem kizárólag a magyar királyi okleveleket veszi figyelembe, és például a pápai bullákról semmi említést sem tesz, habár éppen Magyarország részére oly nagy számmal adattak ki pápai oklevelek.

A körültekintés teljes hiányát árulja el az a körülmény, hogy a szerző több ízben saját magával ellentmondásba keveredik és itt a bíráló tanár felsorolja majdnem mindazon hibákat, melyeket a másik bíráló, Dr. Kaiser is felemlít.

Ezután a kézirat latinitását veszi elő a bíráló, mely szerinte rettenően barbár. Ez állítás helyességére — mondja — a nyelvet ismerő minden lapon találhat bizonyítékot.

Nyomdafesték alá bocsátását Lócsei műve ennélfogva nem érdemli meg s ép oly kevéssé jó arra is, hogy előadásokhoz vezérfonalul használtassék. Jobb munkát azonban ebből a szaktudományból a szóban forgó akadémia használatára ajánlani már azért is bajos, mert a külföldi szakírók a magyarországi oklevelekkel éppen nem törődnek és mivel elvégre az emberek Magyarországon nemcsak a diplomatika általános tanait akarják megismerni, hanem a specziális hazai részleteket is, azért más művet, mint Schwartner Márton „Introductio in rem diplomaticam“ című munkáját ajánlani nem lehet.

A diplomatika általános tanaira az újabb idők jobb szakmunkáit például Schönemann-ét használhatják legjobban és ezzel Schwartner munkáját javíthatják és kiegészíthetik.

Ennyit mond Ficker Lócsei kompendiumáról.

Nem állítjuk, hogy Lócsei diplomatikai munkája a tökéletesnek mintaképe volt, de a ki pártatlan, rögtön észre fogja venni, hogy hibát Ficker sem tudott többet összetallózni, mint bírálótársa Kaiser; a többi a mit hozzátett a maga bírálatához, a mivel kiegészíteni óhajtott Lócseit az nem más, mint az illetékes körökkel észrevéeteni azt, hogy Ficker, az esztétika tanára tulajdonképpen polyhistor, a ki mindenhez és ime „uti figura docet,“ még a diplomatikához is ért, sőt annak irodalmában is eléggé járatos!

Ennek az öntömjénezésnek sajnálatos eredménye az lett, hogy Lócsei munkáját előadási vezérkönyvül alkalmasnak nem találták és így kinyomtatásra nem is ajánlották, a minek következtében a munka előttünk ismeretlen marad, noha ki tudja, hogy Erdély specziális okleveles viszonyaira nézve hány érdekes és értékes adat, feljegyzés veszett így el benne ránk nézve.

*

E bírálatokat Heintl, a bécsi egyetem bölcsészeti karának aligazgatója összegyűjtve, 1845 februárius 25-én terjesztette fel az osztrák udvari közoktatásügyi bizottság elé. A bírálatokat kísérő felterjesztés II. pontja foglalkozik Lócsei munkáival. Heintl a bírálatok alapján olyan rsumé-szerű tanácsot ad az erdélyi kancelláriának. E szerint Lócsei munkái a „Summarius extractus paleographiae notionisque diplomaticae Hungaricae“ és a „Palaeographia, una cum succinta notionis diplomaticae, praecipue Hungaricae“ dr. Kaiser János és Ficker Ferencz egyetemi tanárok véleménye alapján nyilvános tanításra nem ajánlható, hanem e kéziratok helyett jobb lesz Schwartner könyvét használni.

Az udvari közoktatásügyi bizottság 1845 márczius 22-én minden

megjegyzés nélkül küldi át a bírálatokat az erdélyi udvari kancelláriához. Ez jó sokáig töri a fejét azon, hogy mit csináljon s végre 1846 januárius 14-én leír a főkörmányszékhez a kézirat ügyében, még pedig olyan értelemben, hogy a kézirat adassék vissza a szerzőnek és azt a bírálatok alapján dolgozza át.⁶⁹ Mire Lőcsei kéziratát visszakapta és újra átdolgozhatta volna, arra már körülbelül meg is halt.

A kolozsvári Lyceum paleografiai tanárai között Lőcsei volt az egyetlen, a ki tárgyával komolyan foglalkozott, irodalmilag is művelte, szóval maga is tanult, hogy taníthasson. Hogy hírnévre nem tehetett szert, az főleg annak tulajdonítandó, hogy Erdélyt észre nem vette senki s nem törődött vele senki. Mint láttuk a munkakedv, teremteni, produkálni meg volt benne, de minden jobb ügühöz méltó törekvése hajótörést szenvedett az intéző körök szűkkeblűségén. Ahhoz pedig, hogy ő maga magának egyengesse az útát az emelkedéshez, szegény volt, az anyagi gondokkal küzködő élete sem hagyott neki erre módot.

Lőcsein kívül a tudományszakban 1848 előtt, sem előtte, sem utána a Lyceum paleografiai tanárai közül irodalmilag egy sem működött; ellenben a Lyceum hisztorikus tanárai közül *Guul* János a kolozsvári kegyes tanítórend-iskoláinak volt rektora, a Lyceumon a chronológiát is tanította. *Guul* 1819 márczius 24-iki kérvényében a főkörmányszéknek a következőket adja elő: A főkörmányszék elrendelte, hogy a kolozsvári Lyceumon az egyetemes történelem (historia universalis) segédtudományai, t. i. a chronologia és az egyetemes földrajz is taníttassanak. Folyamodó tanár több esztendőn át tanította a Lyceumon az egyetemes történelmet és nehogy a tanuló ijűség a sok téves és hiába való firkálásokkal legyen elfoglalva, felajánlja a főkörmányszéknek a chronológiáról szóló kéziratát azon alázatos kérelem kíséretében, hogy ha e munkát a magas főkörmányszék érdemesnek találná a kinyomatásra, az írássék elő tanodai használatra és a Lyceum betűivel nyomassék ki; ha pedig nem, a főkörmányszék juttassa vissza a kéziratot a szerzőhöz.

Guul János tiszteletdíj fejében nem kér pénzt, hanem szerényen csak ötven példányt, de azt sem magának, hanem, hogy barátai és rendtársai közt széjjel oszthassa.

A gubernium már ugyanezen év április 8-án intézkedik ez ügyben s átteszi herczeg Rudnay Sándor erdélyi püspökhöz az egész kézirati aktát, kérve, hogy adjon a benyújtott munkáról véleményt.⁷⁰

Rudnay püspök — mint az erdélyi róm. kat. iskolák főigazgatója — 1819 augusztus 23-án felel a felszólításra. Elmondja, hogy *Guul* János piarista tanár chronologiai munkáját szorgalmasan és lelkiismeretesen

⁶⁹ 1844: 2878. erd. udv. kancz. sz.

⁷⁰ 1819: 3520. gub. sz.

átnézte és a kéziratot azzal a megjegyzéssel származtatja vissza, hogy érdemesnek találja arra, hogy a lyceumi nyomdában kinyomassék és az iskolákban vezérfonalul használtassék.

A főkörmányszék a püspök eme véleménye alapján felterjesztést tesz a kancelláriához, melyben kiemelve azt, hogy Rudnay püspök a kéziratot approbálta, terjesszék fel Ófelségének, hogy írja elő kegyesen e könyvet az erdélyi iskolák számára és adja meg az engedélyt arra, hogy a főkörmányszék a lyceumi nyomdának a kinyomatási parancsot megadja.⁷¹

A főkörmányszék ez 1819 szeptember 11-én kelt felíratára az erdélyi udvari kancellária csak 1820 márczius 20-án felel, értesítvén a főkörmányszéket, hogy Guul kézírata az erdélyi iskolák számára *hivatalosan előíratott* és a lyceumi nyomdának ennél fogva a kinyomatási meghagyásra kötelessége lesz a kéziratot sajtó alá adni.⁷²

STEPHANI, IOANN. BAPT.

GUUL,

CLERICI REGULARIS

E SCHOLIS PIIS.

CHRONOLOGIA

THEORETICO - PRACTICA.

HISTORICORUM, COMPUTISTARUM,

ET INPRIMIS

LYCEI R. CLAUDIOPOLITANI,

IN M. PRINCIPATU

TRANSILVANIAE,

U S I B U S

E D I T A.

Typis eiusdem Lycei Anno 1820.

Guul István „Chronológiá”-ja.

megérnie) és mivel a tanulmányi rendszer rendezése csak 1846-ban következett be, addig bizonyára használták is a könyvet.

A mi magát a művet illeti, annak beosztása és tartalma röviden a következő:

⁷¹ 1819: 8933. gub. sz. és 1819: 3457. erd. udv. kancz. sz.

⁷² 1820: 4004. gub. sz.

⁷³ Guul könyve Kolozsvárt jelent meg, 1820-ban. (Szinyei József: Magyar írók élete és munkái III. k. 564. l.) De oly ritka, hogy nyilván egyetlen példányát a kolozsvári róm. kat. főgimnázium könyvtárában találtuk meg, a hová az egykori Lyceum könyvtárából került, ezért közöljük címlapját is kicsinyített hasonmásban.

A címlap tuloldalán néhány classicus idézet után *Rudnay* Sándor erdélyi püspöknek 1819 augusztus 23-án Gyulafejérvárt kelt „Imprimatur“-ja látható. Ezt követi Guulnak a püspökhöz intézett négy lapnyi „Epistola Dedicatoriá“-ja. Az I—II. lapon az olvasóhoz intézett ajánlás, a III—V. lapokon egy a kolozsvári Lyceum tanulóihoz intézett „Praefatio“ olvasható. A VI—XVIII. lapokon találjuk a 223 lapnyi mű tartalomjegyzékét. (Conspectus operis.)

A munka maga kilencz fejezetre és függelékre (Appendix) oszlik.

Az I. fejezet: „De tempore, chronologia et eius characteribus.“ Ebben a fejezetben a szerző 6 §-ban (1—7. lap) az idő fogalmával, annak beosztásával, továbbá a chronologia mibenlétével foglalkozik.

A II. fejezet: „De septimanis et mensibus“, itt a 7—14. §§-okban a hét a hónap fogalmáról, a csillagászati, polgári, Julián vagy római hónapokról értekezik. (12—19. lap.)

A III. fejezet: „De annis tam astronomicis, quam civilibus“, melyben a szerző e 15—21. §§-okban a csillagászati, polgári, Julián, Gregorían évről, e két utóbbi év átszámításáról, az évkezdetről ír s a fejedelmek uralkodási éveinek számításával foglalkozik. (20—32. lap.)

A IV. fejezet: „De epactis, aetateque Lunae“. Ebben az epactákról és a hold koráról van szó, a 22—23. §§-okban. (33—37. lap.)

Az V. fejezet: „De cyclis chronologicis“ czímen, a 24—45. §§-okban a nap ciklusról, concurrensokról, hold ciklusról, arany számról, a régi és új naptár új hold jelöléseiről, epaktákról, a husvét megállapításáról a vasárnapi betűk, arany számok és epakták segélyével, az indictio ciklusról szól. (38—80. lap.)

A VI. fejezet: „De periodis chronologicis“ czímen a 46—49. §§-okban a Julius Caesar-féle periodussal, ebben a hold-nap ciklus és indictio számításával, végül a Lajos (XIV. Lajos francia király)-féle periodussal foglalkozik. (81—87. lap.)

A VII. fejezet: „De aeris“ az 50—97. §§-okban a különféle időszámításokkal (keresztény, zsidó, alexandriai, antiochiai, konstantinápolyi, petaviai, görög vagy olympiai, római, babyloniai, syr-macedon, spanyol, diocletiani, mohamedán, persa, chinai) foglalkozik. (89—135. lap.)

A VIII. fejezet: „De epochis, synchronismo, anachronismo, et de methodo principiis chronologiae utendi.“ Ebben a szerző a 98—149. §§-okban a korszakok beosztásáról a történelmi és egyházi korszakokról, a régi költőknek a korokról szóló tanításáról, a Varro-féle epochákról, a Krisztus születése előtti és utáni korbeosztásról, végül a chronologia használati módjáról értekezik. (136—149. lap.)

A IX. és utolsó fejezetben, melynek címe „De chronologicis conflictibus eorumque causis“ a 109—115 §§-okban a koroknak, főleg a világ teremtése óta történő különböző módon való számításáról, annak okairól

szól, melynek eredménye, hogy a chronologia nem haszontalan tudomány Végül felsorolja a szerző a nevesebb chronologusokat és azok műveit: Igy Perron-t, Gatterer-t, Riccioli-t, Frankot, Strauch-ot stb. (150—172. lap.)

Bezárja a kötetet egy „Appendix”, melynek czíme: „De calendario, eiusque methodo”, ez a munka praktikus része, mely a naptárral, az álló és mozgó ünnepekkel, dátum fejtéssel, a Gergely-féle örök naptárral ennek gyakorlati használatával, a husvétnek a Juliáni és Gregorián-naptárban 300 évre való megállapításával foglalkozik. (173—223. lap.)

Meg kell végül jegyeznünk, hogy művében Guul — már a mennyire a tudomány akkori állása engedte — tekintettel volt a különleges magyar viszonyokra és itt-ott idézi a sok külföldi író mellett Schwartner Márton Diplomatikáját is.

A kolozsvári Lyceumon kívül, Erdélynek egy más főiskoláján is tanítottak diplomatikát: a szebeni jogakadémián, melynek rektora és négy tanára közül valamelyik, mint legutolsó *jogi tárgyat* adta elő.⁷⁴ A paleografia mellett mint „auxiliaria historiae” előadták a chronológiát is, meg az egyetemes földrajzot,⁷⁵ mint azt Guul János irodalmi működése is bizonyítja.

(Budapest.)

Dr. Iványi Béla.

⁷⁴ 1846: 627. erd. udv. kancz. és 1845: 5945. gub. számok.

⁷⁵ 1844: 3240. erd. udv. kancz. sz.

RÉGI MAGYAR KÖNYVTÁR

Adalékok a Régi Magyar Könyvtárhoz.

I.

Nagyszeben. 1696.

Nagy Michael, Solymosi. GENETHLIA- | CON, | Metris Hungaricis Conscriptum in | Natalem | *Ampl. Prudentissimi ac Circumspecti, Dni.* | DN. PETRI WEBER, | Sedis, Urbis Metropolitanæ Cibi- | niensis, | Judicis Æquissimi, Meritissimi, &c. | Quod | *Sub Regimine* MICHAELIS N. SOLY- | MOSI *Præc. Cib.* | Declamavit | Claſſis Grammaticaria Scholæ H. | (Egy sor nyomdadísz.) | CIBINII, recudit | Johann Barth. Anno 1696. |

12° (12,4×6,8 cm.) 19 szil. levél. Az 1b) lap kivételével mindeniken őrzegy. Ivjelzése: A₂—B₄,¹ az első ív 12, a második 7 levélnyi. Szövegének tükre 10,5×6 cm. Fehéres-sárgás, bordázott papirosának vizjegye halvány. Az 1b) lapon fejléc és záródísz, 2a) lapon fejléc, 7a) és 19b) lapon záródísz, mind egyszerű nyomdadíszekből alakítva.

Szabó Károly (l. 1495.) csak egy (11 levélből álló) csonka példányát említi a segesvári ev. gimnázium könyvtárából. Első teljes példánya nemrég került tulajdonomba egy elég ép kolligátumban.²

A 7b) lapon egy második címlap: PROPEM- | PTICON | ACADEMICUM | In abitum Nobilissimi ac Literatissimi Juvenis. | D. JOHANNIS | WEBERIS Filii unici, uniceque dilecti | Amplissimi, Prudentissimi ac Circumsp: Domini | D: PETRI | WEBER | Sedis Cib: Judicis Æquiff: &c. | Extractum opera | MICH: N. SOLYMOSI P. C. | Declamatum | Industria Discipulorum ejusdem | Cibinii CIO DCXCVII.³

¹ Ivjelzése több helyen hibás: az A₃ jelzés nem a 3a), hanem a 3b) lapon van, az A₄ és A₆ jelzések teljesen hiányoznak; a B₂ kétszer fordul elő, ellenben a B₃ egyszer sem, jöllehet a B₄ előtt még van egy jelzés nélküli levél.

² Ebben kolligátumban a következő R. M. K.-beli munkák vannak: *Páriz—Pápai: Rudus redivivum.* (Kolozsvár. 1684. — II. 1554.); *Breviculus originum nationum . . .* (Kolozsvár. 1697. — II. 1881.); az alábbi *Breviculus pyrotechnicus* (Nagyszeben 1697. — II. 1908.); és S. Nagy Mihály két munkácskája, az *Obsequium honore* (Nagyszeben. 1697. — I. 1511.) s a szóbanforgó *Genethliacon*.

³ Sajtóhiba-e ez az évszám vagy az 1696 az? Szemelvényül az útirányról szóló alábbi versikét közöljük belőle:

„Mind hárman érvék el az Attjaik nyomát,
Szép Lipfia adja nekik tudományát,
Akar melly *schola* is, hol ő lakáfokat,
Rendelik: nevelje jó *praefectus*okat,
Nagy Szebentől fogva Medjes 's Kolosvárig,
Kolosvártól fogva híres Debretzenig,
Minden helytől fogva Prágáig 's Dresdáig,
Semmi kár ne érje Ekes Lipfiáig.“ (Laetus declamavit Georg Lutsch.)

A 12b) lapon egy magyarnyelvű „*Cantio valedictoria*“ (ad duodecim Cantores distributa) kezdődik, mely végig betölti a könyvecskét. Ebben mindazok résztvesznek, kik a Genethliaconban s a Propempticonban szerepelnek, u. m. Johannes Gasnerus, Paulus Gindesch, Andreas Lesch, Georgius Lutsch, Johannes Nézner, Stephanus Simonius, Waldhütter és Joh. Georgius Vett mind a kettőben, Johannes Frid(e)rici (az egyedüli latin vers, az 1b) lapon.), Stephanus Klein, Gerh. Thomas Murgaschius, Martinus Ler és Petrus Nagy de Solymos csak az elsőben, Johannes Deiderici és Samuel Mederus csak a másodikban.

2

Nagyszeben. 1697.

BREVICULUS | PYROTECH- | NICUS | Memoriae Artificum in ea re, | commendatus. | [Fametszet.] | CIBINII, Die 4. Mart. | Anno 1697. | 12° (12.4×6.8 cm.) Címlevél, 17 l.;⁴ a 10—11. lap közt egy, két gyenge kivitelű, rézmetszetű képet tartalmazó táblával. Őrszavas⁵ lapjai nyomdadíszek és zárójelek közé foglalt arabs számokkal fent a középen jelölve. Ivjelzése: A—B₄. Az első ív 6, a második 4 levélnyi. Szövegének tükre 9.9×5.9 cm. Sárgás-fehér, bordázatlan papirosának nincs vízjegye. A címlevél a) lapján fametszet: földön álló, kétfülű, hasas vázából félkörben kihajló virág csoportozat, az 1. lapon nyomdadíszekből összerakott fejléc, a 8. lapon másféle nyomdadíszekből egybeállított záróvignetta, a 17. lapon fametszetű záróvignetta.

Szabó Károly maga nem látta e művecskét s csak Seivert János „Nachrichten von siebenbürgischen Gelehrten“ cz. műve 105. l., majd a Seivert tévedését átvevő Trausch Schriftstellerlexiconjának I. k. 334. lapja után írja le II. k. 1908. sz. alatt. Ha látta volna, az előszó nyomán biztosan kijavította volna Franck szerzőségének téves hitét, melyet Seivert Soterius Györgynek a nagyszebeni Brukenthal-múzeumban őrzött Transylvania celebris cz. kéziratának egy meg nem értett mondata nyomán honosított meg, s a melyet Trausch és követői elterjesztettek. Soterius szóbanforgó adata így hangzik: „Különféle szépművészetek és tudományok kedvelője vala (Franck Bálint), úgy a históriában, valamint a *tűzijáték mesterségében szép, noha kis tractatumokat bocsáta nyomtatásba . . .*“⁶

⁴ Lapszámozása több helyen téves: így 9, helyett 6., 10 helyett 01 áll, továbbá a 16. lapszám megelőzi a 15-öt.

⁵ Nincs mindenütt őrszó: hiányzik a címlevél b) lapjáról és a 14. lapról, 8. lapon ellenben hibás, mert ott nem 88-nak, hanem 82-nek kellene állani.

⁶ Soterius itt közölt sorait és Szabó Károly előtt ismeretlen adatát dr. Roth Viktornak „Franckensteini Franck Bálint epitaphiuma — Hann Sebestyén műve“ cz. dolgozatából vettem át. (Archeologiai Értesítő 1911. évf. 107—115. l.)

Evvel teljesen egyezik a címlevél b) oldalán levő „Ad lectorem“, melyben V(alentinus) F(ranck) de Franckenstein a következőket írja: „Breviculum scripsi, quod lector amice ne mirere, scio equidem terminum non cuilibet placitum: *sed auctor est D. Johann. Adamus Schertzerus, . . . , cuius ego malo sequi negligentiam, quam aliorum obscuram vel curiosam diligentiam, . . .*“

Világos tehát, hogy *Franck nem annyira szerzője, hanem inkább átdolgozója* a szóbanforgó Breviculumnak, illetőleg kibővítője, melyről a 17. lapon ezeket mondja: „*praecedentes compositiones sunt partim aliunde, partim propria industria comparatae, omnesque infallibili successu probatae a me.*“ Tehát még a jóállás sem hiányzik.

**Gyűjteményemben
Ferenczy Sándor.**

Dr. Kristóf György: Petőfi és Madách. Budapest, Hornyánszky, 1911. Nagy 8r. 49 lap. Ára K 1-20.

Petőfi és Madách világképével, ennek legfőbb értékével s a költőnek ez értékhez, ez értéknek az emberiséghez, (az egyénhez vagy az egészhez) a költő véleménye szerint való viszonyával foglalkozik ez a sok és komoly tanulmányon felépült dolgozat. Hogy az alap, melyről elindult, helyes-e, ahhoz férhet szó, de ha annak fogadjuk el, elmondhatni, hogy Kristóf György öntudatos biztonsággal építette fel rá elméletét és következtetéseit, melyek irodalomtörténeti szempontból is, bár merészek, de nagyon érdekesek.

E dolgozatban Petőfi és Madách nem irodalomtörténeti párhuzamnak kerültek együvé, hanem csupán azért, mert ők emelkedtek irodalmunkban a filozófiai szemlélődés legmagasabb fokára s így legalkalmasabb példák voltak az elmélet kipróbálására, bebizonyítására. A próba nevezetesebb eredményei a következők: 1. Petőfi világképében legfőbb érték a szabadság, melyen a világboldogságot érti. Ez értéket élő reálitásnak tekinti, melyért — minthogy elérésére nézve optimista — egész lelkével küzd. Ezért e tudat még rendes élete folyását is megneemesíti, az eszményiség varázsával vonja be s az érték veleszületett tehetsége lévén, az embereket is ebből a szempontból látja csak. Költészetének alakjai is mind olyanok, a kik vagy ellenségei a szabadságnak, vagy emezek tunya rabjai, vagy vértanúi a szabadságnak. Mivel pedig egy abszolút értéket szeretne megvalósítani, teleologikus a szellemi élete, jövőre irányul s ennek kifejezésére leginkább a líra a megfelelő forma. — 2. Madách világképét Kristóf is természetesen az *Ember tragédiájában*, ennek alapgondolatát a mithikus keretben keresi. Ez alapgondolatot a három, a bevezetésében elfogadott világnézetnek megfelelően, az eddigi magyarázatoktól eltérően, abban keresi, hogy a legfőbb érték az intellektuális, etikai és esztétikai élet harmóniája, mely azonban nincs meg: a vallásnak és esztétizmusnak küzdelme az értelemmel, a teremtőé Luciferrel örök. S ez a küzdelem az ember, a kulturának élő nemes egyéniségek tragédiája, típustragédia. Tragikumuma a nemes lelkeknek, hogy ez eszményért, e harmóniáért küzdenek és bíznak benne — a nemtelen kibúvik e küzdelemből, eldobja az életet magától. S mert Madách helytől és időtől elvontan, az életnek mégis valamennyi oldalát s minden időben akarta megmutatni: azért kellett a drámai formát választania. Ime a költők

viszonya legfőbb értékeikhez. Petőfivel veleszületett az abszolút érték, Madáchban keserves tapasztalatok alapján szűrődött le; de mindakettő egész költészetével hirdette azt.

E kereteken belül sok kisebb, de irodalomtörténeti jelentőségű probléma önként oldódik meg. Csak az a kérdés, hogy ez a keret oly biztos-e, a minő apodiktikus Kristóf következtetéseinek láncolata. Erre a kérdésre egy rövidke ismertetés nincs hivatva a választ megadni. Annyit azonban állapítsunk meg, hogy (a 13. l.) szerényen kijelölt célját elérte: a dolgozatban sok szempont van, mely a két költő szellemi világának helyes megértésében figyelmet érdemel.

(Késmárk.)

Schannen Pál.

A magyar pap és tanító szociális kötelességei. Irták özv. dr. Schulz Józsefné okl. tanítónő és dr. Gidófalvy István kir. közjegyző. Kolozsvár, 1912 8r. 196 és 6 lap. Ára 4 kor. Megrendelhető a szerzőknél, Kolozsvárt.

A szerzők egyikét, Gidófalvy Istvánt, három évtizedre terjedő közéleti és társadalmi munkájából ismerjük; a másik szerzőt, özv. Schulznét ebből a kötetből. Kettejük egyetértő, közös törekvéséből támadt ez a kötet, melyről kivételesen meg kell itt is emlékeznünk.

A kötet két nagy fejezetre oszlik, egyikben azokat a kötelességeket, tudni- és tennivalókat tárgyalja, melyekkel a falu népét mindenféle közönséges baj, betegség, ártalom ellen óvni és védelmezni kell és lehet. A testi épség, a gyermek és az anya, a föld népe védelme került ebbe a fejezetbe. A másikban a község népének támogatásáról van szó, tehát vagyoni, művelődési és társadalmi helyzete építéséről. Rövidre fogva a testes kötet arra eszméltet, hogy a pap és a tanító, vagy általában minden tanult ember ki a nép között él, miképpen használhat és miben segíthet a falu élete és népe java körül.

Ebben az általános ismertetésben benne van a munkának nagy jelentősége és gyakorlati értéke, mert a jelzett keretben mindazt el lehet helyezni, tehát mindazt meg lehet találni, a mi a falu életét egészségessé, hasznossá és a haza javára erőssé teszi. Az emberben rejlő nemzeti vagyoni fölismerése, védelme és támogatása teszi lehetővé, hogy az egészségben élő munkabeli érték, józan életmódban biztosítható vagyoni és művelésben megszerezhető szellemi erő, a társadalomnak legszélésebb rétegét boldogíthassa. Pap előtt a legnemesebb pásztorkodás, tanító előtt a legokosabb tanítás, a néppel érintkező úr előtt a leghasznosabb foglalkozás terét nyitja meg és tevékenysége módjait ismerteti. A mi benne tanács és tanítás, a mi benne védelem és támogatás, tapasztaláson épült és a szükség fölismeréséből fakadt. Valóságos kalauz az egyszerű, de becses tudnivalók tömegében, kézikönyv a falu mindennapi védelme gyakorlásában. Elmélet

helyett gyakorlât, okoskodás helyett okosság, magyarázat helyett útmutatás, szóval értelmes és hasznos tanácsoknak szeretettel készült összefoglalása.

Ki a falu életét a régebbi, boldogabb világban ismerte és ma ismeri, meglepődve állapítja meg, hogy a demokrata és liberális világ a falun milyen nagy rombolásokat végzett. A régi világban minden falunak meg volt a maga patrónusa vagy patronája. Földes úr, pap, tanító, együtt élt és dolgozott a maga népével, vezetője, fiskálisa, doktora, takarékpénztára segítõje és gyámollítója volt mindenféle ügyes-bajos dolgában. A míg ezt tette és így tette, vezetője és támasza volt a falunak és tekintélye is, tehát nyugodtan és bizalommal fordult hozzá mindenki. Az országot ért nagy átalakulás idején a falu élete is átalakult, legtöbbször magára maradt és így elmaradt. A megváltozott birtokviszonyok, az életmód és fölfogás megváltozása következtében a régi urak, papok, tanítók száma is megfogyatkozott. A városok és a forgalom lendülése a falu életét is átalakította, de sem jobbá nem tette, sem művelésével nem gondolt eléggé. Mennyi keserűség, félreértés romlás és hanyatlás járt e változás nyomában, míg a tapasztalat meg nem tanított arra, hogy a faluval s a föld népével, szóval a kis emberekkel, törödni nagy gyönyörűség és nagy kötelesség. A mit a mai szociális elmélet tanít, a régi urak, papok, tanítók, gyakorlatilag a maguk módja és korrekt kulturája szerint, véghez vitték. Ebben a könyvben az új szociális törekvés okos terjesztését és a kis ember gondozását irányító szeretet munkáját kell látni s ezért nem bókolni, hanem segíteni kell a szerzőknek.